

VASILJ STEFANYK

SINOVI

SUVREMENA BIBLIOTEKA

GODIŠTE V.

KNJIGA 7.

REDOVITO IZDANJE

VASILJ STEFANYK

SINOVI

Novele

ZAGREB 1943.
SUVREMENA BIBLIOTEKA
GUNDULIĆEVA ULICA 14

Na temelju Zakonske odredbe o izdavanju prijevoda iz tuđih književnosti broj CCCXL-1556-Z. 1941. od 13. listopada 1941. dopustilo je Ministarstvo narodne prosvjete, Glavno ravnateljstvo za promičbu, tiskanje ovog djela odlukom od 12. svibnja 1943. broj 3199/1943. — Matica Hrvatska dopustila je ovo izdanje dopisom od 22. V. 1943. br. 70/1943., a Glavno ravnateljstvo za obće narodno prosvjetljivanje odobrilo ga je pod brojem 1580/1943. od 22. V. 1943.

Priredio STANKO GAŠPAROVIĆ

TISKARA DRAGUTIN BEKER, ZAGREB, GUNDULIĆEVA 18

VASILJ STEFANYK

Ukrajinska književnost, naročito njeni pisci, ostali su kod nas Hrvata kao neka nepoznanica, koja se u mnoštvu ostale evropske literature gotovo sasvim izgubila. Bilo je tu i tamo simpatičnih prikaza o starijoj ukrajinskoj književnosti kod nas, ali izdavanje ukrajinskih pisaca naišlo je u hrvatskoj prievodnoj književnosti na veoma slab odziv, tako da sve do današnjeg dana nije prevedeno gotovo ni jedno značajnije djelo iz ukrajinske književnosti na hrvatski jezik. A ipak i po svojim nacionalnim težnjama i po svojoj suvremenoj književnoj djelatnosti imaju ukrajinski pisci u oba slučaja znatnih i bitnih podudarnih točaka s nama Hrvatima. U svezi s time treba spomenuti nekoliko ukrajinskih književnih imena, koja

su uzko povezana s evropskom književnom djelatnošću i koja su po svojim izrazitim umjetničkim kvalitetama našla mjesta u svim prikazima i pregledima evropskih književnosti. Tu je u prvom redu pjesnička ličnost *Tarasa Ševčenka*, spisateljice *Marije Vilenjske Markovyč*, pod poznatim književnim pseudonimom *Marko Vovčok*, sa svojim narodnim pripoviedkama, poznati romanopisac *Ulas Samčuk* i novelisti *Josip Horodenčuk* *Fedjkovyč* i *Vasilj Stefanyk*, koji su izvanredne pojave u preporođenoj ukrajinskoj književnosti i koji u njoj zauzimaju odlučno i izuzetno mjesto. Svaka od knjiga ovih pisaca utjecala je pozitivno i u nacionalnom i u etičkom, i u estetskom pravcu, i svako je od ovih djela stvorilo epohu u poviesti ukrajinske književnosti posljednjeg stoljeća.

Za što cjelovitiji i bolji prikaz Stefanykova vremena potrebno je iznieti neke ondašnje političko-poviestne prilike, koje mogu najpouzdanije opravdati književno stvaranje u tom prelaznom i sudbonosnom vremenu ukrajinske književnosti. Teške su bile prilike, pod kojima je živio a i danas živi i radi ukrajinski književnik. U vrijeme reakcije, koja je u svietu sliedila poslije godine 1848., bila je otežana i situacija u Ukrajini, pa se i tadašnja književnost morala razvijati nekoliko godina na ruskom teritoriju, ograničena u književnom stvaranju samo na »papirnatu« beletristiku i »neškodljivo« poviestno gradivo. Pjesniku nije bilo dopušteno, da se prema svojim vlastitim sposobnostima i osjećanju baci ni na čistu liriku, čak ni da se ograniči i na same »neutralne« teme, o proljeću, ljubavi, pejzažima i dr., jer bi i to odmah značilo neku vrstu sabotaze. Kraj sve svoje opreznosti ukrajinski književnik nije mogao predvidjeti zapreke, koje su ga u njegovu radu mogle dočekati, jer tko zna, ne će li kakav cenzor ili priznati kritik u rieči »proljeće«, »ljubav«, »duša« i dr. nanjušiti neki simbol o osvještenju i probuđenju pritiskanog ukrajinskog nacionalnog osjećaja. Kada su se nove restriktivne mjere ruske vlade iza g. 1876. prihvatile novih metoda proganjanja i ubijanja, s teškim se

nedaćama morao boriti sviestni ukrajinski nacionalni književnik kod svoga književnog stvaranja. Ipak u tim sudbonosnim danima, sviestni svoga poslanja i zadaće, u svim prilikama i kad je to god bilo moguće ukrajinski književnici izpoljuju jednoglasna svoje nacionalno shvaćanje, naglašujući uz to i svoje slobodno, nerobsko postojanje.

U to vrijeme najpoznatiji su ukrajinski književnici *Ivan Franko* (1856.—1916.), u čijem se shvaćanju, kao i kod *Ševčenka*, pojam Ukrajine smatra kao branič individualne spiritualne slobode i samostalnosti prema strancima, a uz to su ne manje poznati *Vasilj Stefanyk* i *Marija Markovyč* (1834.—1907.), dva tragična slikara seljačkog života kod kojih se oboje sad manje, sad više osjeća utjecaj Francuza i Rusa, ponajpače *Maupassanta* s jedne i *A. Čehova* i *F. M. Dostojevskoga* s druge strane. Od plemićkog umjetnika *Turgenjeva* naučili su ono, što je najveće: opis, oduhovljavanje pejzaža; pejzaž je tako spiritualiziran, da ga osjećamo kao živa čovjeka, kao prijatelja, s kojim živimo i umiremo. Kako naročito *Stefanykov* književni rad, u kojem se majstorski crta život sa svim njegovim potrebama i siromaštvom, imade znatnog i presudnog utjecaja i u najnovijoj suvremenoj ukrajinskoj književnosti, izabrao sam baš njega, da ga izdanjem njegovih novela predstavim hrvatskim čitaocima, koji će na taj način moći najdjelotvornije vidjeti svu tragiku i nedaće, što ih je ukrajinski narod doživljavao za vrijeme *Stefanykova* života, i koje su pogodile teškim udesom sav ukrajinski seljački živalj.

Vasilj Stefanyk rodio se u Rusovu, kotaru *Snjatyń* u Galiciji godine 1871. od seljačkih roditelja. Studirao je medicinu u Krakovu, ali je napustio studij i vratio se na otčinsku zemlju i živio kao seljak sve do svoje smrti 6. prosinca 1937. Suradivao je u brojnim književnim i drugim listovima, a izdao je svu silu zbirka novela, od kojih su u hrvatskom izdanju, koje sada predajemo čitaocima, izabrane njegove najkarakterističnije a i ponajbolje. Javio se u knji-

ževnosti novelama na samom početku ovoga stoljeća i radio intenzivno na opisivanju ukrajinske zemlje i seljaka više od tri desetljeća. Već je za života postao poznat i širom Evrope, te su mu brojne novele i zbirke prevedene na njemački, talijanski, engleski i druge jezike. U Vasilju Stefanyku štuju Ukrajinci najboljeg majstora ukrajinske proze. Stefanyk je u svojim miniatuurama iz seljačkog života dao i s obzirom na oblik i sadržaj bezprikorno, gotovo apsolutno savršenstvo ukrajinske moderne proze. Kao psiholog seljačke duše nema Stefanyk u ukrajinskoj književnosti sebi ravnoga, te je nadmašio svojim perom sve one, koji su dotada pisali o selu i seljacima, i bio predteča pokoljenja, koje se iza njega javilo i prigrlilo seljačku književnost kao jedini pravi izvor svojih spisateljskih mogućnosti. Vasilj Stefanyk kao neumoljivi anatom-vivisektor pronalazi teme u neizcrpivoj unutrašnjosti narodnog života, on kao ronilac roni u dubine dnevnog života, sa svjetiljkom genija osvjetljuje najtamnije strane seljačkog života i iznosi na svjetlo takva čudesa, takve drame, da mnogima zastane krv u žilama, kad ih čitaju. Poput reflektora osvjetljuje on zamračena obzorja. Stefanyk ne piše, on reže nožem, sieče sjekirom i vrelim suzama preplavljuje srđce čitaoca. Stefanyk je pravi artist, koji umije operirati rječju kao riedko koji književnik, pa je razumljivo, zašto je baš on postao tumač narodne ukrajinske duše, izmamivši iz njezine dubine pravo biserje i ostavivši svojim nasljeđivačima u zavjet neizcrpivo vrelo široke i razpojasane slavenske ukrajinske duše. Sposobnošću svoje izrazite umjetnosti dao je Stefanyk u svojim kratkim, sažetim i teškim novelama odraz seljačkog svieta ukrajinskog čovjeka, zaokružujući ga često simboličkim značenjem. Ali unatoč tim momentima, stil i pisanje kod Stefanyka skroz na skroz su realistični, dapače bi mogli reći naturalistični. Autor nigdje gotovo niti jednim slovom ne daje da izbije u njegovom pisanju on, već se podpuno predaje onome što i o čemu piše i pripovieda. Jednostavno, naravno i mirno, bez neke afektacije i zvučnih rieči, gotovo malne jednakim načinom i riečima opisuje Ste-

fanyk seljačke ljude, prikazujući sva njihova duševna stanja izazvana nepravdama, što ih vrši njihova okolica, ali dajući u svojem pisanju i toplih, ljubkih mjesta, izazvanih divnim prirodnim stanjima saživljavanja sa zemljom i svemirom. Prikazuje nam kako se ti seljaci bore, kako žive, kako umiru, a ujedno se uvijek osjeća iza toga teško stanje ondašnjih političkih prilika i nepravda, koje su vladale Ukrajinom. S jednom ili dvie rieči, i evo pred nama se već nalazi snažan prerez i prikaz tog života u svoj svojoj biedi, užasu, ali i sreći i veselju. Epski spokojno nižu se pred našim očima bolne slike, koje izazivaju u našoj duši samilost, ali i buntovnički gnjev. Snaga Stefanykova, osim njegovog izrazitog književnog dara, očituje se ponajviše u tome, što je imao smjelosti i odvažnosti, da skine s očiju i duša svojih lica sve izvanjsko i da prodre u njihovu unutrašnjost. Vasilj Stefanyk se koristi značajnim davnim temama, ali što je najvažnije, on unosi u njih ono, što u njima nikada prije nije bilo. On se ne zadovoljava suštini iznošenjem i opisivanjem seljačkog života, nego psiholožkom jasnoćom zahvaća u zadriemanu seljačku dušu, i to je ono, što njega najviše zanima.

U tome, što je Vasilj Stefanyk primio u svojem stvaralačtvu ono tragično shvaćanje života, baš u tome i baš to je ono veliko u njemu. Kod toga mi obično zamjenjujemo dva različna pojma, i to tragizam i žalost. Otuda i potječe tvrdnja, da je Stefanyk pesimista. Ali on je isto tako daleko od toga kao što su i različiti pojmovi tragizma i žalosti. Jer konačno, kako kaže ukrajinski kritik Doncov, nije sve što je tragično ujeđano i žalostno. Kao što i nisu svi komični, koji se podavaju smiehu. Iz same boli crpsti snagu za uništenjem, promieniti tu bol ne u kišu suza niti u očajnički krik, već stupiti bez obzira u boj sa sudbinom, to je smisao tragičnog shvaćanja života, smisao pogleda na sviet svih snažnih kolektiva i — smisao one kao grom glasne rieči, koju nam je donio i namro Vasilj Stefanyk.

Iako Stefanykovo stvaralačstvo ne potvrđuje još činjenično stanje, to nam ipak otvara neograničeni vidokrug, i rekao bih čak više, nego li drugi književnici zemlje i sela i seljaka. Kod Cehova je na primjer taj mužik, seljak, stoka, a kod Tolstoja je Mesija, ali u obim ovim slučajevima on je nešto što ili ne može (kod prvoga), ili ne smije (kod drugoga) evolucionirati. Kod Reymonta je to poezija kolektiva, cjeline za sebe, snažna ali inertna kao lavina, bez problema, bez tragedija, bez individualnog života i bez vlastitog ideala. To je u stvari kolektiv, koji ne ide za tim da preokrene drugi tuđi sviet, već da mu se prilagodi. Kod Sudermanna, Ham-suna, Maupassanta i Zole seljački je sviet prikazan sam za sebe, iako je kadkada pun života i dramatizma, kao što je to slučaj i kod Balzaca. Ali kod njih nema one sviestne težnje za novom i višom pravdom, kao što je to slučaj s našim Budakom, a koju nalazimo kod Vasilja Stefanyka, nema one prožetosti poviestnim poslanjem novog staleža, koji hoće da zavlada životom i koji hoće da ga uredi na svoj osobit način. Nešto u tom pravcu nalazimo kod Rusa, i to kod »tako zna-nih narodnjaka«, ali njihov je ideal tek u primitivu. Nešto od toga nalazimo i kod Maupassanta, gdje se njegov otac Miglion od brakonjera pretvara u franc-tireur'a, koji lovi pruske jahače. Nešto slično govori i Balzak u svojim »Les Chouans«, ali i njegov poznati Marche-à-Terre, seljački branitelj prijestolja i oltara, samo je »demi-dieu barbare«, a »Chouan vriedan primjer opasnosti od podizanja malo civiliziranih masa«, od njihovog predobivanja za ideal, koji pre-mašuje tiesan krug sela.

Vasilj Stefanyk nam daje drugu sliku. Njegov seljak, njegova »divlja zvier«, kako on kaže, nije barbar, on se oslobodio osjećaja lojalnosti prema etici »mekanih«, koji spu-tavaju njegovu ogromnu snagu nevidljivim lancima. Njegovi su seljaci nova falanga nove nacije, koja hoće svoje odre-đeno mjesto pod suncem. To nisu felasi upregnuti u plug, kojim upravljaju bielci, to je nova rasa, koja hoće zauzeti mjesto svojih gospodara. Njihova pobuna nije pobuna robo-

va, već je ono »vučje«, koje živi kod svih velikih moralista od Dantea do Robespierrea, a pri čemu to vučje komešanje ne će civilizaciji i uljudbi donieti nikakve opasnosti. Oni će oslobođeni, ako ne danas, a ono sutra, moći savladati izvore vlastite prirode i izgradit će svoj sviet, u kojem će biti ne samo slobode, već i kazne, ne samo jaukanja, već i dužnosti. A jamstvo im za to daje njihova stega i tvrdokornost, njihov idealizam, neograničena vjera u svoje poslanje i onaj stvarčki realizam, svojstven onima, koji su pustili korien duboko u zemlju, a koji vidimo na svakoj stranici Stefanykove proze.

Baš kad se danas ukrajinski narod prenuo iz svog sna, iz svog mekanog sna neodpornosti prema zlu od tuđih vlasti, i kada se okrenuo prema nacionalnoj predaji svog državnog života za ere kneževa, pa preko sjajnih podhvata kozačkih preša do suvremenog voluntarističkog nacionalizma, haš to da se dogodilo, ima se u velikoj mjeri pripisati »onom pesimisti« Vasilju Stefanyku.

Stefanyk je probio ukrajinskom novom pokoljenju u visokom zidu predrasuda i bojazni, u koje ga je zazidao humanistički i naprednjački devetnaesti viek, našavši otvor svojim vlastitim stilom, zbitim i tvrdim kao što je i njegova misao. Kod njega se ne može naći reflektorno zaobilaženje same stvari, jer on ulazi izravno u nju, i tu kod njega djeluje ne ratio, već intuitio. Vanjski sviet sam za sebe za Stefanyka ne postoji. Sa svakim vanjskim događajem povezana je i djeluje duša osoba. Priroda je samo ilustracija, uvod u ono veliko što se odigrava i što je u srži. Otuda nailazimo kod njega na česte monologe, a pejzaž kao da je već izrađen, i on se za njega više ne brine. Stefanyk ne trpi opise, izbjegava nazivanje stvari njihovim imenom, da ne izgubi čar sakrivenog u njima. Kod njega se riedko mogu naći rieči, koje doslovce predavaju ono što znače, već one uvijek imadu dublji smisao. Njegove su rieči protkane nečim nevidljivim, što odzvanja u misli i duši i onda, kada je već prošao zvuk rieči izazivajući misao za misli. On kao da

velom prikriva svijet vidljivih predmeta i uvodi nas u fantastičnu zemlju do skrajnosti napetih ljudskih osjećaja, koji se bore, plaču, proklinju, padaju i opet se dižu. To je mašta, koja je moguća kao jedina stvarnost. Stefanyk piše kao u transu, snažno i dovikujući nam kao sa drugog svijeta, ali zato ipak srdačno i otvoreno. A kada to ne može, ili misli da je bolje da tako ne piše, onda u svojim izrazima postaje trivialan, ujedljiv: ne bi htio ljubiti, da ne bude banalan, i zato grize. On gleda uvijek u sebe, u svoju nutrinu, u nešto što peče mozak i ne daje srcu mira. I kada već taj teret osjećaja postaje nepodnosiv i kada njegova umorna duša leti u daljine do iznemoglosti, onda njegov stil ne pada u histeriju, on se solidno i proračunano sprema na protunapadaj kao marljiv gospodar na rad ili koje njegovo lice na ubijstvo. Ali konačnu će pozadinu pripremiti tako, da krajnji efekt nastupi nenadano i iskonski u svojoj prirodности, sasvim bez afekta. I baš ta promišljenost, koja se ne da ničim slomiti, ukazuje nam neobičnu Stefanykovu samosviest, a udarcu njegova pera daje onu veliku snagu. Možda nije na odmet da još spomenem, da Vasilj Stefanyk piše pokuckim dijalektom i da je neobično težak, pa je adekvatnost njegove rieči u prievodu prepuna poteškoća. Zbog toga moramo za ovaj hrvatski prijevod u prvom redu posebno zahvaliti Nikoli Bučku, a i Vasilju Vojtanovskom, s kojim sam utrošio mnogo vremena oko što jasnijeg i boljeg Stefanykovog proznog izraza.

Od početka ovog stoljeća, to jest od vremena kad se u ukrajinskoj književnosti javio Vasilj Stefanyk, jedna je od najbitnijih karakteristika ukrajinske književnosti produbljivanje i ulaženje u seljačke duše i njihove probleme, koji zaođeveni umjetničkim oblikom još pregnatnije izrazuju sve skrivene i pritajene nacionalne težnje ukrajinskog naroda. Ukrajinska nacionalna svijest nije iza listopadske revolucije bila načelno u pitanju, a ni kasnije nije nikada u svojoj jezgri bila naslanjana na boljševičko poimanje, ali je ipak i u to vrijeme, kao i prije u carskoj Rusiji, promičba zahtie-

vala od književnika prisilno prihvaćanje ruskih ideja, samo sada opet u drugom smjeru. Borba protiv te prisilne denacionalizacije Ukrajinaca, koja je od godine 1917.—1921. doživjela svoj vrhunac, razvila se kasnije u sve moćniji pokret, koji osobito zaslužuje pažnju zbog svog utjecaja na oblikovanje fizionomije i izgrađivanje ukrajinske psihe. To se posebno uočuje kod Stefanyka i u njegovom književnom i nacionalnom poslanju. I baš su ti momenti u razvoju ukrajinskih književnika igrali neobično važnu ulogu, pa se u čitavoj novijoj ukrajinskoj književnosti naročito izpoljuje značaj naroda, njegovih želja i težnja, a u pisanju prevladaju seoski i nacionalni motivi. U doba ustanaka ukrajinski se seljak bori neustrašivim žrtvama za svoja prava i visoko uzdiže zastavu svoje slobode. Sav oslon ležao je u to vrijeme na ukrajinskom seljaku, na njemu je ležala sva ona elementarna snaga nacionalnoga duha, koji čuva svete predaje prošlosti i uvijek svježi materinski jezik.

Poslije izvanrednog uspjeha kod hrvatske čitalačke publike i kritike romana »Za zemlju« Ulasa Samčuka, najpoznatijeg suvremenog ukrajinskog romanopisca, Suvremena Biblioteka pruža sada u svojim izdanjima i novele najboljeg ukrajinskog književnika i prozaista Vasilja Stefanyka pod naslovom »S i n o v i«. Književna ličnost Vasilja Stefanyka predstavlja izvanredan relief u području današnje dominacije književnosti o selu i seljacima. U Stefanykovoј prozi našla je ona put k nepoznatoj i neobrađenoj građi ukrajinskog patriarhalnog sela i ukrajinske seljačke duše, i time visoko uzdigla suvremenu ukrajinsku književnost i stavila ju Stefanykovom pojavom o bok priznatim i više poznatim književnim imenima ostalih naroda, koji u svojim književnim djelima u zadnje vrijeme sve više daju mjesta opisivanju sela i seljaka. Pružajući ovaj prievod Stefanykovih izabranih novela hrvatskoј čitalačkoј publici, treba spomenuti, da on pada baš na dvadeset i petu obljetnicu ukrajinske nacionalne revolucije, koju je u ukrajinskim narodnim masama probudio veliki ukrajinski genij pjesnik Taras Ševčenko, a koju su započeli

godine 1918. reallitrati Stefanykovi »sinovi«. Ovo izdanje neka bude ujedno i prilogom za uzajamno upoznavanje hrvatskog i ukrajinskog naroda, sa željom, da se ostvari postignuće Stefanykove pravice, koju zastupaju i brane Stefanykovi junaci.

St. G—ić.

СИНИ

Bliedim usnama u pol glasa govorit ću vam o sebi. Ni jadikovanje, ni žalosti, ni radosti ne ćete čuti u toj rieči!

Otišao sam od majke u bijeloj košuljici, i sam, biel. Bijeloj su se košuljici rugali. Nanosili su mi nepravdu i ranjavali me.

Hodao sam tiho, tihano kao bijeli mačak.

Osjetio sam svoju podlost radi tihog hoda i moja je dječja krv kapala iz srca.

A spavao sam u iznajmljenoj sobi, usred nečistih tjelesa spletenih bludom.

Kao listić bijele breze na smetlištu.

Svukao sam majčinu košulju. Moj djetinji sviet i daleko seljačko pokoljenje ostali su za mnom.

Preda mnom je stajao novi sviet, nov i crn.

Hvatao sam se za njegove krajeve, a on je porugljivo gledao na mene.

Kao maleni prosjak.

Zaniemio sam od boli. I šutio sam dugo, dugo godina.

Moje neizgovorene rieči, moj nedoplakani plač, moj nedosmijani smieh!

Svalili ste se na mene, kao što se svaljuje crno kamenje slomljenoga križa na grob u tuđini!

Našao sam drugove.

Oni su se pomirili s novim svijetom. Govorio sam im o mojem ostavljenom i o novom, koji nam je nanosio nepravdu.

Rekli su, da lažem.

A ja sam se kidao i padao u blato od iznemoglosti i nisam ustupio.

Rekli su mi još jedanput, da sam lažac. I ostavili me.

A kad sam ja plakao, i majka je plakala:

— Ti budi sam sa sobom, jer te gospoda ne će primiti. Nisi me trebao ostavljati.

I ostao sam kao grm vrbe usred polja.

Sjedio sam usred polja.

Moje su misli snivale dugim brazdama plodne zemlje. Sisale su zemlju i hranile me samoćom.

I još su donosile slani znoj i tihe pjesme, što su snivale za oračem, za plugom, i za goničem. I pojele su me s tim mirom, koji sanjari nad jarmom volova u plugu.

Vidio sam još i malene vatrice među malenim pastirima i ovce po polju.

Ja ću ovdje vladati kao bujni vjetar i zapjevat ću svoju pjesmu!

Ja sam sebi i stvorio svoj vlastiti svijet.

Desno kraj mene sinje polje i crne brazde i bieli plug i pjesma i slani znoj.

Lievo crni stroj, koji iz crvenih ustiju stenje prokletstvom.

A u mojem srcu moj svijet svilom tkan, srebrom bielim pleten i biserom urešen.

Ja sam u mojem carstvu.

Rezbarit ću svoj svijet kao kamen.

• Rieč svoju oštrit ću na kremenu svoje duše i namočenu u otrovnoj travi puštat ću na lievo...

I rieč svoju lomit ću na jasne sunčane trakove i zamočit ću je u svaku ljepotu i puštat ću je na desno...

A svoj ću kamen rezbariti uvijek, i uvijek! Dokle god ga ne postavim na svoj grob kao mrtvi ukras.

A višnja povrh moje glave uzet će sve moje boli na svoj cviet.

A ja u svojem svijetu živim, živim!

Kao bezuman brodim oblakom svoje mašte.

Stotinu puta razpuštam snage svoje duše, da mi dalekim svjetovima nađu moju sreću.

Po tihom jezeru moje prošlosti plove snovi mojih srdačnih želja, kako bi uhvatile sve jasne časove mojega života.

Ali se otimaju i ne mogu ništa uhvatiti.

Vraćaju se k meni umorni i bez ičega — kao seljaci
s polja.

I ja žalostan driemam na oblacima.

A kad grom udari, tada dižem čelo opet u vis.

I letim, letim na crnim oblacima...

Zlatnom strielom prorezujem svietle visine.

U crnu kosu sakrivaju se zvezde kao u crni oblak.

Studeni oblaci sa mojih očiju toplom kišom spuštaju
se na zemlju.

Ali k suncu ja ne mogu doći.

I padam s visne u dolinu.

Kao što stari vojnik luta naokolo na drvenim nogama,
tako i ja lutam.

A krila mi izcjeljuju i ja opet letim k suncu, k sreći.

I opet režem nebeske svodove i padam.

Bio sam sretan.

Kada sam kao diete gledao na majčine oči, kako su
po njima prelietali potihno prejasni oblačići sreće — ja
sam bio sretan.

Sada je te oči prekrila smrt.

A ja tražim sreću pod nebom i padam...

SINOVI

Stari je Maksim drljao s dobrim i mladim konjima jaru pšenicu. Drljače su letjele po zemlji kao perje. Maksim je bacio šešir na njivu i ostavio ga sada na jednom dielu poorane zemlje, dok mu se košulja sama od sebe razkopčala i neprimjetno je spuzla čak na jaka pleća. Oblak prašine, koji se širio izpod drljače, zasipao je njegovu siedu kosu na glavi i na prsima. Vikao je i psovao, a ljudi sa susjednih njiva govorili su među sobom:

— Stari pas, taj Maksim, — uvijek je ljut, ali mlade konje još čvrsto drži u rukama. Bogataš od mladih dana dobro je hranjen, ali odkada je izgubio oba sina, uvijek više i na njivi i u selu.

Maksim je zadržao konje.

— Stare kosti kao stara vrba i za vatru su još dobre, ali bježati s konjima, za to ne vriede. Kad noge klecaju kraj konja, klecaju i u plesu, a onda takove noge, da ne kažem što vriede. Penji se, stari, u zapećak, jer tamo ti je i mjesto.

Ali bi odmah zatim stresao siedom glavom pokraj crnih konjskih griva i nastavio s vikom dalje:

— Da, da, u zapećak, brate, još mogu, ali što ću tamo, kad je peć hladna, izpucana, slike su u sobi na zidovima pocrnile, a svetci sa stiena gledaju na praznu

kuću kao gladni vukovi. Prošlo je ono vrijeme, kad ih je moja stara cieti svoj život kitila bršljanom i bosiljkom, a i golube je pozlačivala kiteći ih samo da nam budu milostivi, da u kući vlada zadovoljstvo, a i djeca da rastu i napreduju. Ali svetci, svetci, svi vi, koliko li vas samo mnogo ima, svi vi ništa ne vriedite. Pa vidite i sami, sinova više nemam, svoju sam staru davno zakopao, a vi, bogovi, morate oprostiti, što pred vašim slikama nema više bršljana, — jer trebali ste se bolje pobri-nuti... Đio konjići moji, hajde Cvietko, prionimo što više uz tu našu zemlju, dokle god nam je određeno pa dokle izdržimo...

I išli su s jednog kraja njive na drugi i tako nepre-stano redom, zaprašeni i zaogrnuti oblakom prašine, a drljače su grizle zemlju, kidale ju i usitnjavale, kako bi svakom najmanjem zrnu napravile u toj rođenoj grudi mekanu postelju.

— Ti, bosače, ti nisi nikakav konj, ti si pas, ti si mi obgrizao sva leđa, modrica kraj modrice, svega si me izgrizao. Barem ti me ne trgaj, jer me je život već dosta iztrgao tako da se jedva na nogama držim. Ujutro ti dajem zobi dok još i sam nisam ništa jeo; ja te češljam, ja te starim suzama umivam, a ti grizeš. Zvezdan, to je momak: on me prati svojim crnim očima, žali me, i briše svom grivom djedove suze, a ti, nevjero, nemaš srdca. Eto, nedavno si cieti čuperak mojih vlasi iztrgnuo i bacio pod noge u gnoj. To ti ne valja, jer i ako si liep konj ali zločest si. Židovima te ne mogu prodati, ali da mi dođe sveti Juraj, onda bih te bogme poklonio, da

pođeš s njim u boj sa zmajevima: ti nisi za seljački posao, jer si previše nemiran.

Slinio je prste, izpirao je ranu na leđima i posipao je prašinom.

— Hajde konji, idemo dalje...

I brane bi se priljubile zemlji, zemlja bi se podavala i razprskivala. Maksimove su noge osjetile pod sobom mekoću, onu mekoću, koja se tako riedko pojavljuje u duši seljaka. Zemlja mu daje tu mekoću i zato je on tako voli. A kad je Maksim sijao rukom zrno, onda je govorio: Pripravio sam vam mekanu kolievku, rastite do neba.

Tu bi se Maksim primirio, ne bi više tako vikao i naglo zadržavao konje.

— Koga vraga toliko boliš, ti stara šepava nožurdo, i u svakom zglobu pucketlaš?

Okrene se i opazi kraj brane dugu nit crvene krvi. Sjedne.

— Staklo je zašlo, k vragu, e, ništa, moraš vući, jer njive neobrađene ne ćemo ostaviti. Pa da se razprsneš u komade. A ti, moja njivice, malu ćeš imati korist od te krvi, jer stara krv je kao stari gnoj, ništa ne rodi, za mene gubitak, za tebe nikakva korist.

Šepajući izpregao je konje, odvede ih kolima i metne pred njih, siena.

— A ti, sunce, nemoj se mrgoditi na staroga što prerano pravi podne. Stari nema čime da hoda...

Izvadi iz torbe kruh, slaninu i bocu i izpere ranu rakijom. Zatim odtrgne komadić rukava i zavije nogu i zaveže konopcem od vreće.

— A sada ili boli ili prestani, ili kako hoćeš, ali drljat ćeš ipak dalje.

Gucne rakije, usme kruha, zagriže ga i opet počne srdito izvikivati:

— I to se zove kruh, pa on više vriedi za česati cigan-skog konja, baš samo za to, jer iz dobrog će kožu izderati. Dolaze k meni rojem one drišljavke: djede, vele, mi ćemo peći kruh i prat ćemo, prepisite na nas polje. — One poderane kuje misle, da sam ja za njih čuvao to polje. Kad umrem, neka na mojem polju raste cvieće i neka svojim malenim glavicama mole Otčenaš za djeda.

Srdito odbaci kruh daleko na njivu.

— Zubi pucaju od tog kruha; izpijmo, Maksime, rakiju, odmah ide glađe...

— Ej, šuti, ne laj nad mojom glavom; kome ti tako pjevaš? Zar ovomu odrpanom i obgriženom djedu? Nosi se do neba, reci tvomu Bogu neka mi ne šalje ovako glupu ptiću s pievom, jer ako je on tako jak, neka mi pošalje radije moje sinove, jer njegovom voljom sam ostao sâm na ovoj zemlji. Neka me tvoj Bog pjesmama ne zavarava, nosi se.

I baci grudicu zemlje na ševu, nu ševa je počela još ljepše pjevati nad njegovom glavom i nije htjela letjeti do Boga.

— Ti, ptičice, ništa, baš ništa ne razumiješ. Kad je moj mali Ivan bježao za tobom da te ulovi, kad je tražio tvoje gnjezdo kraj međe i svirao na frulici da te izaziva, onda si ti, ptičice, pametno radila što si pjevala, jer tako je i valjalo. Tvoj pjev i Ivanova frulica razliegale se po zemlji, a iznad vas je bilo sunce, i svi ste vi objavljivali

božji glas i nada mnogom i nad ljeskavim plugovima i nad čitavim radostnim svietom, a kroz sunce Bog kao kroz zlatni krug obasipavao nas jasnoćom i sva je zemlja i svi su ljudi odbljeskiivali zlatom. Tako je to sunce razčiniilo proljeće na zemlji kao u velikom krušnom koritu...

— A iz tog smo korita uzimali žemičke, a žemičke su stajale pred seljacima, a mladež se ljubila među cviećem i išla na vjenčanje i valjalo se proljeće kao valovi mora. E, onda je, ptičice, tvoj pjev išao u moje srce kao bistra voda iz vrela u novi vrč...

— Idi dakle, ptičice, u te krajeve gdje žemičke još nisu oduzeli, a djecu nisu poklali.

Obadvim rukama obujmi svoju siedu glavu i prigneše zemlji.

— Srami se, sieda koso, srami se, jer pripoviedaš i pjevuckaš kao plačljiva baba, jer ništa ti više na ovom svietu ne će pomoći.

— Ej, sinovi moji, sinovi, gdje ste položili svoje glave? Ne samo svu zemlju, i dušu bih prodao da krvavim nogama dođem na vaš grob. Gospode, lažu zlatne crkvene knjige, da si ti imao sina, lažu da si ga imao! Vele, da si svojega uzkrnuo. A ja ti ne kažem: uzkrisi ih. Ja ti kažem, pokaži mi njihove grobove, da ja mogu leći kraj njih. Ti vidiš cieli sviet, ali nad mojim grobovima si osliepio...

— Neka ti popuca ova plava kupola kao što je moje srce...

— Pa dođi koja staromu. Zar niste vi grlile moje sinove i niste išle s njime u bielu postelju? Pa oni su bili kovrčasti kao hrastovi... Pa donesi mi koja u ruka-

ma i kopile, nemoj se sramiti, samo dođi. Djed će ti sve sagove razprostrti pod noge, a kopiletu će dati za pelecice sve najtanje platno, jer ti hodaš bez vienca i plačeš od ljudske poruge.

I djed je dignuo obadvie ruke u vis i zvao je njima čitav sviet:

— Dođi, snašice, dođi svom otcu, mi ne trebamo popa!

Glasno je zaridao, priljubio se zemlji i njome je kao maramicom brisao suze i molio se dalje:

— Ili dođi ti, ljubavnice bez djeteta, ja ću na tvom vratu opaziti njegove ruke, a na tvojim usnama crvenit će se i njegove usnice, a u tvojim očima, kao u dubokom zdencu, uhvatit ću njegove oči i sakrit ću ih u moje srdce kao u kutijicu. Ja ću poput psa nanjušiti njegov čuperak na tvom dlanu... Ljubavnice dođi i spasi starca.

— Ti si još na svijetu, a njih nema ni jednoga. Nađite put do mene i donesite mi viest, posipajte studenom rosom moju bielu kosu, jer me svaka vlas peče kao razžarena žica. Moja glava gori od te vatre.

I čupao je iz glave bielu kosu i bacao je na zemlju.

— Sieda koso, pali zemlju, jer i ja te već ne mogu nositi.

Sasvim iznemogao spustio se starac na zemlju i dugo je ležao niem i tih, a zatim je blago razgovarao sam sa sobom:

— Da, da, sjećam se. Bilo je to posljednji put, kad je došao k meni Andrija, moj učeni momčić. Tata, reče mi, sada ćemo poći ratovati za Ukrajinu. — Ma, za kakvu

to Ukrajinu? — upitao sam. — A on digne na sablju grudu zemlje i reče: Evo vidiš, ovo je Ukrajina, a ovo ovdje — uperio je ponosno na prsa sablju — ovo ovdje je njezina krv, idemo braniti našu zemlju od neprijatelja. Dajte mi, nastavlja je sin, dajte mi moju bijelu košulju, donesite mi čiste vode da se umijem, a onda odoh. I budite mi svi zdravi. — I onoga časa kako je zablještila njegova sablja i mene je zasliepila. — Sinko moj, rekao sam, evo imam ja još i jednoga manjeg i mlađeg od tebe, mog Ivana, pa uzmi i njega za to djelo; i on je jak, pa neka vas obojicu zakopaju u ovu našu zemlju, da je neprijatelj nikada ne izčupa iz ovoga koriena i ne prenese na svoju stranu. — Dobro tata, reče Andrija, pa idemo onda obojica. — Ali kad je to čula moja stara, odmah sam vidio, da se smrt obavila oko nje poput bijelog vela. Okrenuo sam se prema vratima, jer sam čuo kako su pale njezine oči i odkotrljale se kao drago mrtvo kamenje po zemlji. Tako mi se činilo, ali svjetlost je na njezinom čelu ugasnula...

— A rano ujutro otišli su moji sinovi, a moja se stara naslonila na ljesu i govorila je, ali tako, da se njezin pogled gubio u daljini. Kad sam ih dopratio do postaje, rekao sam tada svojoj djeci:

— Andrija i Ivane, sinovi moji, natrag ne idite. Mislite na mene, jer ja sam i onako ostao podpuno sâm, sâm, a vaša majka, ona je danas umrla kraj ljese, a ja sam ostao sâm...

Još dugo, dugo, sve do kasne večeri vodio je Maksim konje po njivi, nije više vikao i gotovo je posve ušutio.

Djeca, koja su tjerala ovce, pa ljudi, koji su kraj njega prolazili, nisu ga mogli prepoznati i od straha ga nisu ni pozdravljali. Zamazan od prašine i blata, sav poderan i zgrbljen, Maksim kao da je propadao u zemlju.

U kasnu večer, kad je poobišao krave i konje, pomuzao ovce, Maksim je ušao u kuću.

— Ti kućo moja, sirotice mala, ti si posve ušutjela i umrla, kao da ti je netko zarinuo nož u srđce, pa ne možeš niti rieči progovoriti. Ali ja ću ipak u ognjištu još izčeprkati vatre...

Skuhao si je žgance, obukao bielu čistu košulju, navečerao se i sasvim smirio. A zatim je kleknuo na zemlju i molio se.

— A ti, ti Majko Božja, budi mojom gospodaricom; ti, sa svojim sinom u sredini, a oko tebe s obadvie strane moj Andrija i moj Ivan... Ja sam to i zavriedio, jer ti, ti si dala jednoga sina, a ja sam dao dvojicu.

Nije mogao sjesti, tako ga je nešto tjeralo od zida k zidu. Hodao je i hodao po kući. Kućni namještaj i uglovi su tamnili i gubili se u večernjem sumraku, a u glavi su se ocrtavale davne slike sve to jasnije.

— Evo, to je takav čas, kada maleña djeca iztrčavaju iz kuće na gumno i igraju se veoma živo i veselo, uzbuđeno. U takovom času ne će djevojke tjerati stado kući, jer govore, da kad večernja zvijezda izlazi na nebo, da se onda razlieže glas po rosi, — i pjevaju, da se glas razlieže. A u zimi majke predu kudjelju i pjevaju svoje djevojačke pjesme, ali tako žalostno, kao da bi žalile za mladim godinama. Djeca se sastaju skupa kod kume i šapću u zapečku i zaspu bez večere. Čudno je to večernje vrijeme.

Hodao je i gladio se rukom po čelu, kao da bi htio sve svoje misli zaključati u glavi, da ne bi odletjele, jer ih se htio iskreno sjećati.

— Ah, ne znam, što on radi? Bio je tako dobar drug. Dobro pamtim, kako smo mi jedanput sjedili kod njega u voćnjaku. Čini se, da je on tada govorio o tim bielim oblacima. Bieli oblak, rekao je, sa zlatnim rubovima vozi se po nebu i ostavlja za sobom biele ljiljane, a sam ide dalje i sije, sije to cvieće po plavom nebu — i za sat nema ni oblaka, ni ljiljana. Samo se plavo nebo mrgodi, kao sinje more. Istina, on je tada bio nešto žalostan.

Hodao je, a oči su mu postajale tako dobre kao u djeteta.

— Evo, ja sam već zaboravio kraj. Dolazi mi, da se već i majčine pjesme zaboravljaju! A još nedavno sam pamtio. Čekaj. Ja sam tjerao sa Marijkom ovce u polje, na sjenokoše. Marijka si je vezla rukave, onako kao grašćići. Grašćice je vezla crveno, repiće plavo, a obrubila bi ih crnim vezom. Ja sam morao navraćati ovce, jer je Marijka bila starija. A bila je jedna bjeloglava ovca i takova štetočina, koja nije propustila ni jedne zasijane njivice. Stoga sam skinuo pojas i mi smo je svezali. Bio je mir. Ja sam trčao običan izpod vrba i zviždao, te vikao što me je grlo nosilo. A potom me je Marijka pozvala jesti. Jeli smo kruha i sira iz torbe...

Već je sjedio na mekanoj stolici i djetinje uspomene tjerale su ga kao san na nekakova procvala polja, na kojima ima jako mnogo cvieća i može ga se brati i brati.

— Potom je došla k nama majka. Vraćala se s njive, jer je nosila jelo radnicima. Dala nam je piti mlika i ogledala Marijkine rukave. I svjetovala joj je, da ne uzimlje nikada tri konca, nego samo dva za iglu, jer će grašćići biti previše trbušasti. A meni je rekla, da se ne valjam ozgo, jer ću poderati košulju ili ozliediti trbuh. »Ti, momče, ne skači kao konj po polju običan, nego sjedi kraj Marijke i čuvajte ovce«. A ja sam ležao kraj mame i udarao nogama po travi, a mama je rekla: »Ti ne možeš ni časak mirovati?« I opda je doletjela roda na baru kraj nas. Mama me uzela, posadila na koljena i počela pjevati:

Oj, ne kosi, rodo, siena,
smočit ćeš se do koljena.
Neka njega vivak kosi,
što na krivo kapu nosi.

Skupljao je sve snage pamćenja, da se sjeti ciele pjesme, ali nije mogao. Oči su mu se razžalostile.

— Čekaj, odmah. Mama je otišla kući, a ja sam trčao do večeri za rodom i pjevuckao: »Oj, ne kosi, rodo, siena...«

Zatrčavao se kao taj dječak, koji hoće preskočiti jarak, i nad samim se jarkom uvijek zaustavlja. Govorio je glasno prve stihove pjesme i nije se mogao dalje sjetiti. Uzdahnuo je, i crni kolut kraj očiju još je više pocrnio.

— Bože moj dragi, već ne mogu nadpresti ove niti, što se prekinula! Ona se već onda prekidala, kad mi je mama prala noge i derala čiste zavoje za noge od stare košulje, a otac mi brisao čizmice. Svi smo onda plakali, jer su mene puštali u sviet u školu. I hodao sam ja po tom svietu i savijao se kao loza radi komadića kruha i osjećao sam na sebi stotine gordih očiju.

Mahnuo sam rukom, kao da sam htio odtjerati ove gorde oči.

— Poslije dugih godina došao sam k mami. Otca već nije bilo. Zgurena, stara, sa štapom u ruci sjedila je na stepenicama i grijala se na suncu. Nije me prepoznala. A potom me je pozdravila. »Naša je, sinko, Marija umrla. Ja ti nisam pisala, da se ne žalostiš. Kad je umirala,

uvijek je zapitivala za tebe. Mi smo je varali, da ćeš ti doći. A onoga dana, kad je umrla, rekla je, da bi te želila barem kroz prozor ili preko praga vidjeti. I umrla je«. Evo, tako se je kidala ova nit...

Nesviestno je govorio majčinu pjesmu: »Oj, ne kosi, rodo, siena...«

— Mi smo s mamom otišli na grob. Mama je jedva došla. »Gle, sinko, evo ovo je Marijin grob. Ja sam već nasadila cvieća i bršljana, a i križ sam dala naslikati, ali još nisam višnjicu posadila. Posadit ću je istom u jesen«.

Sjeli smo kraj groba i mama mi je pričala o Marijinoj biedi. Muž joj zločest, djeca malena, a bieda u kući. Vjetar je zduvao sa višanja bieli cviet. Cviet je padao na grob i na nas. Izgledalo je, da se taj cviet prirastao s maminom bielom kosom i da je rosa s cvieta padala na majčino lice. A ja sam se sjećao, kako smo mi s Marijkom pasli ovce...

Vrele suze pale su na stol.

— A potom je mama umrla. Majčin grob nije daleko od Marijinog. Cviet s mamine višnjice pada na Marijin grob, a s Marijina na majčin. Bio sam tamo jedanput. Sjedio sam među tim grobovima i sjetio sam se mamine pjesme. Ali ne znam već do kraja. Sjedio sam ja tamo i otišao s groba. Samo je višnjev cviet s grobova letio za mnom, kao kad bi me s tim cvietom sestra i mama molile, da ne idem...

Još je dugo hodao po sobi i nesviestno šaptao:

Oj, ne kosi, rodo, siena,
smočlt ćeš se do koljena.
Neka njega vivak kosi,
što na krivo kapu nosi.

Mitro je krpao ženske čizme. Ili možda bolje rečeno, nije ih toliko niti krpao, koliko ih je sastavljao u jednu hrpu. Bio bi upravo grieh dati ih u takovom traljavom stanju kakovom postolaru, a i novaca nema. A sirota žena hoda bosa, i nije imala ni u čemu niti vodu unieti u kuću. Zato je Mitro danas već od ranog jutra uzeo u svoje ruke da popravi čizme. Sjedio je na klupi nasuprot prozora, sav se zaokružio starim kožama, voštio je konac na dretvu i ljutio se kao biesan pas.

»Boga im njihova bacit ću ih u peć, u vatri ću ih spaliti i tako ću se riešiti napasti! Koža mi je već pod-puno strunula, konac ne mogu provući, jer mi se koža stalno kida — ma, baci ih na đubre, pljuni na njih i gotovo!«

Prigovarajući tako neprestano nesretnim čizmama, Mitro ih je ipak s najvećim oprezom i velikom pomnjom zakrpavao. Kadgod je koncem provukao jedan komad kroz kožu, uvijek je s nemirom pogledavao, nije li mu se možda prekinuo. Radi toga mu je baš i odmicao posao sasvim polagano, a Mitro se zbog toga srdio.

»Pa koža nije željezo i lako iztruhne, i tu ne treba niti trošiti puno rieči. Ovim je čizmama, istina, već četvrta godina, kako su kupljene, pa da, nema se tu šta reći, jer ove je jeseni upravo četvrta godina kako su već

svoje odslužile. Ali kako god bilo, ovu zimu moraju još izdržati, puklo kud puklo«.

I krpao je i bjesnio dalje, htijući ih već po stoti put baciti ili u vatru ili na đubre.

Mitriha je sjedila kraj peći i krpala poderano rublje.

»Razpalo mi se sve kao sječka. Konoplju ne možeš posijati, jer treba jesti, platna mi ne možeš kupiti, jer nema novaca — doći će do toga, da ćemo hodati goli po božjem suncu. Pokrpaš li na jednom mjestu, eto ti ga na, već će se poderati negdje na drugom. Kad ih ne bi prala, možda se ne bi ni toliko kidale. Pa ja ih niti ne perem više kako bi trebalo, ali paučina će uvijek ostati paučina! Sam Bog znade, kako bi trebalo krpati to rublje i s koje mu strane pristupati?«

Š takvim je mislima sjedila Mitriha nad hrpom prnja. Njezino je mršavo lice pozorno gledalo na poderane košulje i gledalo sasvim bezpomoćno. Nekada debelo poderano platno sa izbrisanim crvenim vezovima naličilo je sada na ponošeno i iztrošeno odielo vojnika, koji je bio u ratu. A ona, sva biedna, kao neka milosrdna sestra, nastojala je sa žalošću i rezignacijom pomoći, bilo čime i bilo na koji način, tim nesretnim ranjenicima.

»Zimu ćemo još nekako preživjeti, ali kako će biti u ljetu, to znade sam Bog«.

I šila je sivim koncem okolo naokolo neku prnju i tiho razmišljala nad svojim jadnim životom.

U zapećku je ležala Mitrova mati. Bila je to sitna ženica — tek nešto veća od desetgodišnjeg djeteta. Kašljala je i nije nikako prestajala.

»Bože moj, Bože, što me mučiš! Pa pošalji već jednom i pred moja vrata smrt, da se, jedna, ne mučim tako strašno! Već sam valjda izpaštala za sve svoje grieh, koje sam za života zgriješila... Negdje umiru i takvi, koji bi morali i trebali još živjeti, ostavljaju za sobom bogatstvo i čitav imetak, a ja, evo ovdje, živim kao onaj tvrdi kamen, koga nitko ne može zgnječiti. Bože moj, Bože, zašto me Ti tako teško kažnjavaš?«

I razpucala se gotovo sva od kašlja.

Kraj bake su sjedila djeca. Kad je baka već sva poplavila od kašlja daveći se, oni su je uvijek svi promatrali radoznalim očima punim zanimanja i neprestano pokazivali na baku prstima, govoreći: gle, gle, evo, baka nam već umire. A kad se je baka po tom podpuno izkašljala, uvijek bi im odgovarala pitajući ih: Ha, djeco, gdje, gdje je to još od toga. Moja je smrt zaboravila na mene.

Ali je međutim Mitru već dodijala muka sa iztrunulim čizmama. Bacio ih je pod klupu i započeo je svađom.

»Pa da! Kad bih vas spremao već i za smrt, vjerujte, lakše bi mi bilo. Jer eto, nema ni obuće, ni odjeće, a ni hrane — ničega, ničega se ne mogu dosta naraditi. Hođajte uostalom malo bos, možda će vas vrag onda prije odneti.«

Sjeo je pokraj stola.

»A možda bi mi moja gazdarica dala što za jesti. Ha! Pa dobro znadeš, da danas još ništa nisam niti okusio.«

Mitriha je ustala i dala mu kuhanog krumpira. Bila je prestrašena kao ovca.

Mitro je gulio krumpir, umakao ga u sol i zagrizavao u kruh.

»A ti me, je li, možda još i hraniš... Ali čekaj, nahranit ću ja još tebe, da ćeš smjesta krepati, da, tako ću te obilno nahraniti. Da bi dala barem bilo kakvog boršča ili druge juhe, kakvog rogatog vraga, ili nešto slično... Ali da, ona ti baci neprestano pred tebe samo tog krum-pira, a ti se njime davi! A ja ne mogu od te hrane više ni noge vući za sobom!«

»A što ti ona, sinko moj, još i može skuhati? Pa znaš dobro i sam, da nema ni ulja, a ni brašna, pa što bi onda htio da ti skuha?«

»Vaše se je, majko, pričanje već davno svršilo. Samo sjedite mirno u zapečku i kašljite dalje. Dobro znate, da od vas nisam nasliedio nikakvo imanje, niti kojeg vola, ili pak ma i jednu kravu, ništa od vas nisam dobio, pa sada samo šutite i mirno sjedite. Ili radije mislite malo na to, čime ću vas pokopati. Ha! Strpljivo tu čekate na smrt, kao izgorena njiva na kapi kiše, i samo ponavljate: 'Bože moj, Bože, pošalji pred moja vrata smrt', a to se sve ruši i srozava na moju glavu...«

Baka je na te rieči htjela zaplakati, ali ju naglo uhvatio strašan kašalj.

»Bogamu ljubim, oglušit ću od toga« — zapentao je Mitro.

»Mrcino gadna, obješenjačka, što to tamo diraš, ha, hoćeš li da razbiješ lonce, je li? Šta te već jednom zaviek ne nestane...«

I počeo je tući dječaka.

Djeca su zavrištala, a baka nije prestala s teškim kašljanjem.

»Niti ptica nebeska ne bi sjela na ovu kuću« — vikao je Mitro.

»Ali zašto se zato ljutiš na djecu. Pa nisu ona nimalo kriva tome, što su čizme iztrunule«.

»Ti, kujo jedna, nakotila si ih i načičkala svu silu, a sada još i laješ radi njih? Sve ću vas poklati i sasjeći na komade...«

Digao je izpod klupe čizmu i počeo s njom devetati po ženi. Napokon je navukao na sebe kožuh i izašao iz kuće.

»Kad barem ne bih više dočekao, da se moram vratiti u ovu prokletu kuću« — oglasio se još na pragu vratiju.

»Idi samo, idi, i slušaj tamo što govore o Kanadi; misliš li možda, da ću ja s djecom poći nekuda na kraj svijeta?...« — odmah je dobacila za njim njegova žena.

* * *

Mitriha je ložila peć. Ciela se kuća napunila dimom, i ona je od njega uvijek brisala suze. Dim joj je izjedao oči.

Baka je u zapećku stenjala.

»Kad bi već samo htjelo nadoći ljeto. Razišli bi se po poslu i ne bi se tako grizli svi zajedno na okupu. Sunašce bi nas sve odvelo na polja. A ovako je samo pakao čitav dan u kući. Bože moj, Bože, zašto me još podržavaš na tom svijetu, kad i onako sam vidiš, da nemam kako živjeti...«

Djeca su trčala po kući. Ali čim se je tkogod pojavio u predsoblju, ona su odmah bježala za peć k baki. Onda su se tu njihova lica činila izpaćena i izcrpljena. Uviek su se pravila da su mirna, jer su se bojala, da ih otac ne bi iztukao. Ali kad u kuću nije ulazio otac, ona su opet silazila iz zapećka i nastavljala svojom igrom po zemlji.

Tako se isto i golubovi spuštaju u čitavim jatima na dvorište. A kad ono seljak zaškripi na kućnim vratima, oni ostavljaju svako nađeno zrno i prestrašeni naglo odlieću u modre nebeske visine.

U sobi je bilo tako svietlo, da je baka Hriceva vidjela svaki prst Ivanka, kako se on s njima igra po zidu.

Sunce se već spustilo za šumu, koja je stajala na brežuljku pred kućom, i na njezinim grančicama je ostavilo svoje drage bljeskave dragulje, a šuma je odrazivala pramenove u kućne prozore.

I bilo ih je toliko mnogo, da je baka točno razpoznavala svaki pojedini prst Ivanka na zidu.

— Ivanko, zloćo moja, da te više nisam vidjela na klupi! Pogledaj samo šta si učinio od zida. Igraj se i skači po podu.

Ivanko je upravo potrčao od praga k stolu, vukući na konopcu koturić od konca i rekao:

— Ne ću, bako, više. Obećajem vam, da se zaista više ne ću igrati po zidu.

Kraj bake je sjedila uz peć malena Marijka sa zapletenom kosom u kratkim i sitnim pletenicama, kao mišji repići.

— Bože moj, Bože, kako je jadno postalo živjeti narodu, a ipak, kad dođu blagdani, narod se veseli — mislila je baka u sebi.

Lice joj je bilo naborano, usne modre, ruke suhe, kosa siedo. — Evo tako je izgledala prava baka.

— Evo pogledaj, ide stric Vasilj sa Nikolom Semenovim, znaš, s onim što ide i uči u školi.

— Diži se odmah sa zemlje i popni se ovamo k baki u zapećak!

U sobu je ušao Vasilj sa učenikom Nikolom.

— Ah, pa vi i Božić slavite u zapećku, majko? Čestitam vam i želim puno sreće, zdravlja i da još dugo godina poživite među nama — pozdravljao je sin čestitajući majci i poljubivši joj ruku.

— Ej, sinko moj, nije meni Božić na pameti! Oplakujem ja svakoga dana, bio to blagdan ili ne, svoje diete — rekla je baka i u očima joj se pojavile i zasjale suze.

— A ja sam upravo došao da vam pročitam pismo od Fedira, koje je jučer stiglo poštom. Evo tu je Semenov dječak, pa će nam on pročitati što piše.

— A šta veli, šta javlja, je li zdrav ili možda bolestan?

Vasilj je izvadio pismo iz širokog pojasa, dao ga učeniku Nikoli, a ovaj odmah uzeo na glas čitati:

»Dragi moj brate Vasilju i vi majko.

Pozdravljam Vas prigodom Kristova rođenja i čestitam Vam svete blagdane. Zapjevao bih Vam koledu iz zatvora, ali se bojim, da će vjetar glasove moje koleda odneti u šume i da ih ne će doneti pod Vaše prozore«.

Stara se majka sva razplakala i raztužila, a Vasilj je stajao niem i tih.

»Samo da čujete kada u našim zidinama zapjevaju zatvorenici kako se sve ori, pa čak i rđa otpada sa rešetaka. Kad se prolome ti jaki glasovi, i pazitelji znadu radoznalo prislušivati. Ali ovakva pjesma pjevana u nevolji, žalostna je i strašna! Tako sam se i ja noćas sjetio koledovanja. Sjetio sam se, kako sam još kao dje-

čak išao pjevati po selu, kako ste Vi, majko, nagovarali otea, da me pusti i da mi dozvoli da pođem, a onda opet kada smo kao momci išli pjevati po selu sa betlehemom i guslama u ruci. Toliko nas se znalo poredati pred kojim prozorom u selu, da se činilo, kao da se šuma prostrla pred kuću. Mi pjevamo, a gusle među nama plaču kao diete. Mi pjevamo sve glasnije i jače, ali i gusle neprekidno plaču i nikada ih nismo mogli nadpjevati. I vidite, majko, sada tako jasno čujem, kako te gusle plaču, kao da plaču tu kraj mene...«

— Ej, sinko, sinko moj, da ti vidiš djecu svoju, sirotice svoje — šaputala je baka.

»Prolaze sati i sati, majko, a meni je u tim zidinama tako strašno, da ne mogu ostati sam na svojoj postelji, već idem kojem drugu, kako ne bih svisnuo od boli. Kad se samo sjetim moje Nastije, koja je radi mene našla smirenje u crnoj zemlji, i kad pomislim na to, da su mi dječica ostala sirotice, onda mi se krv uzburka, i kao da mi živa iz srдца teče. A kroz rešetke vidim kadkada i zvijezde. Ja ih promatram kako stoje jedne kraj drugih, i kako one veće vode za sobom one manje. I zamišljam si, da je ona veća Nastija, a one manje, ova Marijka, ona Ivanka, a ono tamo Vasiljko...«

— Sinko moj ne uzimaj to sve tako k srđcu — poviče baka, kao da to Fedir tu pred njom govori, a ne kao da samo piše.

»I onda, majko, uvijek mi je još pred očima Nastijin sprovod i vidim Vas kako idete za liesom Vi, djeca, ljudi... a crkvenim zastavama vjetar leprša i pita: A

gdje je muž ove pokojnice? A poderana zastava na križu uvijek mu odgovara: U Stanislavovu, u zatvoru!«

— Ej, siroto moja, zazidali su te u nevolju — uzdahnuła je baka.

»Ja sam uvijek mislio da ću krčiti nepravdu, a oni su me izčupali s korienom, ubili mi ženu, a djecu ostavili na milost i nemilost Božju! Kad bi se barem Vi brinuli za moju djecu, koje još jedino imam, Vi majko moja, i ti brate moj Vasilju. Da im u subotu operete glavu, a u nedjelju obučete bijelu košuljicu. Da ne idu po svijetu crni i zamazani i da ih gamad ne grize. A najviše, najviše Vam majko stavljam na srdce najmanju Marijku. Pazite da ona, malena moja Marijka, ne slini košuljicu, jer joj se onda slina uvlači u grudi, i nemojte dopustiti da plače. Jer znadete da kada sirotica plače, onda i svi anđeli plaču«.

— Brinem se ja za njih, brinem, češljam ti djecu svake subote, a košuljice im perem svakoga tjedna, i svoje stare suze miešam s vodom — odgovara baka.

»A ti se, brate Vasilju, brini za moje dječake. Nemoj ih pustiti, da hodaju bosi po nevremenu, već im sašij opančiće. Nauči ih pameti, kao što bi ih i ja učio, nemoj ih pustiti da moraju stajati kraj tuđih plotova. Učini od njih ljude, naučavaj ih, da svojega otca i svoju majku nikada ne zaborave, jer njihov otac nije bio lopov, već je samo tražio svoje pravo...«

— Nemoj se bojati, Fedire, ne ću ja pustiti tvoje dječake da stoje po tuđim plotovima, nego ću se brinuti, paziti na njih i učiti ih, kao da su moja rođena — rekao je Vasilj.

»A onu njivu tamo zasijte pšenicom, jer to je dobra zemlja i tek je nedavno nađubrena. I radite tako, da mojoj djeci nikada nitko ne učini nikakvu nepravdu, jer ja mislim da odavle ne ću moći nikada izaći. I na kraju javite mi i pišite mi o svemu, kako je kod kuće i što radite.

Pozdravljam te, brate, i Vas, majko, a i vas djeco moja.

Fedir.«

Baka je plakala čitavo ovo vrijeme a i djeca s njom.

— Na, uzmi sinko, evo ti groš, ne plači. Čuješ li, šta ti otac poručuje, veli, da slušaš baku i da budeš dobar.

To je Vasilj govorio Ivanku i pružio mu u malu ručicu novi novcati krajcar.

Tamo na zapadu nadvio se crven oblak. A okolo njega sunce je bacalo svoje bijele pramenove tako da je taj oblak davao sliku zakrvavljene glave kakvog svetca. Iza ove glave prodirali su pramenovi sunca.

Na dvorištu je stajala gomila ljudi. Sa zapada je udarala na njih svjetlost, tvrda i stalna, kao s jasnog crvenog kamena. Iz soba nahrupi k izlazu mnogo ljudi. Izlazili su svi žalostni, kao da napuštaju sobu u kojoj su pohodili mrtvaca.

Za ljudima je izašao mlad momčić s ošišanom kosom na glavi. Svi su pozorno gledali u njega. I gotovo im je izgledalo, da ova glava, koja je sada rasla u toj krvavoj svjetlosti, da upravo ona mora pasti s ramena — i to negdje daleko, daleko na carskom putu. Možda u tuđim krajevima, negdje čak pod suncem ona će pasti i valjat će se putem. Majka je također stajala na pragu.

»Ti već odlaziš, sinko?«

»Da, idem, majko!«

»A kome prepuštaš nas, na čemu nas ostavljaš?«

Žene zaplakaše, sestre zalomataše rukama, a majka je sva pomamna udarala glavom u vrata.

Otac je na to pristupio sinu.

»Sjedajmo u kola, sinko, vrijeme je, jer ćemo inače zakasniti na vlak.«

»Još samo ovu noć ostani ovdje i prenoći kod mene, sinko moj. Ja sam te tako teško odhranila, njegovala sam te i pazila na tebe kao na zjenicu svoga oka, ili kao na živu ranu. Ostani, sine. A kad dođe drugo jutro, odpratit ću te sa suncem i ne ću plakati. Ostani, sine, prenoći još jednom, diete moje!«

Prihvatila je sina za rukav i odvela ga natrag u sobu.

Sviet je pošao, sliedeći ih, do vrata. Malo poslije izašla je majka sa sinom. Lice joj je bilo bijelo kao komad krede.

»Sinko, — zapitao je sada i otac — a tko će meni pomagati na njivi, tko će mi okapati kukuruz«.

Sada i mužkarci zaplakaše. Otac je udarao glavom o kola i tresao se kao list na vjetru.

»Ali što, hajde, idemo već.«

Ali majka ga nije puštala.

»Nikolajko, nemoj nam ići! Zar ne, znaš, da čim se ti okreneš i odeš, da će se odmah pragovi u kući svinuti a uglovi će iztrunuti. Mene isto ne ćeš više naći ovdje, a tko zna, da li ćeš se i ti sam ikada vratiti«.

Uhvatila je sina za noge.

»Radije bih te spremala za sprovod, nego li...«

Otišli su. Oni, koji su stajali kraj vrata, pošli su da izprate novaka.

Prolazili su šumom. Lišće je pokrivalo put. Savilo se poput medenih čamčića, kako bi skupa s jesenjom kišom odplovili na taj isti put za jednim novakom. Šuma je primala majčin glas, nosila ga čak u polje i usađivala na njihovu među, jer neka znade, da u proljeće Nikolajko više ne će na njemu orati.

Poslije šume su zastali na polju. Novak se opraštao sa selom:

»Ostajte mi zdravo i moji i tuđi. Ako sam vas čime uvriedio, oprostite mi i dajte mi svoj blagoslov za moj dalek put«.

Svi su skinuli šešire.

»Vrati nam se samo zdrav natrag i nemoj se nigdje previše dugo zadržavati«.

Sin je s ocem sjeo u kola. Majka je uhvatila rukama točak.

»Sinko moj, uzmi i mene sa sobom. Ako ne ćeš, poći ću za tobom i bježati poljem tako, da ću te ipak stići na tvom putu«.

»Božji ljudi, sklonite nesretnu ženu, jer će inače polomiti ruke«.

Ljudi su je silom odtrgnuli i odvukli od kola i pridržavali je. Kola su krenula.

»Hajde, pođi u zdravlju, Nikolajko!« — vikala je gomila.

Te je noći sjedila stara majka na dvorištu i naricala promuklim glasom:

»Gdje da te tražim, gdje da te nađem, sinko moj?!«.

Kćerke su, kao sinje kukavice, zajedno s njom jadikovale.

Nad njima se razprostro jesenji nebeski svod.

Zvjezde su tiho podrhtavale kao zlatno cvieće na gladkom željeznom gumnu.

Vlak je jurio u sviet. Tamo na klupi, u jednom kutu, sjedio je seljak i plakao. Skrivao je izplakanu glavu u šarenu torbu, kako ga nitko ne bi mogao vidjeti gdje plače. A suze su mu kapale iz očiju kao kiša. Padale su kao nagli pljusak, koji se iznenada spusti, a zatim odmah i prestaje.

Odmjereni tvrdi ritam vlaka udarao je u seljakovu dušu kao čekić.

»Ma još sam ga nedavno sanjao. Ja sam upravo pružio ruku i grabim vodu iz bunara, a on, sačuvaj me Bože, onako u poderanom kožuhu, dolje je na samome dnu! Još malo, pa će se udaviti. Nikolajko, sinko moj, — velim mu — a što ti ovdje radiš?« A on mi na to kaže:

»Oh, moj ćaća, ne mogu ja dulje izdržati u vojsci.«

»Velim mu ja: trpi i uči se, i pazi na sebe. I gle, on se već naučio...«

Jedna krupna suza kapnula je dolje njegovim licem i pala na torbu.

»Idem sada k njemu, ali slutim i kao da znam, da ga više ne ću naći. A tko zna, hoću li se poslije toga imati kuda i komu vratiti? Još i sad vidim svoju staru, kako bježi za mnom poljem, zaklinje me krvavim suzama u očima i ponizno moli, da je povedem sa sobom. Već su

joj i noge pomodriše od zime i sniega, a uz to je udarila u vrištanje, kao da ju kolju, ili kao da je sišla s uma. Ali ja sam se odmaknuo i potjerao konje napried. Možda se, sirotica, već negdje tamo usred polja smrzava... Ipak sam i nju trebao povesti, da, da, trebao sam uzeti na put i svoju staru. A na što da još sada pazimo i što nam još treba? Neka se samo novci prosiplju, stado neka od gladi ugiba, svejedno! Takovim lešinama, kao što smo mi, zar još nešto i treba? Što nam više treba? Neka sašije prosjačke torbe, pa ćemo otići u sviet, u taj grad, gdje će biti grob našega Nikolajka«.

Priljubio je lice na staklo, a suze su curile po prozoru.

»Oj, bako moja, eto vidiš, što smo dočekali pod svoje stare dane! Ti sigurno tamo, nesretnice, udaraš glavom o zid i zazivaš plačem Boga!«

Starac je jecao kao maleno diete. Plač i vlak bacali su siedom seljačkom glavom kao bundevom, sad na ovu, sad na onu stranu. Suze su mu tekle kao voda iz izvora. Seljaku se pričini, da čuje vapijući glas svoje stare, kako iznemogla i bosa trči za njim i moli ga, da je povede sa sobom. Ali on je nemilosrdno udarao bičem konje po stegnima sve jače i brže. A tamo na polju i u daljini čuo se samo otegnuti plač.

»Sigurno je već neću naći živu. Da barem i mene zajedno zakopaju u isti grob s mojim Nikolom. Neka barem trunem s njim zajedno, kad već ne možemo zajedno živjeti. Neka i pas ne zalaje nad nama u stranom svietu, samo da budemo uvijek zajedno! Jer kako će on sam u tuđoj tuđini!«

Vlak je ludo bježao u daljinu.

»Šteta, sinko moj, šteta, vječna šteta, što si mi tako snažan narastao, kao kakav hrast. Kad si ono uzeo štogod u ruke, a to sve puca pod tobom, sve ti gori u rukama. Trebao sam ti još za malena odsjeći jednu ruku, da, to sam trebao...«

I vlak je stigao u veliki grad.

Izašao je s ostalim putnicima. Najednom se našao sam samcat nasred ulice.

Okolo njega zidovi, sami zidovi, a među njima vode putovi, a te putove osvjetljaju tisuće svjetiljaka, poređanih sve u jednom redu, kao na žici. Svjetlost se gubila u nepreglednoj tami i podrhtavala. I čini ti se, evo na, evo, upravo će sada pasti i stvoriti crni pakao.

Ali svjetiljke su puštale korjenite zrake u tu tamu i nisu padale.

»Oj, Nikolajko, kad bih te barem sada mogao vidjeti, pa makar i mrtvoga, jer i meni će, sinko moj, ovdje biti kraj!«

Sjeo je pod zid, a torbu je stavio na koljena. Suze više nisu padale na nju. Zidovi su se priljubljavali jedan k drugome, svjetiljke su se skupljale sve u jednu hrpu i izgledale su svojom bojom poput duge. Uklieštile su tako ovoga seljaka, da ga što bolje pogledaju, jer on je zalutao ovamo iz udaljenog kraja svieta. Počela je padati kiša. Još se je više šćućurio i počeo se moliti.

»Majčice Isusova, Ti pomažeš svim dobrim ljudima. Sveti Nikolaju...« i snažno se udarao u prsa.

Naišao je neki redar i pokazao mu vojarnu.

»Gospodine vojniče, je li ovdje možda umro Nikolaj Čornyj?«

»Taj! On se objesio u jalševini izvan grada. Sada leži u mrtvačnici. Pođite ovom ulicom dolje, a tamo će vam već netko pokazati put«.

Vojnik je prosledio dalje na stražu. Seljak je prillegnuo na ulici i stenjao. Kad je odležao neko vrijeme, pošao je ulicom dolje. Noge su mu podrhtavale i svaki čas bi se spotaknuo.

»Sinko moj, sinko, pa ti si se objesio!... Reci mi, reci, sinko, pa što te je natjeralo u grob? Zašto si se pogubio?! Oj, donieti ću utjehu majci od tebe. Propast ćemo obadvoje«.

U mrtvačnici na velikoj bijeloj ploči ležao je Nikolaj. Liepa mu je kosa plivala sva u krvi. Vršak glave mu je odpao, kao ljuska od oraha. Na trbuhu je imao križ, jer su ga parali i šivali.

Otac je pao na koljena kraj Nikolajevih nogu i molio. Sinu je cjelivao hladne noge i stalno udarao glavom o ploču.

»Oj, diete, diete moje, mi smo ti, majka i ja, svatove spremali, već smo i svirače najmili, a ti si nas napustio i otišao od nas tako daleko, tako daleko...«

Zatim je dignuo sinovo truplo, obuhvatio ga oko vrata, zagrlio ga i pitao, kao da se s njim savjetuje.

»Reci mi, reci sinko, koliko da dadem čitati svetih misa za spas tvoje duše, koliko treba da porazdelim sirotinji, reci mi, sine, koliko trebam dati i što trebam raditi, kako bi ti samo Bog oprostio tvoj grieh?...«

Suze su padale na truplo i na bijelu hladnu ploču. Plačujući i grcajući oblačio je mrtvoga sina. Prvo ga je obukao u bijelu vezenu košulju, pa onda mu pripasao izvezeni pojas, a zatim mu stavio na glavu i šešir s pounovim perjem. Donesenu vezenu torbu stavio mu je pod zatiljak, a zatim mu kraj glave zapalio svieću, da mu gori za spas i pokoj duše.

Bio je Nikolaj tako zgodan i lep mladić, a sada je mirno ležao na hladnoj mramornoj ploči i kao da se neprimjetno smiešio svom ocu.

Metnuo je grablje kraj sebe, potom je sjeo na među, zapalio lulu, i misli su mu se redale jedna za drugom. I onda je glasno govorio, da se sve čulo do četvrte njive.

— Da se i ja malo odmorim u miru božjem, jer čim se pokažem kod kuće, odmah nađu djedu kakav posao. Pa i ista nevjesta, zdrava bila, mota se po kući, vrti se svuda i odmah progovara: Nemojte, bogme, bezposlen sjediti...

— A dragi Bog, koji je nad nama, vidi, da ja već jedva i noge vučem. Ruke su mi, gle, kao češagija, već se mjesec dana nisam obrijao, a i put sam u crkvu već zaboravio. U čemu ću ići, kad su mi sve uzeli s pleća?

Djedov je glas lutao međom, međom a i njivama, a svi su se ogledavali u stranu, gdje je sjedio djed. A on se neprestano tužio i nije nikako prestajao.

— Oj, danas su takova djeca. Ali ja, hvala budi Bogu, sve još dobro pamtim i dobro znadem što sam rekao bilježniku. Da, taj bilježnik, bio je to mršav nekakav gospodin s bradicom i upravo je tako objašnjavao sinovima. Djedu, kaže, pripada do konca života postelja, on može spavati i ležati u postelji ako hoće sve tamo do izlaska sunca. A kad ćete ga, reče, metnuti na odar i kad ga zatrpate zemljom, onda ti priedi sa klupe na djedovu postelju. A baki je, reče, mjesto u zapečku, neka se

grije i Bogu moli, a kad ćete ju već i oprati i ruke joj sklopiti u križ, onda tek neka ide nevjesta u zapećak, jer on je njezin.

Jesenji se vjetar igrao djedovom siedom kosom.

— Ali kad bi samo taj bilježnik onako uveče pogledao u sobu. Sin na postelji, nevjesta u zapećku, a ja se sa svojom starom valjam po slami. A je li to pravedno, i gdje je tu Bog? Kod ovih ljudi nema više Boga, oj, da nema ga...

Još je i s glavom pokazao i potvrdio, da kod ovih mladih ljudi nema Boga.

— Krepajte vi stari, jer šteta vam je dati i žličicu jela. Mlieko piju, sir jedu, a mi kao štenad gledamo samo na njih. — A ja, ja sam im dao kravicu, i ovčice, i plug sam im dao, sve, sve sam im ja dao. Kao što to već daju ljudi, tako sam im i ja dao. A danas oni govore: vi ste stari, slabi i nemojte jesti puno, tek toliko, malo jedite. Evo, tako nam govore naša djeca.

Djedov je glas drhtao i on je prekinuo svoj govor.

— Čak će nas i pokopati kao pse, Boga mi moga, ne će mi na nogu staviti niti moje čizme...

Gomila roda spuštala se kraj njega i zašumila krilima nad djedom, da se je uplašio. Skupljale su se i spremale da odlete u toplije krajeve.

— Oho, vidi, već je i jesen tu. Tako, tako, pa i Božić nije više daleko...

— Ali kako su samo pametne, pa makar bile i ptice, tek je sve u tome, što ne govore. Zlo im je ovdje, pa i one traže bolje. Jer preko zime nema žaba, a i hladno je. I

one znaju misliti unapried. A ne tako, kao mi ljudi, koji moramo strpljivo čekiti na istom mjestu.

Ustao je sa međe, spremio luliću, uzeo grablje i uputio se kući. Još se nekoliko puta okrenuo za rodama. Onda je zamišljeno stao.

— A tko bi meni dobar rekao, hoću li ja s bakom dočekati da ih vidim, kada se druge godine vrate ovamo natrag? Meni se sve čini, da će jedno od nas dvoje, ili baka, ili ja, umieti; sve mi se čini, da više ne ćemo vidjeti roda ...

U subotu ujutro iztrčala je Mihajliha preko praga kuće i zvonkim glasom govorila sama sa sobom:

»Gle ti njega, ne znam, kuđa je mališan otišao? Opet se negdje skiće, sigurno tu negdje čeprka po vani kao kokoš. A, bi li ga čovjek mogao uobće zadržati u kući? Sada bi ga htjela počešljati, a njega nema i nema«.

Pošla je časkom pogledati u šupu Mihajlu, da nije možda mališan kod njega.

»Eh, ti si mi baš mudra glava?! Ne potjeraš mi sinčića u kuću, nego ga držiš ovdje kraj sebe na cičoj zimi. Dođi Andrijka, dođi, sinko, u sobu, dat ću ti jabuku, i to onu liepu crvenu, da će ti biti sve milina od nje!«

»Nemoj ići, glupančiću, majka te vara. Češljati te hoće, eto to je, a onda će te to boliti« — rekao je i nasmejao se Mihajlo.

»Ta čovječe, baš si smiešan! Zar ne vidiš da će se diete ovdje kraj tebe smrznuti. Ne slušaj, Andrijka, ne slušaj, sinko, ćaću, jer on ništa ne zna, nego samo dođi u sobu, a ja ću te počešljati i dat ću ti jabuku, a i kolač. A — a!«

»A ako mi ne date?«

»Dođi samo, dođi, zbilja ću ti dati«.

Uzela ga je za ruku i odvela u sobu.

»Sada ću te liepo oprati i počešljati, a sutra ćeš ići sa mnom u crkvu. Mamica će ti dati onu tvoju najljepšu košuljicu i pojašćić. Svi će te gledati i reći: gle, gle, kako je danas Andrijko liep«.

»A hoćete li mi dati onu jabuku?«

»Dat ću ti, dat ću ti, sve ću ti dati.«

»A i kolač ćete mi dati?«

»Ma kako ne, i kolač...«

»A i u crkvu ćete me povesti?«

»Povest ću te, kako da ne, povest ću te...«

»E onda me češljajte.«

I mama je uzela prati Andrijkovu glavu. Kapljice vode padale su izpod košuljice, i Andrijko je jedva izdržao, da ne zaplače.

»Strpi se, samo se strpi, mamica će te tako liepa oprati, svega će te oprati! Lice će ti biti kao papirić, a kosa takva kao lan. Bit ćeš mi najljepši između svih ostalih dječaka!«

»Ali kad me sve grize.«

»Tako će ti biti sve lagano, ništa se nemoj brinuti. Mamica će već sve izčešati, i ne će te više ništa griziti!«

»A kada me počešljate, i kad mi dadete kolač i jabuku, hoćete li me onda pustiti napolje?«

»Nego šta, to se razumije, liepo ću te obući, a onda ćeš otići daleko, daleko...«

»Dobro dakle, ja ću otići k ujninom Ivanu.«

Mama je oprala Andrijka, uzela ga na koljena i počešljala.

»Mamice, a jeste li vidjeli, kraj ćaće je mačka i lovi miševе, te ih davi.«

»Pa jasno, jer miševi jedu zrno i čine veliku štetu...«

»A zašto štetu?«

»Zato, da ljudi nemaju što mlatiti ni mljeti.«

»A što oni jedu?«

»Ta, zrna...«

»Kako?«

»Eh, s tobom zbilja ne bi nitko izašao na kraj...«

A zatim će: »Naveče treba da te ćaća malo podšiša, jer gle, kako su ti već velike kose narasle.«

»Ali mamice, onako po momački, je li?«

»Dakako, sinčiću moj. Pa ti si mi već pravi momak. No vidiš, već smo gotovi, a ti se nikada ne daš češljati. A pogledaj se sada samo u ogledalo, pa ćeš vidjeti kako si liep.«

Andrijko je izgledao sav kao okupan, kosa mu je padala poput malenih, bijelih pahuljica na čelo i na vrat. Oči su mu bile plave, a usta crvena. Mamica mu je dala jabuku i kolač, a on sve spremi u njedra.

»Ja ću sada k ujni.«

»Najprije ćeš pojesti jabuku, a onda ćeš otići, jer će ti je inače oduzeti djeca.«

»Ali ja im je ne ću pokazati. Idem, ja idem k ujni.«

»No, hajde samo, idi, idi, dobro.«

Navukla mu je čizmice, svoju bundicu, tatin šešir i pustila ga u zimu.

»Samo pazi da mi ne padneš, jer ću te inače iztući...«

Sjela je u sobu i šivala.

»Ali šta da se bojim, pa mudar je on kao kakav stari. Nije se imao u koga loše uvrgnuti! Drugi je Mihajlo. I kako odmah traži plaću za češljanje...«

I majka se je nasmiešila i nastavila šivanjem.

»Samo da mi napreduje, da raste, da bude zdrav i dobar. Ima tri godine, a već znade Otčenaš. Kakav mudrac, a inače takav nestaško, da bi mi svu kuću prevrnuo. Nekada mi to toliko dosadi, da ga moram iztući. Ali kad ga ne bih tukla, ne bi od njega ništa bilo.«

Digla je glavu i pogledala kroz prozor.

»Već je podne, a Mihajlo još uvijek ne dolazi ručati. A i mališana još nema. Sigurno se negdje zaigrao u sniegu, pa će mi kašljati...«

Uveče je Mihajlo sjedio na klupi i na koljenima držao svog Andrijka. Vatra je plamsala u peći i osvjetljivala sobu crvenom svjetlošću. Mihajliha je sjedila kraj peći i kuhala večeru.

»Ti si, stari moj, sišao na dječju pamet, ostavi to diete, molim te, ostavi ga na miru i ne bacaj ga kao bundevu. Dođi ti, Andrijko, dođi k mamacu.«

»Ali ako ja ne ću.«

»A čiji si ti sinko, ćaćin ili majin?« — pitao ga je Mihajlo.

»Ćaćin...«

»A koga ćeš tući?«

»Maju.«

»Tako dakle, ti lukavče moj mali, a ja sam ti dala i jabuku i kolač, i još me hoćeš tući!«

»Ćaća će ti kupiti mnogo, mnogo jabuka, jer si ti ćaćin.«

»Oj, oj, ako ćeš samo čekati na to, što će ti ćaća kupiti, onda ne ćeš nikada ništa od toga vidjeti ni dočekati.«

»A de, pokaži sada svom ćaći, kako ćeš ti jašiti u vojsci na konju?«

Dječak je sjeo na štap i tako trčao po sobi.

»Dosta, dosta sada, Andrijko, evo uzmi ovu slamčicu i siši pjenu s mlika.«

Andrijko je stao kraj peći i srkao pjenu.

»Andrijko, a što ćeš ti kupiti svojoj maji?«

»Crvene čizmice.«

»A ćaći?«

»Ćaći ništa.«

»Sladki majčin sinčiću.«

Mihajlo ga je uzeo ponovno na koljena.

»A kako se ti zoveš?«

»Andrijko Kosminka.«

»A što si ti?«

»Ja sam Uklajinac.«

»Dobro. A kad odrasteš, kuda ćeš otići?«

»U Kanadu.«

»A na čemu ćeš tamo otići?«

»Na tako velikoj lađi, kao ova kuća, i preko tako širokog, širokog mora...«

»A hoćeš li uzeti svog ćaću sa sobom?«

»Uzet ću i ćaću, i maju, i ujninog Ivana, te ćemo svi otići daleko, daleko...«

»Mani se jalova posla, ne muči dječaka i ne izpituj ga kao na kakvom izpitu, jer će mi još zaspati bez večere.«

»Ali slušaj samo i pogledaj, kako je derančić pametan i evo već sve znade!«

— Vasiljko, uzmi Nastju i vodi je k ujaku; evo, gledaj, ovuda, po stazi uz šumu, ti već znaš put. Ali lagano je drži za ručicu i ne pritišči ju, jer ona je malena; i nemoj je nositi, jer ti to još ne možeš.

Majka je sjela od silnih boli, a zatim legla.

— Pa zar ja znadem, kuda i kamo da ju vodim po noći? Vi se samo smirite, a mi ćemo biti kraj vas i istom ćemo ujutro otići.

— Vidiš li, Nastja, kugla je zazviždala i evo ubila majku, a tome si samo ti kriva; zašto si vikala, kad je onaj vojnik htio zagrliti našu majku? Je li ti to štogod smetalo? Bježali smo, a kugla je zazviždala... Sada više ne ćeš imati majku, i morat ćeš otići služiti...

— Šuti, i nemoj više govoriti, jer ona je već zaista umrla. Ja bih te mogao sada dobro nalupati, ali ti si sirotica. Ali što vriedi takovo djevojče? Kad je ono umrla naša susjeda Ivaniha, njezine su kćeri uvijek naricale: mamice, mamice, gdje ćemo vas tražiti, odakle vas spasiti... Ali ti ne znaš još plakati, a ja sam dječak, i meni ne dolikuje jadikovanje...

— Vidiš li, kako vojska baca rakete, eto tamo, s one strane, kao što sito propušta vodu, nešto zablješti i odmah vide mjesto gdje se nalazi vojnik i čuju kako pucaju s kuglom u njega, a on odmah legne, upravo tako

kao i majka. Legni odmah brzo do majke, jer će nas zahvatiti kugle. Evo slušaj samo, kako zvižde...

— A gledaj tamo, kako za Dnjestrom vojnici podbacuju svu silu takovih vatrenih kugla, visoko, visoko u vis, a kugla gori, sve jače gori, i onda se gasi. Kao da se igraju s njima, i gle, kako ih samo mnogo ima.

— Evo, top, hu — hu — hu, ne puca on na ljude, nego na crkvu, ili na kuću, ili opet na školu.

— A ti se nemoj bojati topa. Znaš li, da je kugla u njemu upravo tako velika kao što sam velik ja, a točkovi su u njega kao mlinski. Ali ti ništa o tome ne znaš, pa ti jedva da znadeš i hodati, a ja, ja već znadem bježati kao ždriebe...

— Sakrij se za majku, jer evo opet bacaju onu svjetlost. Uh što je biela, tako biela, i odmah će okrenuti na nas. Pogledaj samo kako smo mi bieli od nje i čuj, kugle opet zvižde. Jao, ako kugla pogodi mene, to ću onda i ja leći pokraj majke i umrijeti, a ti sama ne ćeš znati pogoditi k ujaku. Bolje onda neka kugla ubije tebe, jer ja znam sam stići i obavijestiti ujaka, da ste mrtvi i da vas obadvije pokopa.

— Već plačeš, kao da te nešto boli od udarca kugle. Ali kad ona zazviždi, onda napravi ogromnu rupu u grudima, a duša samo kroz nju pobjegne, i već te nema. To nije tako kao kod kuće, da si bolestan, pa da te njeguju...

— Jesti hoćeš, pa hvala Bogu! Samo što ću ti ja dati za jelo, kad nema majke? Majka da ti dađe? Pa reci joj, samo joj reci sama. A šta kaže majka? Pokušaj,

uzmi je za ruku, uzmi, ali šta kad ruka pada. Nije li istina, i nisam li ti to i sam rekao. Oh glupa djevojčice, pa duša je otišla iz majke, a to ona, duša, još i govori, i kao da daje kruha, i tuče...

— Nastjo, prestani već, jer ću te ozbiljno nalupati i iztući. Pa što ti ja sada mogu dati jesti? Gledaj radije na taj rat, kako je liep, a onda, istom ujutro ćemo otići k ujaku, te ćemo kod njega jesti boršča... Ili čekaj ča-sak, čini mi se da majka ima komadić kruha u njedrima... Šuti, evo ima malo kruha u majčinim njedrima, na, uzmi i jedi, ti lakomo stvorenje...

— Evo opet bacaju neko svietlo. Kako je samo bielo, kao snieg. Pazi, ide na nas, jao! Nastjo, jao, šta je tebi? O-o-o, pa ciela su ti usta krvava, a i ruke. Zar te je kugla pogodila? Oh, nesretnice, pa legni već jednom kraj majke, što ćeš drugo raditi...

— Ah, pa da! To te nije pogodila kugla, nego si krvava od kruha, koji se namočio krvlju majčine grudi. I ti si mi nekakva djevojka, uvijek si zamazana kao svinja, evo na, od krvi ti je uprljano i lice i ruke... Kako ću te ja pratiti ujutro u selo ovako okrvavljenju? Ali čekaj, ići ćemo uzput pokraj potoka, pa ću te tamo oprati u hladnoj vodi, da će ti se krv slediti. Znam da ćeš udariti u dernjavu i viku, ali ja ću te onda još i nalemati.

— Već si se najela, je li, a sada legni pokraj majke, a ja ću tu pokraj tebe, ili ne, ti legni u sredinu. Pa ne će te vuk pojesti, nemoj se bojati, liepo spavaj i grij se uz mene, a ja ću još malo gledati na rat...

— A može biti, da je kugla već mnoge ubila u ratu, a možda će do jutra ubiti još i mene, pa i Nastju, i onda ne bi više bilo nikoga od naših, nikoga . . .

Dječak je zaspao. Do bieloga je dana svietli sjajni pokrivač stalno namigivao nad njima i zatim bježao s onu stranu preko Dnjistra.

Marija je sjedila pred kućom i šaputala.

— Bolje bi bilo da se djevojke nikada ne rađaju na svijet; vuku se kao kuje; jedne su skrivene u zemlju, a druge su s kozacima po krčmama. I zašto se to onda rađa na božji svijet? I glupo, i pusto, a još i s viencem na glavi.

Upravo je sakrila svoje dvie kćeri u podrum, kad se u selu pronio glas, da već opet dolaze drugi kozaci.

Što će ovi kozaci i šta traže? Njezine su šupe prazne, komora bez vratiju, prazna, gola kuća, a brave od škrinja rđave na podu. Nije htjela na njih čekati u kući. Otrcana i zapuštena je njezina kuća.

Sjedila je pred kućom i sjećala se prošlosti. Naslonila je glavu k zidu. Siede kose su blicale na suncu, kao čepica ljeskavog pluga; crne oči su uzdizale čelo visoko gore. Ono se je mrgodilo, bježalo pod željeznu čepicu pred ovim velikim, nesretnim očima, koje su tražile na dnu njezine duše blago cieloga njezinoga života.

Daleko pod gorama pucali su topovi, sela su gorila, a crni se dim dizao poput zmije po plavom nebu i tražio u plavilu pukotine da se tamo negdje opere od krvi i čađe.

Iza njezinih leđa tresli su se prozori poslije svakog topovskog hitca. A može biti, da su tamo i njezini sinovi,

može biti, da su se već obavili u bielu plahtu sniega i krv teče iz njih i šara crveno cvieće.

Ona ih je rodila snažne i zdrave, kao panjiće; što je bila krupnija, tim je više rađala; a iza svakog djeteta bila je sve ljepša i veselija; a mlička je imala toliko, da je mogla djecu ne samo nahraniti, nego i okupati. I muža je imala snažnoga i miloga, a i imetak.

Kad su po noći želi na njivi, kad su zvonili srpovima na san djeci, koja su iza njih odostraga pokrivena spavala — šta je onda više trebala ili čega li se imala bojati? Jedino, da zvijezda ne padne djeci na glavu; ali ona je bila tako brza, da bi i zvijezdu zahvatila na vršak srpa.

A kad su našli krst, onda su se odmarali. Mladi ju je čovjek ljubio, a ona je sa svojim smiehom budila i tjerala ptice iz njihovog gnjezda. Istom kad su njihove sjene dosizale na kraj njive, a mjesec je zalazio, tada su oni legli kraj djece — a ujutro ih je sunce budilo zajedno s njima. Ona ih je vodila k bunaru i prala im rosu s glavica, a najstariji je nosio u krčagu vodu za otca. Muž je ostajao na njivi, a ona je išla s djecom kući: jedno je držala na rukama, a dvoje je išlo kraj njezine pregače. A putem se je igrala s njima kao djevojka s vrpcama. Ljubila ih i grlila. Zar da žali vrijeme? Snažna i zdrava sve će brzo nadoknaditi. Sva su djeca napredovala, nijedno nije pobolievalo. Otišla su u školu. Išla je za njima po svim gradovima, nosila im na leđima kolače i bijele košulje. Noge je nisu nikada boljele. A kad su ih u Lavovu zatvorili radi pobune, sjela je na vlak, a taj je vlak tako bježao i letio k sinovima, kao da je tamo u stroju napried gorilo njezino srđce. Među tim gospođama —

majkama, osjetila se po prvi put u životu ravnom sa svom gospodom i tješila se, da su je sinovi postavili u isti red s njima. A na praznike su dolazili prijatelji njezinih sinova sa svih strana, i kuća kao da se preporađala i pretvarala se u dvor. Pjevali su, razgovarali, čitali liepe knjige priprostim pukom, i taj se k njima priljubio i kraj njih je cvao; spremao se s njihovim razumom doći do seljačke pravice, koju su gospoda davno, davno zakopala u svojim palačama. Išli su u povorci pod zastavama, i gospoda su im se morala uklanjati.

A kad je započeo rat, počela su se obadva starija spremati, a i najmanji nije htio ostati kod kuće. Spremao ih je čitavu noć na put, zatvarala je rukama usta, da ih ne probudi. A kad je počela ruzditi zora, i kad ih je vidjela da mirno spavaju, i sama se umirila. Sjedila je pokraj njih na uzglavlju, gledala je na njih niemo od zore do izlaska sunca i — onda posiedila.

Kad je to ujutro vidio muž, rekao je:

— Tvoja ih je glava naučila, neka sada i siedi.

Onda ih je pratila u grad. Svakoga se časa nadala, da će se koji od starijih okrenuti k njoj i reći:

— Mama, ostavljamo ti najmlađega za pomoć i utjehu.

Ali nijedan se nije okrenuo, nijedan nije rekao ovu rieč. Sivi je strnokos slao u njezinu dušu svoj šapat i šaptao joj u uho:

— Evo, oni su se tebe odrekli; gospodičići su zaboravili na seljakinju.

Gorka kapljica prodrila je u njezino srdce i otrovala je odmah.

U gradu se sakupila sva sila gospodskih i seoskih mladića.

Zastave i barjaci su lepršali nad njima i grmila je pjesma o Ukrajini.

Kraj zidova pritiskivale su majke srdca dlanovima i puhale u njih da umanje boli. Kad je zalazilo sunce došli su k njoj sva trojica, došli su se oprostiti.

Odvela ih je malo u stranu, od ljudi.

Izvadila je iz rukava nož i rekla: najmlađi Dmitro neka ostane, a ako ne, ona će odmah rinuti u sebe nož. Rekla je to i odmah je osjetila, da je s tim nožem razrezala sviet na dvoje: na jednoj polovici ostaje ona sama, a na drugoj — sinovi bježe daleko od nje... I pala je.

Probudila se istom onda, kad je zemlja zatutnjila pod dugim redovima, koji su pjevali sičovu*) pjesmu.

Dmitro je stajao kraj nje:

— Trčimo, sinko, za njima, da ih stignemo, neka mi oprostite, meni glupoj seljakinji. Nisam dobro razumjela i nisam kriva, što moja luda glava nije shvatila, da mi to ta Ukrajina oduzima djecu...

Bježala je i vikala: Ivane, Andrijo! Svi su trčali za tim dugim ravnim redovima sinova, padali su na koljena i plakali.

Marija se osviestila iz polusna — uspomena, zalomatala rukama i vikala:

— Djeco moja, sinovi moji, gdje su vaše bijele kosti? Otići ću, pokupit ću ih i na leđima ih donieti kući!

*) Sič — ukrajinska oslobodilačka legija.

Osjetila je, da je ostala sama na svijetu, pogledala je na nebo i razumjela, da pod tim svodom sjedi sama i da se nikada više njezini sinovi ne će vratiti k njoj, jer je cijeli svijet poludio: ljudi i blago.

Sve je bježalo što je bilo živo. Još nedavno nije nikome bilo dosta puteva. Djeca su nosila za njima stečevinu, jedni su druge gurali u ponore. Po noći su mukale krave, blejale ovce, konji su razbijali ljude i sami sebe.

Za ovim poludjelim ljudima gorio je svijet, kao da im želi pokazati put u pakao. Svi su skakali u riekku, koja je nosila u sebi crvenu pjenu i bila slična osvetničkom maču, koji se je raztegnuo zemljom. Putevi su tutnjali i škripali, strašan je bio njihov govor i jauk, koji se rodio iz biesne srčbe, kad je proždíralo sebe željezo i kamen. Izgledalo je, da se zemlja žali radi ovih nanesenih joj rana.

A kad su se sreli nad riekom, topovi su odkidali zemlju iz njezine izkonske postelje. Kuće su letjele u zrak kao goruće lopte, ljudi zakopani u zemlju okamenili su se i nisu mogli dignuti ruke, da prekrste djecu. Crvena je riekka udarala i pravila pjenu od krvi i ona je kao vienac kružila kraj glava lešina, koje su lagano plovile niz vodu.

Poslije bitke kopali su grobove i vadili mrtvace iz vode.

Polje je za nekoliko dana rodilo mnogo, mnogo križeva. I među ove križeve odveli su vojnici njezinog najmlađeg sina zato, što je nazvao cara krvnikom. Rekli su, da ga vode u Sibiriju. Daleko je to, krv će teći iz dječćkih nogu, krvlju će bilježiti taj put... A i stari je

odvezao kraj tih križeva častnike i nestao, i nema ga do sada.

— Oj, jadnici, ostavili ste vi mene samu, da čuvam sa sovama vaše prazne sobe.

— — — — —

Dok su tako u Marijinoj glavi uspomene sa žalošću i s očajem tkale velo, da sakriju pred njezinim očima ovaj prekid u životu, kroz vrata su u dvorište dojahali kozaci.

Bila je ljuta, što joj nikada nisu dozvoljavali da ostane sama na miru, i rekla im je glasno: — A, već dolazite, lopovi jedni!

— Ne ćemo, majčice, ništa oduzimati od vas, već bi se htjeli malo ugrijati u sobi. Pustite nas. Duša nam se smrznula u tielu.

Odgovorila je:

— Onda idite i ugrijte se u hladnoj sobi.

— A vi?

— Mene možete ovdje tući bičevima, a za ljubavnicu sam ja, kako vidite, već prestara.

Jedan od kozaka — bio je još mlad — prišao je k njoj i liepo je zamolio, da i ona uđe zajedno s njima u kuću; oni sami ne će unići.

— Mi smo vaši ljudi — rekao je on — nismo kacapi*), a nismo ni Turci.

— A zato što ste naši, radi toga, je li, kidate tielo bičevima, a drugi odvođe i vješaju ljude; mrtvaci se ljuljaju po šumama, da i divlja zvier bježi...

*) Kacapima zovu Ukrajinci Ruse.

Mladi kozak ju je tako dugo i liepo molio, da je konačno unišla s njima u sobu:

Stala je kraj praga, a oni su zasjeli oko stola.

— Dajte nam štogod za jesti, majčice, gladni smo.

— Što ću vam dati jesti? Tamo, na polici je kruh; a vaših mi novaca ne treba, jer jedni dajete, a drugi zalazite i natrag uzimljete, a još i tučete. Vaš je car tako velik i bogat, a šalje vas u rat bez kruha? Stanite na klupu i dosegnite s police kruh.

S kruhom je kozak skinuo i sliku Ševčenka, koji je bio okrenut licem zidu.

— Kruh uzmi, a sliku mi vrati; to je od mojih sinova. Takvi, kao što ste i vi, skinuli su je sa zida, bacili na zemlju i rekli mi, da po njoj gazim. Ja sam ju sakrila u njedra, a oni su me tukli bičevima tako, da i ne pamtim, kad su otišli iz kuće.

Iztrgla je Ševčenka iz ruku kozaka i stavila ga u njedra.

— Možete me, evo ovdje, i zaklati, ali sliku vam ne ću dati.

Taj mladi kozak, koji ju je tako liepo molio da uđe u kuću, priđe k njoj, poljubi joj ruku i reče:

— Mamice, ja sam za svečanost u Ševčenkovu počast sjedio u zatvoru. Zar nam ne ćete dati sliku, da je mi opet dovedemo časti i postavimo na zid?

— A tko ste vi? Kakovi ste ljudi? Odakle dolazite? Židovima dozvoljavate da drže svoju vjeru i svoje pismo, a nama sve zabranjujete. Sada je snieg, i on je pokrio put, ali — kad njega ne bi bilo, vi bi tada vidjeli, da su po svim putevima, po celom selu razbacane naše knjige

iz čitaonice. Ono, što je biedan narod sebi priskrbio za odgoj i nauku djeci, sve je to otišlo pod konjska kopita.

— Dajte, dajte nam sliku.

Polagano ju je izvadila i dala mu je, jer je i sama bila radoznala, što će oni s njom učiniti.

A oni su metnuli dva kruha, jedan na drugi, naslonili na njih sliku, izvadili izvezene i svilene maramice i naokolo kitili.

— Samo pazite, kozaci, da li će to bili milo ovoj slici, kad je vi kitite u oteto židovsko platno.

Ali sada, u tom času, skočio je jedan od njih, već sied, i skinuo je sa sebe kozačko odielo: bio je bez košulje.

— Evo vam, majčice, naše otimanje. Mi svi idemo bez košulja, premda bismo mogli već mnogo i mnogo toga imati. A ove maramice, s kojima smo okitili ševčenka, to su naše kozačke kytajke*), majčice. Dale su nam ih — naše žene, naše majčice, naše sestre, da imamo čime pokriti glavu u polju i da nam vrane oči ne izkljuju.

Marija je gledala na njih, nepovjerljivo je prišla bliže i rekla:

— Vi ste sigurno oni, koje su ljubili moji sinovi... Ukrajinci...

— Mi, nažalost, sami sebe koljemo.

Marija je došla do škrinje i izvadila iz nje košulju i dala ju onom svučenom.

*) Ukrajinski kozaci nosili su sa sobom crvene maramice, zvane kytajke, kojima su poginulim drugovima pokrivali lice.

— Obuci se. To je od mojega sina; Bog zna, hoće li se vratiti i da li će ju ikada nositi.

Kozak je plašljivo uzeo košulju i navukao ju na sebe.

— Ne gubimo vrijeme, kozaci, počastimo Otca Ševčenka, a kruh ćemo jesti putem. Vi znate, koliko imamo još jašiti — rekao je kozački zapovjednik.

Počeli su pjevati.

Zabrenčali su prozori, a pjesma je između sunčanih traka izašla napolje kroz stakla i raznesla se u selo.

Kad su začule žene, stale su kraj vrata, onda kraj prozora, a napokon su plaho ulazile u predsoblje i u sobu.

— Marijo, što je to kod tebe? Jesu li pijani, ili pjesmama razigravaju djevojke?

— Ne, to su drugačiji, drugi...

— Kakvi drugi?

— Evo, drugi, to su naši; šuti i slušaj!

Marija je otvorila široko oči na kozake, nagnula se napried kao da je htjela dotrčati i ne pustiti njihovu pjesmu iz kuće.

Pjesma je kriepila njezinu dušu.

Pokazivala je negdje na nebu čitav njezin život. Sve zvijezde, koje je od djetinjstva vidjela; svu rosu, koja je padala na njezinu glavu i sve duhanje vjetra, koje ju je ikada gladilo po licu.

Vadila je ta pjesma iz njezine duše kao iz crne škrinje sve očarano i sjajno i otvarala se pred njom — i ona se nije mogla nagledati sama sebe u čudnom svitanju.

Negdje tamo u gori sjedi orao, pjesma razvija njegova krila i vjetar od tih krila lieči njezino srđce, briše s njega crnu krv.

Osjeća, kako se sinovi drže svojim malenim ručicama njezinih rukava, kako rastu sa svakim zvukom. Čuje svaku njihovu rieč, koju su ikada rekli, i svaki razgovor o Ukrajini. Sva nerazumljiva i tajanstvena imena izpredaju se iz kose zviezda, i kao prebogati koralj grle njezin vrat.

Bliešte rieke po čitavoj našoj zemlji i padaju s gromom u more — a narod se diže na noge. Napried njezini sinovi, a i ona ide u tu Ukrajinu, jer ona, ta Ukrajina, plače i nariče za svojim sinovima; htjela bi, da budu svi zajedno.

Ovo naricanje dopire k nebu; njegov svod se mrgodi i razdire se, a pjesma staje kod Boga, kraj njegova praga i nosi obtužbu...

Kad su prestali pjevati, Marija je stajala nepomična, kao na slici naslikana.

Iz gomile žena, kojih se mnogo sakupilo, jedna već starija prišla je k stolu:

— Vi ste naši? Hvala Bogu, da ste već jedanput došli — rekla je.

— Oj, nitko nas, jadnici, ne voli. Koliko je prolazilo vojske — i nitko nas ne voli. A koliko su oni napravili štete narodu! I to svagdje: i u gradu, i na putu, i u našem selu, uvijek smo mi tuđi i tuđi i nitko nam ništa ne vjeruje.

— Oj, oj, šta vi hoćete od njih? Nije to naša vojska. Naši su takvi, kako je to pisano davno u knjigama, ili na

slikama naslikani, kad su zbilja oni još bili naši. A sada su oni moskovski. Kako nam oni mogu pomoći. Evo, tako, tiho, kad nitko ne čuje, onda progovore.

— Ti si mlada, znaš čitati, i znaš bolje. Ja sam mislila da su naši.

— O tom ni ne govorite, jer nas za to mogu teško kazniti.

Starica se brzo vratila gomili žena, koje su tužno gledale i očajno disale.

Zato je mlada Katerina stala kraj samoga stola.

— Ova Marija, kod koje smo mi, gledajte kako se je okamenila, od vaše pjesme. Ona žali za sinovima, od kojih su dvojica otišli među naše dobrovoljce, a najmlađega su odveli Moskalji u Sibiriju. On je negdje među takvima kao vi, napao vašega cara, da jako muči naš narod. A oni su ga uhvatili — i nestao je. Svi su bili školovani, i na njih se potrošio silan imetak. U selu nijedna majka ne žali toliko za sinovima, kao ona.

— Sirotice, Marijo, sirotice! — šaptale su žene.

— Bilo je to upravo pred ovim ratom, kad smo sipali mogilu ovom ševčenku, koji je ovdje pred vama na stolu. Sipala su i druga sela na uspomenu — pa smo i mi. Bilo je brige, jer stari nisu dali da sipamo danju, bilo je posla u polju, a mi smo se dogovorili i sipali po noći: jedni s konjima, drugi tragačama, jedni opet s motikama. Takovu smo mogilu nasuli kao zvonik. I Marija je zajedno sa svoja tri sina pomagala.

— Pa šta onda, što ste sipali? Samo ste selu učinili zlo. Moskalji su došli i razbacali mogilu, razgazili ju, tra-

žili su novaca, što li, a radi te mogile je i moj Mihajlo propao.

— I makar bi za uvijek propao vaš Mihajlo, ljudi ga ne će nikada zaboraviti. Nije se on bojao Moskalja, već im je rekao istinu.

— Vi ste — reče — prorovali čitavu Ukrajinu, kao svinje, te ste još i k nama došli rovati.

— Lako je tebi, Katerino, govoriti, ali on je ostavio i ženu i djecu.

— A i moj je mene ostavio s djecom.

— Od vas netko mora biti pismen. I napišite, da znade cijeli svijet, kako nas Moskalji oslobađaju iz jarma. Mi im tu mogilu ne ćemo nikada zaboraviti. Kad smo ju nasuli, već je zorilo, rosa je na nas pala i mi smo sjeli naokolo, jer su nas bolile noge. A stariji Marijin sin popeo se na sam vršak i tako nam je liepo govorio, da ćemo s ove naše mogile gledati na veliku mogilu u Ukrajini*), kako bismo svi bili jedne misli. Gledao je tako čudno, kao da je na zviezdama zaista vidio Ukrajinu. Poslije smo mi ustali svi i pjevali takve pjesme, kao i vi sada.

Tu se je približila Katerina kozaku i gotovo mu šaptala u uho:

— Vaše pjesme su one iste, koje su pjevali i Marijini sinovi. Radi toga je ne budite, neka joj se čini, da to pjevaju njezini sinovi.

*) Misli se grob Tarasa Ševčenka nad Dnjeprom.

L J U D I

Stara Veržiha podbočila se visokim štapom idući svojoj kćerki. Mislila je:

— Jesen je bogata, vrabci jedva lete kako su puni, a čak su i siromašna djeca udebljala.

— Hvaljen Isus.

Sjela je kod kćerke na klupu i tiho rekla sama sebi:

— Al si bogme liepa.

— 'A šta ti, kćeri, radiš? Zašto si zaboravila na svojega dječaka, koji ne šilazi s djedovih ruku i ne da mu raditi?

Katerina se je tresla kao list trstike pred burom.

— Kćeri moja, deder razpiri vatru i skuhaj mi toga moskovskog čaja, jer čujem da jako pomaže.

Vatra gori.

— De, kćeri, pokaži mi te darove, što ti ih je darovao taj veliki Moskalj.

— Oj, mamo, pa ja ne mogu niti rukama maknuti od posla. A eto, tamo su ti darovi.

Verežiha je svojim štapom dosizala s police svilene marame i suknje i tanke cipelice, te svakakvoga platna, a bisere koji su se razsuli po zemlji, razbijala je štapom. Stara je sjela kraj peći i bacala u vatru gospodsku kramu jednu za drugom.

Katerina je drhtala sva biela kao stiena u kutu i držala se rukama za stol da ne padne.

— Evo, tvoja je razbludnost već izgorila. Kad bi samo i tebe mogla staviti u tu vatru. Ali ja sam stara i slaba. Tvoj muž čisti se od uši i vuče iz blata topove, a ti si svoje diete bacila kod mene na postelji, i kao kuja se vucariš s moskovskim častnikom. Sjediš s njim u kočiji kao kakav paun, ljudi se sakrivaju od tvojih vožnja, a njihovi točkovi idu sve preko mojega srдца. Ti si zabola u moju sieđu kosu smrdljivi cviet sramote.

Vatra se ugasila.

Sada se starica uzpela na krevet i skidala s police liepe i vezene košulje, svakakvo rublje, ručnike i tanko platno.

— Katerinko, napljačkana židovska roba nestala je s dimom, a ovu tvoju opremu spremala sam ja svojim čistim rukama, kad si došla na sviet.

Majka je gledala kao krvnik, sjednuvši na gomilu opreme, a kćerka je otvorila velike oči, pune grieha, ali zasijane milostivim nebom.

— Život tvoj, nesretnice, pored nas je svršio i ti si tuđa svima. Nalij ovaj prah u moskovski čaj i odmah ćeš okajati svoj grieh. A ja ću te liepo obući, a još ljepše sahraniti i izbrisat ćeš sramotu s nas starih i sa svojega djeteta.

Katerina je jedva od postelje kraj stola i kraj klupe prestupila prag. Stara je dugo sjedila na prekrasnoj opremi, potom je ustala, zaključala kuću i otišla.

— Bože, ne samo da imaš pravo dieliti kaznu ti, nego i ja.

U crkvi i kraj crkve svi su se ljudi od nje uklanjali, jer je ona nagovorila Katerinu da se objesi, a stara Ve-režiha je vikala izdaleka na njih:

— Dok je živjela moja Katerina, to vas je po sto-tinu dolazilo na dan, da reknete, da je ona celom selu naniela sramotu, da je najbolje konje s Moskaljem po-brala, gdje i kod koga je spremala novce, da se poda-vala bludu po židovskim posteljama i zveckala ukrade-nim biserjem. Moj stari ciele tjedne nije ulazio u kuću, jer nije mogao kleknuti pred slikama, jer vas je bila puna kuća, da s noktima razdirete naše srdce, a sada kad sam ju natjerala na granu, sada ste vi milosrdni. Šta još hoćete od mene, divlje zvieri? Dok još odhranim njezino diete, otići ću i ja za njom, vi nitkovi!

Prebacila je preko ramena uže i s dugim štapom, sama, otišla je putem kući.

Stara se Timčiha grijala pred kućom na suncu. Izpred njezinih vrata prolazila je sila ljudi, ali nitko se nije s babom porazgovorio. Tek toliko, »hvaljen Isus« — i »uviel bio hvaljen«, bio je čitav njezin razgovor.

»Staroga samo uzmi i zakopaj. Šteta je ovo nešto žlica jela što ih pojede, a i toga kutića kraj peći, što na njemu uvijek leži. Svima je tobože velik u očima, ali nitko mu ni rieči ne progovara, niti da bi mu biese ili vraže rekao. Zbilja tom starom više ne vriedi živjeti, i gotova stvar!«

Došle su joj na pamet rieči staroga Timka.

»Evo, stara, evo, tako ti je to određeno, prva je na redu moja glava, a onda odmah poslije moje, na redu je kao druga, tvoja. A kad moje nestane, tvoja više ne će ništa vriediti. Jednoga dana kad samo mene pokopaš, kod drugoga nikada više ne ćeš biti gazdarica, nego ćeš sjediti kao stanarka u svojoj kući...«

»Ej, ej, stari moj, stari, kako si me samo ostavio, kao kad se nenadano odustane i utekne s vjenčanja. Bio si uvijek nespretan, i kuda bih te god gurnula, ti si uvijek tamo ostajao, a to samo zato, jer sam ja uvijek iza tvoje glave stajala kao gazdarica. Bila sam to uvijek, da, uvijek sam to bila...«

Baka Timčiha je bila žalostna, premda joj je sunce kao rođenoj majci grijalo stare kosti.

»A ti, stari, zar možda misliš, da tebe netko spominje? Da mene nije bilo, dragi moj, nitko ne bi za tobom niti zalajao. Oj, oj, kakova su to danas djeca, zaista to je strašno! Ala si bio glup, bogami, stari, baš si bio glup! Trebali smo liepo posuditi novac na mjenicu, dobro jesti i piti, te živjeti onako po gospodski. A ne ovako, oboje smo škrtarili, žalili jaja za kajganu i tako sve redom a danas nam nema tko niti ručak spremiti.«

Baka Timčiha pokrila je lice dlanovima i šaputala starom Timku:

»Pusti, mamice, kad bi samo mogla izcediti i posljednji novčić, onda bi se već našao kakav ručak. A ako to ne možeš, onda krepavaj vječno na krumpiru! Misliš, da bi ti djeca možda kupila koju jabuku ili kakovu žemičku? No, od njihovog bi se najela!«

Ustala je i otišla pogledati kokoši.

»Kod moga je staroga, bogibogme, pamet već kao u kakvog djeteta. Nabajala sam ja svašta, da me je i stid pred božjim suncem! Ali on samo gundā, što, pa oni jadnici imaju svoju djecu i moraju se za njih brinuti. A ti, stara, samo šuti i uzdiši, govori mi. Nije uzalud i zabadava netko primietio, da je kod staroga prava djetinjasta pamet...«

S tim je riečima Timčiha unišla u veliku sobu. Odključala je svoju škrinju i vadila iz nje odjeću. Sve je pozorno pregledavala i pazila, nije li što popljesnivilo i nije li se u staru robu možda nakotilo moljaca.

»Sve je to još od onoga, što smo mi sami sebi spremili, a od djece nema ovdje ni komadića. Svega sam ja sebi spremila za smrt. Kad je samo ono stari umro, ništa nego su mu samo kupili daske i napravili lies. Ej da, kad bi samo i mene tako liepo opremili i sahranili. Bilo je mnogo naroda, i za narod. Ipak sam te, stari moj, sahranila kao pravog gazdu! Nitko nije niti rieči prigovorio, da sam možda škrtarila...«

Vadila je crvene čizme.

»Samo su jedanput obučene. Pa da, pokojnik ih je kupio baš prije same svoje smrti na sajmu. Na, reče mi, Nastjo, na, da ih imaš za slučaj smrti, jer tko zna, kako će te djeca poslije poštivati. Uviek je bolje imati sve svoje. Treba da imaš liepe čizme na nogama, jer sâm dragi Bog znade, tko će od nas dvoje prije umrieti!«

Baka je zaplakala.

»Nemojte se suviše brinuti, djeco moja, jer ja vam ne ću načiniti mnogo troška, a konačno još će i vama svega ostati. Mene je stari dobro osigurao. Kad bi samo bilo tako svima. Ali nedaj Bože, da dozvolite, da vaša baka umre sama bez svieće. Pa ja sam kraj svog staroga toliko noći probdila, da to znade točno samo jedini Bog na nebesima, ali zato on i nije umro bez svieće!«

Na dnu škrinje našla je baka svežnjić s novcima. Uzela ga je pažljivo u ruke, sjela na zemlju i počela brojiti.

»Oj, oj, djeco moja, koliko li sam vas se samo nosila na rukama i koliko natetošila! Znala sam često bježati na vrat na nos, iz grada, jer su mi misli bile uviek samo kođ kuće, i mislila sam, što oni tamo rade

kod kuće. Doletim' tako do šume, a vidim kako oni svi idu prema meni, jedva ih se na zemlji vidi. Poda mnom čak dršću umorne noge, ali ja mislim samo na to, kako ću stići što prije kući, ali me oni zaustavljaju i moram odmah pri susretu sjesti i porazdieliti darove. Evo na, uzmi, i trči dalje, odlazi! Onda je samo, sada već pokojna, Docja išla sa mnom, a dječaci su poletjeli napried kao vjetar...«

Lice se bakino udobrovoljilo i zasjajilo. Pogledala je na slike. Tamo je eto i nagi anđeo, koji je držao u tustim rukama dvie crvene ruže.

»Oj ti, ti, mali golišane, još se uvijek smiješ na staru baku. Je li? A baka je već i ostarila, a ti si još uvijek ostao mlad, i stalno razveseljuješ bakinu kuću. Oj, djetence božje, prošao je već moj viek, kao kad bi puknuo i bič!«

Baka se sada naslonila s obje svoje ruke na zemlju i u pamet dozivala sjećanje iz davnih vremena.

»Čini mi se, da Jurčika još nije bilo niti na svijetu, kad sam kupila ovog anđela. Nekakvi je trgovac nanizao u kućnoj veži toliko slika, da ih netko drugi ne bi mogao smjestiti niti na čitava kola. A na nekim je slikama bilo naslikano mnogo ljudi, kao na kakvom sajmu. Našla se tamo na slikama i nekakova ljuta zvierka, kakve sigurno nema niti u pričama. Pa i nekakovi toliko strašni carevi, moskovski i turski, a i svakakovog drugog čuda. Među njima je bio i taj anđeo, pa sam ga ja kupila. On je tako prijazno gledao, kao da svakome nudi svoje cvieće, i kao da svakome veli, samo uzmi te ruže, samo ih uzmi. Ali gdje je to doba, gdje su ta vremena. Pa od onda je već prošao čitav jedan viek...«

»Znala sam iz papira, onako za zimskih večeri, napraviti papirnate golubove. Glavice sam im pozlatila, krilca posrebrila, i kad bi tog svog anđela okitila tim golubima, upravo je izgledao, kao da se s njima igra.«

Timčiha je u svom razmišljanju zaboravila na novac. Držala ga je u stisnutoj šaki i letjela, prepustivši se dalekim mislima.

»Oj, da, da, razstat ćemo se već mi, moj mali jadniče, i kad mene već dugo ne će biti ovdje, ti ćeš još uvijek svojim pogledom razveseljavati kuću. Bit će to barem neki mali znak iza bake, koji će navieštati, da je jednom i ona živjela...«

Romanihi je obolila krava. Ležala je na slami i tužno je gledala velikim, sivim očima. Nozdrve su joj drhtale, koža se skupljala — drhtala je ciela u vrućici. Širila se mirisom od nje slabost i neki strašan, ali niemi bol. U takvim slučajevima najveća je žalost, što životinja ne može govoriti i potužiti se.

»Po očima se vidi, da nema od nje više ništa. Možda bi joj se još moglo i pomoći, kad bi to bilo u krvi, ali to se netko bacio okom na nju, da Bog dade izskočile mu, i sada joj nema spasa. Uzdajte se u Boga — možda će vas utješiti...« Tako je govorio Ilaš, koji je znao liečiti blage.

»Oj, Ilaško, vidi se, da od nje ne će ništa biti, ali kad nje ne bude i mene više ne treba. Ja sam čitav svoj život radila, da se dočepam kravice. Ostala sam bez muža, sin mi je umro u vojsci, a ja sam se mučila i radila dan i noć. Tolike sam duge zimske noći prosjedila sve do zore predući, da su mi čak i prsti nabrekli, a i pekle su me oči, kao da mi je netko u njih sasuo pieska. Samo jedini Bog znade, kako sam ja gorko svaki krajcar stekla, dok sam zaradila...«

»Evo, vidite, siromašnom je uvijek tako, i makar da bi mu ruke bile napravljene do laktova, ništa iz toga ne

će biti! To je već tako, i šta se tu može raditi! Treba nekako živjeti...«

»I ne znam, što da radim i kako da činim i tko će mi pomoći?«

»Pa zavjetujte se, da ćete platiti misu i priredite ručak. Ili otidite na koji dan u tjednu, na proštenje Ivana Sučavskoga; govore da mnogo pomaže.«

»Oj, oj, pa već sam se i zavjetovala i na dan i Majci Božjoj Zarvanickoj, a zavjetujem se i Ivanu Sučavskom.«

»Možda će vam, rekoh, Bog pomoći, ako se samo uzdate i ufate u njega. Neka vam On udieli sve najbolje.«

I Ilaš je otišao.

Romaniha je sjela kraj krave i pazila ju, da joj ne crkne. Davala joj je sve što je imala najbolje, ali ona nije htjela ništa jesti. Samo je gledala na baku i žalostila ju.

»Mala, na, mala, šta te to boli? Ne ostavljaj staru baku bez žličice mlieka. Utješi me barem malo.«

I gladila je kravu po čelu i izpod grla i jadikovala nad njom.

»Gdje, pa gdje ja mogu smoći drugu kravu?! Ne mogu ni prstiju složiti, a ni iglu držati u rukama; gdje je meni, da se još pod starost brinem i za kravu.«

Krava je drhtala, a Romaniha ju je pokrila svojom bundom i stajala je nad njom razgaljena na mrazu. Sama je cvokotala zubima i nije ju ostavljala.

»A možda me to Bog tako kaznio za grieh? Jer mnogo puta sam ja, jadnica, radi nje sagriešila! Negdje je malo popasla na međi, negdje odkinula bundevicu, negdje pak odtrgala trave. Ali ja nisam nikada nikome

žalila dati mlieka. Ako je gdje diete obolilo, žena bila u porodu, ja sam išla i nosila u lončiću mlieka. A i sira sam davala ljudima za žgance. Gospode, nemoj me teško kazniti — mene biednu udovicu. Ništa više ne ću tuđega dirati, samo mi ostavi kravu!«

I tako je do kasne noći Romaniha jadikovala nad kravom. Škropila ju svetom vodicom, ali nije ništa pomagalo. Ona je protegla noge po cijeloj štalici i bacala se nogama i mukala je. Baka ju je gladila, grlila, tetošila ju, ali ipak joj nije ništa mogla pomoći.

Mjesec je razsvjetljivao štalicu kroz vrata, i baka je vidjela svako pomicanje krave. Krava se napokon digla. Jedva se držala na nogama. Razgledala se po štalici, kao da se oprašta sa svakim kutom.

Potom je pala na slamu i razteglala se kao struna. Romaniha je kleknula kraj nje i trljala ju slamom. Sama nije znala što se to s njom događa. Potom je krava glasno zamukala i počela udarati nogama. Romanihi se učinilo vruće, žuto u očima i zakrvavljena je pala. Krava je udarala s nogama i po baki.

Obadvie su se borile sa smrću.

U toj kućici, što stoji pod brežuljkom kao prevrnuti hrušt, ležala je baka. Vrećica je bila pod njom, a crni, tvrdi jastuk bio joj pod glavom. Kraj bake je na zemlji stajao komad kruha i vrč s vodom. Djeca su, kad su odlazila na posao, ostavljala baki da ima što za jesti i piti. Bilo je to biedno, ali baka nije imala što bolje birati. A sjediti kraj nje bolestnice u tople dane, to i sam Bog vidi, nije bilo lako.

U kući su zujale muhe. Sjedale su na kruh i jele, zalazile u vrč i pile vodu. Kad su se najele, sjedale su na baku. Išle su joj u oči i zalazile u usta. Baka je stenjala, ali muhe nije mogla odtjerati.

Ležala je na zemlji i gledala bludećim očima na križ, što je bio izrezan na tramu. Izpaljena usta je s mukom otvarala i ovlaživala ih bielim jezikom.

Kroz stakla padalo je sunčano svjetlo. Vesele su boje igrale po njezinom navoranom licu. Strašno je bilo gledati baku u takovom osvjetljenju. Muhe su zujale, raznobojna svjetla vukla se skupa s muhama po baki, a ona je mljaskala ustima i pokazivala bieli jezik. Kućica je bila slična nekakvoj ukletoj špilji s velikom grješnicom, koja je izpaštala od početka ovoga svieta i do sudnjega dana — i do vieka će se mučiti.

Kad je sunce došlo baki već pod noge i kad je stalo već kraj te uzice, kojom se zavezivala vreća, onda se baka počela micati po zemlji i tražiti vrč.

»Gle, gle, oho!«

Baka je mirno stajala. Samo je rukom tjerala priviđenja.

Izpod peći izašao je vrag sa dugim repom i sjeo kraj bake. A ona se s miukom okrenula od njega. Vrag je opet sjeo pred baku. Uzeo je rep u ruke i gladio njime baku po licu. Baka je samo žmirkala očima, stisnuvši zube.

Najedanput je iz peći izletio oblak malih vražića. Visjeli su nad bakom kao skakavci pod suncem ili kao jato vrana nad šumom. Potom su pali na baku. Ulazili su joj u uha, u usta, sjedali joj na glavu. Baka se branila. Velikim je prstom doticala srednji i tako ga htjela podići k čelu, da se prekrsti. Ali maleni vražići sjeli su joj svi na ruku i nisu joj dopuštali, da na sebi načini znak križa. Stari je vrag mahao, da baka sve badava radi.

Baka se dugo borila, ali prekrižiti se nije mogla. Napokon je vrag zagrlio baku oko vrata i cerio se, ali tako, da se je baka uzdigla na koljena i pala licem k prozoru.

Odavle su letjeli na baku jahači. U zelenim kabanicama, s lulama u zubima, i na crvenim konjima. Već su tako navaljivali, kao da je baki došao kraj!

Zaklopila je oči. Zemlja se u sobi razpukla, a baka se valjala u razpuklinu i padala u dolinu. Letjela je uvijek dolje i dolje. Negdje dolje na dnu vrag ju je uhvatio,

stavio na sebe i počeo s njome letjeti kao vjetar. Baka se napela i udarila glavom o stol.

Krv je procurila, baka je uzdahnula i umrla. Glavu je priklonila kraj noge od stola i širokim mrtvim očima gledala je koso na kuću. Vragovi su prestali plesati, samo su muhe s razkošjem lizale njezinu krv. Okrvarile su si krilca i sve ih je više bilo crvenih u kući.

Sjedale su na crne lonce izpod peći i na zdjele na polici, na kojima su bili naslikani jahači u zelenim kabanicama s lulama u ustima. Svuda su raznosile bakinu krv.

Kad je Katrusja dolazila k sviesti, mati je sjedala kraj nje i žalostno govorila.

»Katrusjo, nesretnice moja, dokle ćeš ti biti bolestan? Novce smo potrošili, druge ne ćeš zaraditi, makar se i pridigneš. A ja sam razniela novce vračarama. I od toga nema nikakve koristi. Istina, vračara je pogodila sve što se kod kuće događa, kakva je tvoja bolest, ali korijenje ništa ne pomaže. Izgleda da tebi nema spasa...«

Katrusja je ležala nepomično. Gladila se mršavom rukom po licu. Modri nokti su bili plavi kao njezine oči, i izgledalo je, da po licu luta mnogo plavih očiju, čudnih, sjajnih. Sa svim tim očima Katrusja je gledala u mamu i povlađivala njezin žalostan govor.

»Oj, nema spasa, biedni sviete, nema. A ćaća se posve zabrinuo. Pomišlja, čime da te sahrani ako umreš. Kad na tebe pogleda, odmah pocrni od brige. Mi, Katrusjo, gotovo već ništa nemamo. Brašna na dnu samo malo, nijednog zrna nemamo u kući, a nemamo ni prebijenog groša. Kad bi ti umrla, mi bi bili kao usred vode. Kad bi te Bog barem do jeseni uzdržao... Ej, kćeri, kćeri, ala si sebe i nas unesrećila!«

Mama je počela češljati Katrusju.

»Ti tako strašno goriš, i tako kašlješ, da Bog sačuva! Niti mogu navući krpu na tebe, niti te počešljati, niti

umiti. Bože, Bože, kako se mi gorko mučimo. Molim Boga, da polovicu te muke preuzmem na sebe, ali se ne mogu domoliti«.

Suze majčice kapale su na Katrusjinu kosu i propadale kao voda u piesku.

»Što je to iz tebe nastalo? Bila si tako jaka, takva radnica, da je nije bilo u čitavom selu! Čak nam se duša veselila, mislili smo da će nam lakše biti s tobom, a sada, gle, koliko nam je lakše! Kad bi barem bilo što dobra za pojesti, već evo jedemo taj krumpir, a ti gineš. A teško je već hodati i moljakati po kućama za mlieko, jer sam se već toliko naprosila, da se sada više nemam obraza nigdje pokazati«.

Mama joj je plela kosu.

»Ne znam, zašto sam ti kupila vjenčić. Uložila sam dva leva kao u blato. Izgleda, da ću ja tebe u to cvieće na smrt obući...«

Zaplakaše.

»Molim vas, dajte, da ga vidim.«

Mati je dala Katrusji plavo cieće, pa bijelo, zeleno i crveno.

Katrusja ga je promatrala, lice joj se slabo smiešilo, a plavi, bijeli, zeleni i crveni bljesci lutali su po njezinom licu.

»Daj ih ovamo, brže bolje, gle, ćaća ide i reći će, da ti je još u glavi cifranje.«

* * *

Katrusju su položili na kola, da je voze k liečniku. Mama joj je plačuci podmetala jastuk pod glavu.

»O, da nisam samo to dočekao, da vas vozim liečniku! Kad biste krepali, najedanput bi vas sahranio i riešio se brige!«

Držao je uzde od jednogrega i čak kosu čupao od srčbe.

»A ti, razsipnice, pamti, da već kad ja za badava trošim i razsipam novce doktorima, da ću ti učiniti amen! Ja ću te bez doktora sahraniti i ja ću ti biti doktor. A odakle ću ja nasmagati za vas, na doktore, na ljekarne i na roगतoga vraga?! Ta moji žuljevi toga ne mogu izdržati, oj, ne mogu. Najmio sam kola, i bolje bi bilo odvezti se na grob i tamo se prevrnuti, te se svega riešiti. Bože, Bože, što me je to danas snašlo! Hajde, rago, grebi s tim bokovima bez kukova!«

Udario je konja bičem i izašao na kapiju.

Na ulici se Katrusja radozno razgledavala. Od jeseni se promienilo mnogo toga. Ujak Semen je ogradio plot, stari je Nikolaj nanovo popravio šupu. Katrusja je zaboravila i na tatine prigovore pa se razgledavala na sve strane.

Po polju su ljudi orali, sijali. Ševe su nad njima pjevale. Crna se zemlja razsipala pod suncem.

Katrusja je pocrvenila i mislila:

»Imam nade u Boga, da ću se podići, da ne ću izgubiti proljeće. Odmah ću naći posla... Bože, Bože nađi mi lieka!«

Bila je sigurna, da ne će izgubiti proljeće. Otac je sjedio napried i dugo je šutio. Napokon je počeo govoriti.

»Gle, dan kao zlato, a ti idi doktorima!«

Okrenuo se Katrusji.

»Reci ti meni, kćeri, šta ću s tobom učiniti? Ležiš i ležiš, a u tebi ni života ni smrti..Ja posuđujem novce i posuđujem, i sve zabadava! Kad bih znao gdje je tvoj lijek, tražio bi ga tamo. Ali tako, što ja znadem? Kad bih već mogli ili ovamo ili onamo! I tebi i nama bilo bi bolje...«

Katrusja je plakala.

»Ta jadnice, nema to što plakati, samo to, što je istina! Ti ćeš umrijeti i ne ćeš ništa misliti, kao da to nije svejedno trunuti u zemlji? Kakav je danas život, to je bolje umrijeti i ne nadničariti čitav svoj viek po tuđem polju! Već sam novaca posudio, još ću ga posuditi za pogreb, i pod starost će me židovi iztjerati iz kuće. Eh, kad bih znao da ti nema lijeka, odmah bi se vratio kući. Ostalo bi i našlo bi se već nešto za pogreb.«

Katrusja je jako jecala i kašljala, da je orilo cielim poljem.

Otac je izvadio iz njedara jabuku i nekako je nesmjelo dao kćerki. Nikada joj još nije davao nikakvih poslastica.

»Ne plači, jadnice, ja ti nisam neprijatelj. Ja samo kažem, da ne bi zabadava utukao novce i sebe upropastio, a tebi to ne bi pomoglo. Ta ti sama, diete, vidiš, da nema više odakle. Ja bi ti odsjekao i svoj mali prst i ne bi ga žalio. Mene ljudi radi tebe poštuju, jer si bila najbolja radnica u čitavom selu, kao kakav momak. Sinko, ja sam na tebe pazio kao na oko u glavi, ali vidim, da ćeš umrijeti. To se vidi u očima, da tebi nema izlaza. Oj, jadnice, jadnice, ali ćemo biti jadni bez tebe... Oj, bit ćemo, bit ćemo...«

Stari je ušutio.

»Oj, umriet ću, umriet ću, već vidim i osjećam da mi nema izlaza« — šaptala je Katrusja.

Ulazili su u grad.

* * *

Vraćali se kući. Susjed Nikolaj također s njima.

»On je mene tako nagovarao, ali odakle, odakle, o-odakle-e! Seljaku se ne izplati hodati doktorima. Kad bi, reče, pila mnogo mlieka i jela kakvog laganog mesa, nešto dobrog popila, imala bielog kruha — spomenuo je sve što gdje imade na svijetu. Možda bi to kod gospode pomoglo, ali kod nas to ne će pomoći. Dosta je toga, i kad je on počeo sve to nabrajati, ja ga nisam ni saslušao do kraja. Kao da bi štogod bilo iz toga, kad bi ga ja saslušao? Neka umire tako kako je. Neka izpije one medicine, što sam ih kupio u ljekarni, i neka ili ozdravi ili kako sama hoće...«

»A vi mislite — počeo je susjed — da doktori daju seljaku takav lijek kao gospodinu ili židovu? Vrag ih odnio! Seljaku što dade, dade, i spasavaj se. Misлите li, da mu se hoće za seljaka potražiti dobar lijek? S gospodinom je svaki dan: zažele si »dobar dan«, a šta je za njega seljak?«

»Baš da i je, koga hoće posavjetovati, tomu i dade savjeta, a što smo mi tu? Poljubi ga u ruku i čekaj, dok ne rekne: plati...«

»Najbolje bi bilo upitati se kod stare Ivanihe. Ona je, gle, otišla doktoru, i kad ju je on počeo pregledavati,

ona mu je prosto rekla: Oj, gospodine doktore, dajte mi posljednji moj liek. Ja sam, reče, siromašna baba, nemam se s čim liečiti, i dajte mi moj posljednji liek. Doktor je pogledao na baku, i reče joj: A odakle ti to znaš? Oj, odgovori baba, odakle znam da znam, ali dajte mi takav recept za moj posljednji liek. I tako ga je dugo gnjavila i gnjavila, dok joj ga nije dao, i eto je, hoda još i dan-danas...«

»Kad nije bilo pameti pitati se za to. Vi mislite, da je to govoriti samo tako s gospodinom, kako se to vama čini? Reci jednu, dvie, putuj i gubi se!«

»Otišla je baba s tim receptom u ljekarnu. Dala je ljekarniku, a sama, tobože, mudra, gleda, kako će on taj liek priređivati. Pričala je, da kad je on sebi kapnuo taj liek na dlan, prešao mu je posve kroz ruku. Ali to samo svakom stotom pođe za rukom dobiti takovoga lieka. A seljaku daju samo takav liek, koji će mu koristiti ili za ovaj ili za onaj sviet!«

»Ej, jadni sviete, zašto ja nisam pitao babu, kako to treba tražiti taj liek! A tako sam i novce izgubio i ništa mi ne će pomoći... To sam baš pametno učinio.«

»A izgleda, da vašoj kćerki nema izlaza. Gledajte, kako ona samo gori. Nema od nje ništa, kao ni od toga lista, koji je odtrgnut od drveta...«

»Oj, nema, nema, a i novci su otišli. Da sam barem Ivanihu pitao...«

»Evo, vidite, šta vriedi liek. Ljekarnik ima svoju ljekarnu i umire...«

U selu se dogodila novost. Hrić Letjučij utopio u rječici svoju djevojčicu. Htio je utopiti i stariju, ali se ona izmolila. Od smrti Hricihe bilo mu je zlo. Bez žene nije mogao izaći na kraj s djecom. Nijedna se nije htjela za nj udati, jer su tamo sama djeca, a k tome još i bieda i siromaštvo. Mučio se, Hrić sa sitnom dječicom podpune dvie godine. Nitko nije znao o njemu kako živi, što radi, do li najbližih susjeda. Pripoviedali su, da Hrić nije cielu zimu ložio u kući, a zimovao je zajedno s djevojčicama na peći.

A sada je o njemu progovorilo čitavo selo. Došao je podveče kući i našao djevojčice na peći.

»Čaća, mi bi jele«, — rekla je starija Handzunja.

»Evo, jedite mene; a što ću vam dati jesti? Evo, kruha, pa ga se natrpajte!«

I dao im je komad kruha, a one počеше glodati taj krušac kao psići golu kost.

»Okotila vas je i ostavila na mojoj mucu, da Bog da, da ju zemlja izbaci! Ima na svijetu kuge, da si vrat skrha!; ali k vama ne će. Ove kuće se i smrt boji!«

Djevojčice nisu slušale otčevo pripoviedanje, jer tako bijaše svaki dan i svaki sat, i na to se priučiše. Jele su na peći kruh, a gledati ih bijaše strašno i žalostno. Bog zna, kako se te sitne njihove košćice drže skupa?

Samo četvero sitnih crnih očiju, koje su još živjele i nešto važile. Činilo se, da su te oči teške kao olovo i da nema tih očiju, ostalo bi tijelo odletjelo s vjetrom poput vjetra. I sada, kada su one jele suhi kruh, činilo se, da će kosti u licu popucati.

Hrić je s klupe pogledao na njih i pomislio: »Mrtvaci« i tako se prestrašio, da ga je oblio znoj. Bilo mu je, kao da mu je netko metnuo težak kamen na grudi. Djevojčice su žvakale kruh, a on je pao na koljena na pod i molio se, ali ga je uvijek nešto vuklo, da ih gleda i misli: »Mrtvaci!«

Kroz nekoliko dana Hrić se bojavao zadržavanja kod kuće; uvijek je hodao po susjedstvu, a oni su govorili, da ga mori velika briga. Pocrnio je i oči mu propadaše unutra tako, da skoro nisu gledale svjetla, već onaj kamen, koji je tištio grudi.

Jedne je večeri došao Hrić kući, skuhao je djeci krumpir, posolio ga i stavio na peć da jedu. Kad su pojеле, reče:

»Hajdete sada s peći, idemo nekuda u goste.«

Djevojčice siđoše s peći. Hrić je navukao na njih krpe, uzeo manju Dočku na ruke, a Handzunju za ruku i s njima izašao. Dugo je išao kroz lug i zaustavio se na vrhu. U mjesečevom svjetlu razlila se u dolini rieka, kao velika struja živoga srebra. Hrić zadržće, jer ga od lješkave rieke prođoše trnci, a onaj kamen na grudima postane mu još teži. Zadihao se i jedva je mogao nositi malenu Dočku.

Spuštali su se nizbrdo k rieci. Hrić je škripao zubima, da je sve lugom odjekivalo, a na grudima je osjećao

dugi vatreni pas, koji ga je pekao u srdce i u glavu. Nad samom riekom nije mogao ići polagano, već je potrčao, a Handzunju je ostavio. Ona je trčala za njim. Hrić je brzo primio Dočku i svom ju je snagom bacio u vodu.

Odlanulo mu je i on brzo progovori.

»Reći ću gospodi, da nije bilo nikakvog izlaza: niti šta za jesti, niti čim u kući naložiti vatru, niti tko bi oprao, niti tko da glavu umije, niti ništa! Primam kaznu, jer sam skrivio, i hajde na vješala!«

Kraj njega je stajala Handzunja i govorila je isto tako brzo.

»Čaća moj, nemojte i mene utopiti, nemojte me utopiti, nemojte me utopiti!«

»Kad moliš, onda ne ću, ali za tebe bi to bilo bolje, a meni je svejedno, čamim li radi jedne ili zbog obadvie. Oskudievat ćeš sada, a poslije ćeš morati otići k židovima kao služkinja, pa ćeš opet oskudievati. Kako god hoćeš!«

»Nemojte me utopiti, nemojte me utopiti!...«

»No ne ću, ali će Dočki ipak biti bolje nego li tebi. Onda se vraćaj u selo, a ja se idem prijaviti. Gle, idi ovom stazom, ravno gore, a kad tamo dođeš do prve kuće, uniđi i reci, da je tako i tako, da te je tvoj ćaća htio utopiti, ali da si se ti izmolila i došla da prenoćiš k njima. A sutra, reci im, možda bi mi našli negdje kakovu službu kod djece. Hajde, idi sada, jer je već noć.«

I Handzunja je otišla.

»Handzjo, Handzjo, evo ti šiba, jer ako te pas na-
padne, raztrgat će te, a s šibom ćeš biti ipak sigurnija.«

Handzunja je uzela šibu i otišla lugom.

Hrić je zasukavao hlače da prođe riekü, jer je ovuda vodio put u grad. Stupio je u vodu već do gležanja i okamenio se.

»U ime Otca i Sina i Svetoga Duha. Amen. Otče naš, koji jesi na nebesima i na zemlji . . .«

Vratio se i otišao do mosta.

Kraj dugačkog stola sjedili su Ivan i Procj. Valjali su po stolu smione rieči i sagnuvši se slušali, što govori stol. Naricali su i pili. Procja je tukla žena, a Ivan ga je učio, kako će biti gospodar žene.

»Oho, neka toga vola već udari kap, kojega krava tuče! — rekao je Ivan. Kad bi mene samo žena dirnula malenim prstom, ja bih joj već pokazao, što je ide. Dragi moj, ta to je sramota za čitav sviet, da žena tuče čovjeka kao konja! Ja bih nju brzo opametio, tako bih je opametio, da ne bi pamtila, kamo ide. Naoštrio bih sjekiru na brusu, i odrubio bih joj ruke do laktova. Samo jedan dva, i ruke dolje!« Ivan je to rekao i uzdignuo ruke gore, kao da je mislio uzletjeti. Glavu je zabacio natrag, oči izbuljio u Procja i čekao, što će mu Procj reći.

Procj je mahao glavom i nije, siromah, ništa rekao, jer što je i mogao reći, kad je sve istina.

»Ej ti šugavče, ne klimaj se nad knjigom kao obješenjak na grani, već daj, dede, rakije! Ja plaćam, a ti daj potegni, jer moj je zatvor, a tvoja je smrt! Nemoj se sa mnom poigravati, nego mi lij te vodurine...« — rekao je Procj i udarao šakom o stol.

Židov se je smiešio i nalievao rakiju. Gazde su pili. Naginjali se jedan k drugome i uzdizali se kao dvie grančice, s kojima lagani vjetar ljulja.

»A misliš li — rekao je Ivan — da bih čekao na žandare, da me odvedu? Samo bih ruke odsjekao, i uzeo ogrtač na sebe i sam se prijavio. Sramota za sramotu, ali bih rekao gospodi, da me je žena tukla, a ja sam joj odsjekao ruke. Možda bih koji dan prosjedio, a možda ne bih odsjedio ni sata...«

Poslije tih rieči pili su rakiju. Tako su gorko pili, kao krv svoju — tako su se mrgodili.

»Procju, brate, — vidiš li, pijemo rakiju, ti mene častiš, ali pijemo svoj trud, svoju muku. Krv svoju izpijamo, i židovima hranimo derišćad. Ali savjetujem ti iskreno, iskreno ti savjetujem, zabrani svojoj ženi, da ne diže na tebe svoje ruke. Dragi moj, ti si na ruglo čitavom selu. Žena te tuče, i ti bi imao biti nekakav gazda! Ja bih takovu ženu zaulario, ili u top s njom, zapregao bih je u stupu i skinuo s klina bič i tjerao je njime.«

Ivan je izvadio novce i htio platiti svoju rakiju, ali Procj je bacio novce na zemlju, jer se jako razsrdio.

»Ivanko, dragi moj Ivanko, zašto me paraš bez noža? Hoću da te častim, jer me ti, kao što se kaže, kao rođena mati savjetuješ na dobro. Ne turaj mi pod nos novac, nego pij.«

I opet su pili.

»Ili pokušaj liepo s njom! Kad dođeš kući, reci ženi tako: Draga ženo, gdje si mi prisizala? Na smetlištu ili u crkvi? Je li nas vjenčao rabin, ili nas je vjenčao svećenik? Ti na mene dižeš ruku, a ja ću ti liepo ručice odsjeći. Deder mi donesi stolicu i sjekiru, i mi ćemo obračunati... Tako ti njoj kaži. Možda ćeš je zastrašiti...«

»Ivanko! Ti, jadniče, ne znaš ti moju ženu. Ona je tako tvrda srdeca, da se ne bi bojala ni krvnika. Ja joj se ponekad grozim, ali ona, što joj dođe pod ruku, odmah me s time para! Da je doktori tako poslije smrti paraju!«

»Ti propallice — reče — što ti pod ruku dođe odvlačiš u krčmu, pa me još hoćeš i zlostavljati?!«

»I velim ti, da me tako mlati i para, da mi ne preostaje ništa, nego da pobjegnem od kuće. Ali i opet velim, možda će joj Bog ruke osušiti i bez mene, možda ću ipak to kod Boga izprositi...«

»Samo ti čekaj na Boga, samo čekaj, ti glupane, a ona će te tući, čak i ruglu izvirgavati. Oj, ti si već takav gospodar svoje žene kao vrbov štap u jarmu. Ne izplati se pljucnuti na takvog gospodara!«

Procj se zakašljao, čak je i pomodrio. Ivan je stavio obadvie šake u zube i grizao. Potom je škrgutao zubima, da je čitava krčma odjekivala.

»Ovamo de te, zakupniče. Moj židove, ti si nekakva učena glava i zato dereš s nas kožu; reci mi, ima li takav paragraf, da žena tuče čovjeka? Ima li takvog prava? Ti čitaš knjige, da su ti čak oči pune krmelja, te bi se to moralo tamo negdje naći. Neka znam, da li je car takav paragraf napisao. Jer ako je car izdao takav zakon, onda neka i mene moja tuče. Skrstit ću ruke, a ona neka po meni toljagom. Ako je carski zakon, onda neka se i taj carski zakon poštiva!«

Židov je rekao, da on takovog zakona nije nigdje pročitao. A Procju je rekao, da treba da ide kući, jer će ga žena psovati.

Procj je pljunuo, otvorio oči i dugo gledao na židova. Htio ga je opsovati, ali se predomislio i ustao sa klupe.

Idući kući vikao je na čitavo selo:

»Kad me se ne boji ni toliko, koliko je crnoga pod noktom, kad se ne boji...«

»Ali ja ću joj ruke odsjeći, kao vrbu ću je podsjeći! Pa tko je to vidio? Kad je došla, bila je roda na kući, a sada? Gdje, gdje je tome kraj?«

Čulo se je kako je Procj pjevuckao! »Gdje, gdje-e, ta gdje je tome kraj...?«

Kako se je približavao kući, tako se umirivao, a na vratima je već bio posve utihnuo.

Lesj je po svom starom običaju ukrao od žene ječma i ponio ga sa sobom u krčmu. Nije ga gotovo nosio, nego je upravo jurio k židovu, neprestano se okrećući i ogledavajući.

»Jao meni, evo već trči s djecom za mnom, da Bog da, vratove svi skupa polomili! Samo da mi se zakloniti i stići na vrijeme u krčmu, jer ako me ovdje na putu uhvate, opet će biti vike po čitavom selu.«

I bježao je s vrećom ječma na ramenima. Ali žena ga je s dječacima dostizavala. Upravo pred samom krčmom zgrabila je grčevito za vreću.

»Ne juri tako, stani, nesretniče, nemoj raznositi moju muku i moj trud od djece!«

»A ti, gaduro jedna, uvijek si mi za petama i sigurno mi opet hoćeš nanieti sramotu pred ljudima! Zar nemaš obraza!«

»Nemam i ne ću imati radi takvog gazde kakav si ti! I nikad se ne ću stidjeti! Daj mi odmah vreću i gubi se. Daj, jer ako ne daš, mlatit ćemo te, mlatit ćemo te, i ja i djeca, eto tu, upravo usred sela! Neka ti samo bude nanesena sramota pred čitavim našim svijetom! Daj, vrati mi ju!«

»Ti, stara mrcino, jesi li poludila? Zar misliš da ću još i tebe slušati. Povješat ću te skupa s tvojom deriščadi!«

»Andrijko, sinko moj, udri ga po nogama, po nogama, neka vam više ne raznosi kruh svagdanji židovima! Udrite, da mu sve noge polomite. Na šepavcu ćemo možda još nešto i zaraditi, ali na pijanici ne možemo!«

Tako je hrabrila svoja dva dječaka, koji su stajali s batinama u ruci i plaho pogledavali na otca. Andrijko je imao možda oko deset godina, a Ivanko oko osam. U prvi mah nisu imali odvažnosti približiti se k otcu i tući ga.

»Udri, udri Andrijko, ja ću ga držati za ruke. Daj ga razvući po nogama, pazi, samo ga udri po nogama!«

I žena je udarila Lesja po licu. On joj je uzvratio još jačim udarcem tako, da joj je krv šiknula na obraze. Sada su dječaci također pristupili i počeli udarati batinama po otčevim nogama.

»Jače, samo jače, djeco, polomite mu noge kao zadnjem psu i neka ih čitav život vuče sa sobom!«

Pljuvala je krv, sva je pomodrila od biesa, i čvrsto držala Lesja za ruke.

Dječaci su se ohrabрили, dotrčavali kao štenad, tukli otca po nogama, zatim se malo udaljivali i popostajali, a onda opet pristupali i nastavili udaranjem. Kao u svojoj dječjoj igri koja ih je toliko zabavljala, da su se gotovo i smijali.

Iz krčme je iztrčalo nekoliko ljudi.

»Golube moj, a nešto takova nije još nitko doživio odkako je svieta i vieka! Gle kako samo tuku po otcu,

a još im se mlieko nije osušilo i odbilo oko dječjih usta. Pokora je to i sramota za čitav svijet!«

Dječaci su udarali kao biesni, a Lesj i Lesjiha stajali su kao okamenjeni, sasvim okrvavljeni i na miru, ne mičući se s mjesta.

»Ej djeco, pa vi ćete se iztrgati, lomeći se oko svoga ćaće. Zašto niste uzeli nešto dulje batine, da ga možete bolje zahvatiti...«

»Udarite ćaću po glavi, lupajte po pameti i po tjemenu...«

Tako je vikao neki pijanac, koji se upravo našao izpred krčme.

Lesj je bacio vreću na zemlju i zastao gledajući kao lud. Nije se nikada u svom životu nadao takvom napađaju, i sada nije znao što mu je raditi. Napokon je spuznuo na zemlju i skinuo kaput.

»Andrijko, sine, a i ti Ivanko, eto dođite sada i udarajte svog ćaću, jer on se više ne će niti maknuti. Vi ste još maleni, pa vam je teško ovo dotrčavanje i uzmicanje. Hajde, sada udrite...«

Dječaci su zastali nešto podalje njega i čudno gledali na svog otca. Polagano su odbacili batine i pogledavali na majku.

»Pa zašto im ne veliš da me tuku, eto vidiš, ležim — pa udrite!«

Lesjiha je povikala takvim glasom, da ju je čulo čitavo selo.

»Pa što sam ja, dobri ljudi, tome kriva? Ja se dnevno razpinjem po njivama i stalno idem s djecom na rad o suhoj kori kruha, a štogod zaradim, on sve odnese i za-

pije u krčmi. Ja, božji ljudi, ne mogu kraj njega do ničega doći, ne mogu niti kuću na njemu ostaviti, Sve bi nas ostavio bez krpice pod krovom. Sve što zahvati, sve to raznosi židovima za rakiju. Ne mogu toliko zaraditi, i za svoju djecu i za njegove židove. Neka bude što mu drago, ali ja to više ne mogu...»

»Ta eto, rekao sam vam, udarajte, dotucite me, neću vam ni prstom maknuti!«

»Neka te, čovječe, Bog tuče, što si nam život unesrećio, a svoju djecu osiromašio! Pa i čitav život, si nas toliko tukao, da ćemo uvijek imati na sebi plave modrice, kao što ih volovi imaju od jarma. U kući ne mogu ni jedan lončić čitav zadržati, jer ti sve razlupaš i polomiš. A koliko sam puta samo ja zajedno s djecom noćila na zimi, i koliko si nam samo prozora porazbijao? Ništa ti ne kažem i ne želim, nego samo da te pravedni Bog kazni poradi mene i djece! E, e, kakvu sam ja sebi sudbinu izmolila u Boga... Ljudi moji, ljudi, ne čudite se tome, jer ne znači...«

Uzela je vreću, prebacila je preko ramena i s djecom se odvukla kući kao ošinuta kokoš.

Lesj je i dalje nepomično ležao na zemlji.

»Otići ću ja u zatvor, da, da u vječni ću zatvor otići! Jedanput za uvijek! Jer takovo nešto nije nitko još ni vidio ni čuo. Napraviti su nešto, da će se cijeli svijet snibivati!«

Ležao je i dalje na zemlji i uporno fućkao.

Lesjiha je izniela sve stvari iz kuće i preniela ih susjedima. Preko noći je legla na spavanje s djecom u vrt, među korov. Bojala se pijanoga Lesja, koji bi u noći mogao doći. Djeci je pod glavu postavila vreću i pokrila ih s bundom. Sama je čučila nad njima u čohi.

»Djeco moja, djeco, što ćemo sada raditi? Ali sam vam danas posteljicu napravila za uvijek! I umrijet ćete i ne ćete se riešiti ove sramote. Ja to ne mogu mojom molitvom od vas odvratiti...«

Plakala je i prisluškiivala, ne će li se možda Lesj vratiti.

Nebo je na svodu treperilo zviezdama. Jedna se odtrgnula i pala. Lesjiha se prekrížila.

Semen i Semeniha došli su iz crkve, te su ručali — umakali su hladne žgance u kajmak. Muž je jeo, da su mu čak oči izpadale iz očnica, a žena je jela pristojno. Od vremena do vremena brisala se rukavom, jer je muž prskao na nju kapljice sline. Imao je takav običaj da je cmokao i prskao je slinom kao pieskom u oči.

»Ne bi li ti ovu bašču malo pritvorio, ne može se ni kruha u miru pojesti...«

Semen je jeo i nije pritvarao bašču. Malo ga je žena ubola s tom riečju, ali on je vozio dalje kajmak iz zdjele.

»Cmokče kao četiri svinje. Bože, Bože, imaš takvu nezgrapnu gubicu, kao u staroga kljuseta.«

Semen je još šutio. Malo je bio i kriv, a k tome se htio i dobro najesti. Napokon je prestao i prekrstio se. Izašao je napolje, dao svinjama piti i vratio se da legne.

»Gle, nalupao se, i sada leži kao klada. E, da baš vidimo, hoće li gdjegod zaviriti nosom? Trune evo tako svakog blagdana i nedjelje.«

»Što ti to sebi čvor sa mnom zadjevaš i tražiš? Ako ti ja svežem čvor, ne ćeš ga bogme razvezati. Ja ću ti dati čvor!«

»Ja bi tebe svake nedjelje živoga grizla.«

»Kad bi svinja imala rogove...«

»Stoji u crkvi kao nedoklani ovan. Drugi gospodari, kao pravi gospodari; a on takav zamazanac, kao prava kuga! Meni čak lice puca od srama radi takovog gospodara.«

»Evo, biedna glavico, izgubit ću valjda carstvo nebesko! Navuci se čitav tjedan i još u crkvi stoj u pozoru! Stoj ti mjesto mene, a ja ću i tako božju rječ poslušati.«

»Oj, oj, ali ti slušaš rječ božju. Ni jednog slova ne znaš, ne znaš što je velečastni rekao u propoviedi. Staneš usred crkve kao mjesečar. Za čas ti se oči ukoče i već otiđu, a usta se otvore kao kapija, a slina već curi iz ustiju. A ja gledam i zemlja poda mnom gori od stida!«

»Uzstupi i idi od mene ti, pobožna, neka malo zažmirim očima. Tebi je svejedno tuda mljeti, a ja jedva živim.«

»Ne stoj u crkvi kao stup. Samo što velečastni počne iz knjige čitati, a ti već izbuljiš oči kao luk. I mašeš glavom kao konj na suncu i puštaš niti sline, kao pauk, tako tanke — i samo što ne zahrčeš u crkvi. A moja je mama rekla, da se to nečisto ukrada i lomi čovjeka na san, da ne sluša rječ božju. A kraj tebe nema Boga, oj, bogibogme, nema!«

»Evo ti na, neka se vrag pričepi tvoje glave, a ne moje! E, to mi je pobožna!? Gle, upisala si se u nekakvo arhirimsko bratstvo i sada misliš, da si već sveta. A ja ću ti kožu tako izpisati, kao što je tamo u knjizi, sve takovim plavim redcima... Sastale se gospodarice u bratstvo! Nitko nije takova šta čuo ni vidio. Jedna je imala diete još kao djevojka, druga kao udovica, treća ga je našla sama bez muža — same čestite gazdarice se

sastale. A kad bi vas ovi monasi znali, kakva ste vi čeljad, oni bi vas toljagom protjerali iz crkve! Gle, kako su one sve pobožne, samo što im još rep manjka odostraga! Knjige čitaju, slike kupuju, žive će u raj!«

Semeniha je čak zaplakala, čak i drhtala.

»Nisi me trebao uzeti kad sam imala diete! Evo, kakovu sam si sudbinu izprosila. Ta za tebe ne bi ni kuja pošla, za takvog neopranog vola! Još se moli Bogu, da sam si s tobom svezala život, jer bi ti onako hodao do grobne daske.«

»Jer sam bio glup, polakomio sam se za poljem i uzeo vješticu u kuću. Ja, bih sada još i svojega dodao, samo da se mogu tebe riješiti!«

»Oj, da, ne ćeš me se riješiti! Znam ja, da bi ti htio još jednu drugu uzeti s poljem, ali nemoj se bojati, mene ne ćeš pojesti i ne ćeš me dotući. Ja ću ipak živjeti, ipak moraš na me gledati i dočekati moj kraj!«

»Živi samo, sve dok ima svieta i sunca...«

»I u bratstvo ću ići, i šta mi možeš!«

»Ti više ne ćeš biti u tom bratstvu dok sam ja živ. Ja ću ti knjige razbacati, a tebe ću privezati. Ne ćeš ti meni više donositi pameti od monaha...«

»Oj, hoću, hoću, i gotovo!«

»Molim te ostavi me na miru, jer kad dohvatim nešto, odalomit ću te!«

»Majko, majčice, dala si me za kalvina, tako si mi život zavezala! Gle, još bi me i u nedjelju tukao!«

»Gle, gle, moja draga, a jesam li ja započeo svađu? I gledajte samo kako je ona pobožna. Ej, nevoljo jedna,

kad si ti takva, ja ću te malo ukrotiti, ja ću ti malo gubicu zatvoriti. I radi te pobožne trebalo bi ostavljati kuću! Neka spava nevolja, ali ću ju tući!«

Semeniha je bježala napolje, ali čovjek ju je uhvatio u predsoblju i tukao. Morao je tući.

Modra kao pupak sjedila je kraj peći usred gomile krpa i neprestano udarala glavom o zid. Na klupi je sjedio babin sin.

— Upravo da se prodam, ne mogu vam nigdje naći drva, a kad bih ukrao, ulovili bi me. Sjedite u zapečku, pokrivajte se krpama kako god možete i čekajte toplije vrijeme. Imam malenu djecu i smrzavaju se, sirotani, na mrazu. Gledajte, donio sam vam kruha i rakije i bielo rublje da slavite blagdane po božjem običaju. A možda će vam štogod i ljudi donieti. A glavom o zid ne udarajte, jer iz njega ne ćete ništa izbiti.

— Ali ja već, sinko, ne mogu izdržati na tolikoj zimi i takovoj studeni. Ta čak u samim kostima osjećam hladnoću. A glavom o zid udaram, jer bi se inače odrvenila na mjestu, kad ne bih udarala.

— A noge ti ništa ne otiču?

— Noge su mi, sinko moj, nabrekle kao bačvice: niti ih mogu sagnuti, niti izpraviti.

Pokazala je modre i sjajne noge, kao staklena brvna.

— Ja ne mogu prenoćiti noći, tako su one dugačke, duge, kao kad bi ih deset na jediu postavio. Sve Otčenaše izmolim, svega se sjetim od najmanjeg djeteta, ali ne mogu dočekati dana. Ah, tako je gorko sjediti sama u tako studenoj jazbini.

— Kad bi se barem Bog smilovao, te da vam ne da dugih muka i dugog ležanja. Kad bi vas brzo primio.

— Oj, sinko moj, ja tako tu smrt čekam, kao rođenu majku. U noći zavirujem očima u svaki kut, ne će li se gdje iz kuta pokazati i odnekuda doći. Ali se ne pojavljuje.

— Smrt će doći, samo kada. A konji stoje: ej, skinite te prnje, da na vas navučem košulju.

— Ja ću se, diete, smrznuti, ako me ti obučeš u bijelu košulju. Ja ću radije biti u ovoj, koju sam na sebi ugrijala i kao što se kaže, volim svoju gamad što sam je zaplodila, jer kad me ugrize, to ti osjetim toplinu u koži.

— Vaša je pamet već ostarjela; pa valjda ne ćete na Božić sjediti u takovoj nečistoći!

Navlačio je na majku košulju.

— Ne ćete vi već dugo, kosti vam poput mačeva izlaze iz kože, — kad bi samo čim prije.

— Ta to i ja, sinko, govorim, kad bi samo čim prije.

— Onda provedite blagdane u zdravlju.

— Idi, idi, jer je to gospodska služba.

Drhtala je na peći od studeni i glavom je udarala o zid.

— Imam dobro diete, obilazi me i ne zaboravlja. Nikada se nije stidio, što mu majka ide s torbom. Blagosivljem te, sinko, neka ti je sve dobro.

I blagoslovila je s rukom.

Lagano je udarala glavom o zid, kao od radosti, što ima dobroga sina.

— Hvaljen Isus.

— Uvijek bio hvaljen.

— Ja sam vam, bako, doniela sladke pšenice i kolača, da za moju Mariju izmolite jedan Otčenaš.

— Neka Bog prosti, sirotici, ja ću izmoliti za tvoju Mariju Otčenaš.

Križala se modrim rukama.

— Hvaljen Isus.

— Uviek bio hvaljen.

— Donio sam malo piroha, a vi za moju prvu izmolite koji Otčenaš.

— Bog da prosti, Andrija, izmolit ću ja za tvoju Katerinu Otčenaš.

Šaptala je molitve.

— Hvaljen Isus.

— Uviek bio hvaljen.

— Ja sam vam, bakice, ribice doniela, a vi se za našu mamu pomolite. Kod ljudi je blagdan, a kod nas kao da tielo još na odru leži, tako plačemo. Još onog prijašnjeg Badnjaka, ona nam je spremala večeru.

— Ja ću se, sirotice moja, pomoliti za vašu mamu.

Djevojka je plačući izašla, a baka je s peći odpuhivala prašinu i cjelivala zemlju, te se molila.

Ljudi su joj donieli jako mnogo zdjelica.

Zavladalo je već posve veče, i baku se nije više moglo ni vidjeti, samo su se njezine molitve razliegale s peći po sobi.

Grane kruške udarale su o prozore, a stakla su odzvanjala.

— Koleduj mi kruškice, koleduj, jer mi ove večeri nitko ne će koledovati. U tako velike večeri samo ti baki koleduješ.

U rukama je držala flašu s rakijom.

— Ja ću guckati rakijicu, a ti mi liepu koledu koleduj i mojemu sinu, jer se svoje mame ne stidi...

Pila je.

— Kad ne bi njega bilo, to bi me istom u proljeće našli, kad bi smrad s peći čak van prodro.

Pila je.

— Hajde, ovu, kruškice, žensku, što kaže:

Nastala je nova radost, kakva nikad nije bila.

Nad štalicom zviezda jasna svietu se pojavila...

Ružnim glasom izpjevala je čitavu koledu.

— Sada cieli sviet, cieli rod koleduje i raduje se, a ja s kruškicom, mi obadvie pjevamo sebi. A ovu, kruškice, ovu starinsku mojemu Mitrú:

Čestitam ti, želim zdravlje, sreću,

Puši vjetre, nagni se drveću.

Vrištila je kao kad bi ju tko rezao.

— Ovu je volio moj stari koledovati. Vidiš, stari, a ja bez tebe pijem i zabavljam se, te koledujem. Tvoja kruškica sa mnom koleđuje. Oj, ja već nisam s tobom, ne, oj, ne! Ja već nisam tvoja gazdarica...

Pila je.

— Oj, nisam tvoja! Ja sam se bez tebe snašla, sašila si torbe i otišla među ljude. Kad sam s torbom prešupila tvoj prag, odonda ja već nisam tvoja gazdarica i nemam nikakova prava.

Pila je.

— Ali kad sam izašla, Mihajliku, prvi puta s torbom na put, osjetila sam, da si se u grobu okrenuo, a ja sam se stidjela od svetog sunašca i vratila se kući. Molila sam prosjačke molitve u tvojoj kući. Evo, takovu si gazdaricu ostavio iza sebe.

Pila je.

— A sada me, čovječe, znaju psi iz svih sela, a ja ih tjeram tvojim štapom. Ali sam s tim izprosjačenim kruhom odhranila sina. On mami donese jesti, on joj navlači košulju i on se mame ne stidi. Radi njega će ti biti, stari moj, svi griesi oprošteni, radi njega jedinog. Jer radi tvoje gazdarice ti ne ćeš u Boga izprositi milost.

Napila se.

— Ali sam, stari, pijana, prava sam propalica! Kad bi me sada ugledao, duša bi ti se obradovala. Ala bi me udarao, ala bi me tukao! Samo bi me primio za kosu i glavu stavio među koljena — i udri. Udri prosjakinju, ta ona je tvoje poštenje razniela s torbom po svietu! Udaraj je kao kuju, udri, neka ti ne vuče u kuću prosjačkog kruha!

Popila je ostatak.

— Ali pritisni ti, dragi moj, gazdaricu, samo tako uhvati ju za kosti, evo tako, ovu staricu...

Udarala je glavom o zid kao biesna.

— Samo tako, evo, neka krepa prosjačka torba.

Mala je Docja hodala pokraj klupe iza leđa gazda, koji su za dugim stolom pisali svoja imena. Svaki s uzorka. Debelim rukama su ovi pisari obilazili sa sviju strana, odakle bi im bilo najbolje početi. Prsima su tako pritiskali stol, da je čak škripao. Učenje im je išlo po-tiho, samo se je čulo mljaskanje usnica, kad su gazde slinili olovku u ustima. A plavojka Docja je zagledala k svakomu, da vidi da li dobro piše.

— Docjo, evo, pogledaj samo, kako ovo sada izgleda?

— Ej, još je slabo, još uvijek pišete kovrčasto, ne-kako kao neizčesana kudjelja; pišite još!

I gazda je turao olovku u usta i počeo ponovno pisati.

— A gle, pogledaj moje. Jer ja ga već drugo veće češljam, već me i prsa bole. De, čitaj mi, što sam ja napisao.

— Pavlo Lazirenko.

— Glavom ja. Je li tako ono tamo i stoji, da će svatko poznati?

— Tko je pismen svaki će znati.

I Pavlo je pocrvenio od zadovoljstva i ogledavao je ceduljicu sa svih strana.

— A ja ću ga još jedanput izpisati.

I nagnuo se i slinio olovku.

Docja je nekako jako važno hodala iza gazdinskih leđa, a njezina je majka gledala iz zapečka i ušutkivala dječake, da ne vrište, jer će se ujaci pobuniti u slovima.

Na klupi je sjedio stari Jakiv Jaremiv i s velikim zadovoljstvom gledao je na ovo naučavanje. Na koncu nije mogao izdržati, a da ne progovori. Dva sata je gledao sa najvećom pažnjom, a sada više nije izdržao.

— Ej, gazde, pa ostavite nešto i za sutra. Ta popucat će vam prsa.

Gazde su podigli glave i izgledali su kao povješani.

— Našao sam vam nešto dobro i morate mi zahvaliti, a Docji kupiti dar.

— Ta tko vas je na to natjerao?

— Nužda mi je to savjetovala.

— Kakva nužda?

— Mjenice.

I stari je Jakiv počeo pričati već po stoti put, kako je to bilo.

— Ta svi znadete, da nisam za rakiju vezao zemlju po bankama, jer bi me Bog kaznio. Ali me je stara moja strpala.

— Pa kako stara?

— Svi vi moji, vidim, učite pisati i mladež i sebe, ali ništa ne znate. Izlazi ona iz komore i reče: Moj stari, brašna imamo još samo dvie zdjelice u vreći. A ja sam mislio, mislio, i hajde u grad posuditi stotinjarku i zadužiti se u banku.

— Došao sam ja, znate, u tu banku i kažem tako i tako: pomanjkalo je djeci kruha i molim, gospodine, molim i vašu i božju milost, posudite mi stotinjarku.

— Imaš li zemlje?

— Imam, gospodine, ta bez zemlje ne će danas nitko ništa dati.

— A je li prepisana na tebe?

— Na mene.

— Je li gruntovnica čista?

— Sve je posve u redu.

— Imaš li duga?

— Tamo negdje među židovima imam, ali to se ne može nazvati dugom. A za ovu ću stotinjarku kupiti djeci i kruha i židovima začepiti usta.

— Sada donesi papire i gruntovnicu, pa ćeš onda na sjednicu.

— A kako ću doći tamo na sjednicu?

— Govori ti seljaku! Pa tebe uobće ne trebaju na sjednici, nego samo tvoje papire.

— Oprostite mi, gospodine, jer ja nisam dobro razumio. A papiri su ovdje, evo vam ih. I izvadio ih je iz njedara i predao. Tamo je rekoh, sve, jer ja to uvijek sve skupa slažem, sva pisma. Ja, vidite, ne razumijem ništa, ali sve to skupa uza se držim. Izabrao je on, našao je što mu treba i reče: dođi za jedan tjedan.

— Dolazio sam ja tri puta, i na koncu mi reče da je novac odobren.

— A znaš li stari pisati?

— Ta, odkuda, gospodine! U školi me nisu učili, u vojsci nisam bio, i tako sam posve sliep za to.

— Onda se moraš podpisati kod bilježnika.

— Ja ću, molim, metnuti znak svojom rukom, samo križ, a vi liepo podpišite...

— Ne može se, reče, na mjenicama stavljati znakove križa...

— A ja sam razmišljao. Dok mi još uzmu upisninu, dok odbiju napried kamate, dok još bilježniku malo platim, premalo će od toga meni ostati.

— Trčao sam ja po gradu za jamcima i sretnem postolara, onoga lopova Ljapčinkoga. On, nesreća jedna, uvijek lunja po gradu. Stao sam s njime i pripoviedam mu o svojoj nevolji.

— Seljak je, reče, uvijek glup, trune cielu zimu, a ne bi se naučio ni svoje ime podpisati na papiru.

— Premda si ti vječni lopov i židovski sluga, ali dobro govoriš, pomislio sam ja u sebi i potrčao dalje.

— Doveo sam jamce, podpisali smo se kod bilježnika, ali od stotinjarke su odbili trinaest leva.

— Nosim ja taj novac kući, ali mi onaj postolar ne izlazi iz glave. Lopov je, to je istina, ali dobro govori. Deru s tebe kožu, skidaju kao s vola. Stotinjarku si tobože uzeo, a što nosiš kući?

Kad je to govorio, Jakiv je uvijek pljunuo, pa je to i sada učinio.

— Svaki hoće od ruke, svakome nešto daj, to je već postalo tako tiesno, da se ne može dalje.

— Metnuo sam novac u škrinju, a sâm sam otišao k Docji. Ti, Docjo, nauči djeda podpisati svoje ime, kako djeda ne bi punio gospodi grlo, jer je ono već napunjeno. Ja ću radije tebi kupiti maramu...

— I naučila me je, čuli ste po selu i izmjeivali se djedu. Ali je došlo do gustog, treba podpisati mjenice, a

vi svi za djedom, pa k Docji. Ja sam vam pokazao put, i sada već ne ćete uludo bacati novce.

— Ta već ne ćemo — odgovarali su gazde — i imamo zahvaliti vama i Docji, našoj učiteljici.

— Ali imate svi i darak donieti.

— Ta sigurno...

Docja je sjedila kraj peći, veseleći se, a njezina se majka smiešila.

Prvi:

— Samo je platna ostalo oko petdeset zamotaka poslije smrti. Takovog bogataša treba tražiti. Pšenica je stajala već deset godina neovršena — tamo je bio imetak. A tek koliko je bilo novaca?! Pokojni je svake godine prodavao par volova za četiri stotine leva. Gdje je taj novac, gdje je taj imetak? I ne zna se, tko se je s tim novcem ogrijao? — Došla je smrt, i mora se sve ostaviti!

— Događalo se da smo dolazili njemu na koledovanje. Izpjevamo što i izpjevamo, a on izlazi iz kuće i: molim, braćo, hajde u sobu, da vam liepo zahvalim za koledu. Ulazimo u sobu, ponamješta nas za stol i kaže: primit ćete kako već je, jer kad ja ne bih bio sam, to bi već žena pripremila, a tako neka žena s milim Bogom počiva u grobu, a vi oprostite. I sam nas je dvorio. Nametao bi pred nas takve hljebove, kao žrvanj, a sve tako bieli, kao iz nulerice. A kad bi donio slanine, ona je debela kao dlan. Takve danas ni u mesnici nema. Rakije je toliko bilo, da bi bilo i za kupanje dosta. Znali smo onda jesti i piti, a on bi nas nudio kao na svatbi: pijte, braćo, ako ne će biti dosta, ja ću još donieti. Napijte se kod staroga! A mi smo pili i starome koledovali:

... Budite nam, stari gazda, zdravi u nedjelju,

U nedjelju ranu kad je zeleno vino sađeno.

Sreću, zdravlje, čestitamo ti u nedjelju,

U nedjelju ranu kad je zeleno vino sađeno.

Častan, slavan, a u Boga dičan bio u nedjelju...

— A kad smo već odpjevali, on bi nazdravio u naše zdravlje i brisao suze. Kad je moja stara živjela, reče, to ste vi i njoj koledovali, a sada nema tko kome koledovati i starome oprati košulju. Ja, reče, ne znam u koji kut ću glavom udariti i gdje se prigrliti. Tada su nam čak, znate, suze na oči navirale, kad je on počeo pričati o svojoj osamljenosti. Tako smo mi više puta sjedili dobra tri sata kod starog Maksima. Spremali smo se već da odemo, a on nas ne pušta. Ima šta kod mene, reče, i jesti i piti, kao što se to kaže: kruha, i za kruh — i još se zabavljajte, jer kad ja umrem, sigurno ne ćete više u ovoj kući piti. Samo kad mene, reče, zatrpaju, a moj Timofij će sve potrošiti — sve do zadnjega. Ja sam, reče, star, da lažem, a vi ste mladi, živjet ćete i vidjet ćete. I gle, tako se je dogodilo, kako je pokojnik preokao.

Drugi:

— Zvonareva je žena nedavno pripoviedala na okapanju, da pokojni nije volio zalaziti u krčme. Samo je, reče, jedanput ili dvaput godišnje opasao bisage, metnuo u »unutrašnji džep« peticu i hajde u krčmu! Istina je, da nije volio ići u krčmu, ali kad je već otišao, onda su i svrake i vrane pile — pio je tko je htio! A negdje poslije pola noći vraćao se kući već dobro napit od rakije. Svi su, reče, susjedi znali, da on ide kući. Stao je na kućnim vratima i vikao: zapisat ću na sirotice, za siro-

mašne, a njemu ne ću dati ni toliko, koliko se može omotati okolo maloga prsta! I išao je pred kuću. Kad je bio pijan nije nikada ulazio u kuću, bila to zima ili ljeto — uvijek je spavao pred kućom. I pričaju, da je k njemu dolazilo nešto nečisto i mućilo ga pred kućom. Stenje, stenje kao stoka, i skoći s ležaja i trći naokolo kuće, trći i više: razbojnici, lopovi, šta razgrabljujete moj trud!? I vidim, zgrabio je palicu i obtrćao cielo gospodarstvo, kao pas od kakovih zloćinaca. Gle, a on opet pred kućom driema. Oho, a za minutu već više, da bi ti uši probio: Šugavće, a što ti meni izvodiš iz staje kravu?! Ta ja ću ti amen reći! I onda je opet kao luć trćao po gumnu, To je rekla zvonareva žena, da ga je cielu božju noć nosilo i mućilo. Spava pred kućom i kroz san više: Gle, gle, već dražbuju, već udaraju pećate, već na bubanj prodaju! Izgleda da je to istina, da si je on još mlad kupio zlog duha. On je znao i k stoci ići, a krave su mu davale po muzlicu mlieka.

Treći:

— Nešto poslije Maksimove smrti obolio je moj dječak. Mislim ja: treba tražiti nekakovoga lieka! Umre biedan i sahrani ga, a da ne znaš u ćemu i s ćime? I otišao sam k našoj vraćari, Kasijanihi. Ona je upravo bajala dječaku, i kao što već znadete, pošta — sjela i pripovieda. Ide po selu i sve znade šta se je gdje dogodilo. I pripovieda ženi, da je tjedan dana pred smrt bio kod nje Maksim. Slušam i ja. Još nije, reće, ni dan sva-nuo, kad je došao. Ćula sam da je netko vratima zaškripao i skoćila sam, reće, sigurno k porodu. Gledam ja, a to stari Maksim. Ti, bako, reće joj pokojnik, ti još spa-

vaš, a već je dan. Ej, gdje ti je još dan. Sjeo je na klupu i sjedi tako posve promijenjen. Ti si, reče pokojnik, nekakova vračara i daj mi protumači san. Upravo o ponoći sam sanjao da izlazim napolje iz kuće, a sa juga dolazi tako neki crni oblak, da je čak modar na krajevima! Pomislih: evo odmah će pasti tuča, brzo, brzo, i otići će pšenica u ništa! I otišao sam u kuću, iznio žarač i lopatu te ih postavio unakrst, I čim sam ja to tako postavio, gledam, a odmah se iz ugla prosula voda. Stao sam i čudim se. A kad tamo, to i iz drugoga, i iz trećega, pa i iz svih ostalih spustila se voda. Ja sam se uplašio. I bacio sam pogled na pod, a tamo sve kao da nekakvi izvori izbijaju, kao na livadama. Otišao sam po budak i spuštam ovu vodu u ribnjak, a ova voda tamo negdje već zamuljuje snopove. Odbacujem ja snoplje i sve sam se uznojio — i u to se probudim. Ti si mi, reče, vračara, i protumači mi taj san. Šta označuju ovi izvori? I, kaže Kasijaniha, što sam mu ja rekla, to sam rekla, ali je on za tjedan dana umro. Ova je vještica pomogla Maksimu kao i mojem dječaku. Ali da meni dođe pod ruku, zamlatio bih je kao kaju! I novce je uzela, i rakiju pila, a dječak je za tri dana bio na odru!

Prvi:

— To je znak, da je bio prorok, jer se sve izpunilo kako je prorekao. Na njegovom dvorištu upravo sada mogu izbijati izvori. Ni pšenice u hambarima, ni goveda, sve je Timofij razprodao. Otišao je imetak kao s vodom.

Drugi:

— Vidite, kad nije čeli život ljubio sina i nije mu rekao ni jedne dobre, a sin kad se dočepao imetka tako

je sve pomotao, da nitko tome ne će naći kraja. Banke, neke mjenice, židovi i svaka nevolja. Propada iz temelja. A da znate, da Timofij i ne pije, samo mu nekako tako sve izpada iz ruku. Bog zna...

Treći:

— Ali jeste li čuli, kakvu je Timofij imao komediju sa ženom? A, vidim, da će je već dotući. Još je nekako jesenas došla komisija iz banke k njemu i rekoše mu: ili daj novce, ili ćemo dati imetak na dražbu. Okretao se na sve strane, okretao, i konačno udario na ženin dio. Glupa žena, dala je da joj prodadu njezin imetak i to potpisala kod bilježnika. Dobila je nekakovu mjenicu, pričaju ljudi, ali sad joj ova mjenica izašla na vrh glave.

Prvi:

— Oj, zaista je glupa! Druga žena, a i djece nema... Neka se mužu što god dogodi, a ti, babo, idi pod tuđi plot. Djeca od prve žene bi je odmah iztjerala. I traži, bako, pravo, a da ne znaš gdje i s čime.

Drugi:

— Ona je, čujem, dala onu mjenicu bratu, a sada dolazi rok za plaćanje i pritišću je. Ali sada je tamo u kući takovo prokletstvo, da ni ptica ne bi sjela na taj krov. Kad je doznao, da je mjenica već u gradu, i kad je dojurio iz grada, nije ni konje izpregao, već je uletio u kuću i ravno k ženi.

— A gdje je mjenica — reče.

— Oj, ja sam je dala bratu.

— Je li tebi brat muž, ili ja? — I tukao je, tukao, čak joj je rebra polomio. Kad je to čuo, odmah je pamet izgubio.

— Metni, reče, glavu na prag, da ti je odsiečem; ti ćeš pod zemlju, ja na vješala, a djeca će židovima nositi vodu!

A ona ga je molila i zaklinjala.

— Oj, čovječe, kad bih ja imala s tobom barem jedno diete, a neka se tebi štogod dogodi, ja ću morati pod tuđim uglovima kukati.

— Kukat ćeš, reče, kao gluha kukavica, dok te ne utjeram u grob. — I legli su tako spavati, on s kraja, a ona k. zidu. Svakog je sata ustajao i tukao je. Govore, da ju je izlemao na mrtvo. A ujutro je ona htjela pobjeći, ali on ju je uhvatio i privezao, te gnječio nogama kao ilovaču. Da Bog sačuva svakoga od toga!

Treći:

— Poludio čovjek, i gotovo! A ujutro ju je odvezao i rekao, da se liepo obuče, jer će ići na proštenje. I odvuкао je, kalvin jedan, onako izprebijanu u drugo selo. Ali ljudi su pričali, da je ona na proštenju skinula kaput, a košulja joj sva krvava. Obkolile je žene i pitale, što joj je to? A ona, sirota, udarila u plač! Svi se proštenjari okreću i gledaju kao u čudo. A Timofij je stao od stola i reče: ženo, gubi se kući! I tako su oni proveli proštenje. Kako su se vraćali kući, to jedino sam Bog znade!

Prvi:

— Ljudi padaju u dolinu tako, kao kad bi ih tko bacao u jamu za krumpire.

Drugi:

— Ipak je pokojni Maksim nešto znao o sebi. Gle, izvori i rupe su izrovale i njegov imetak i prosuše ga nevjesti po leđima...

Treći:

— Znao je to isto, što i mi. A kao da nisu tako isto otišla sva gospodarstva? Zar samo Maksimovo? Gle, vaš otac je imao još i zemlju i volove, a vi ste već obični nadničar.

Drugi:

— Ta imao je, ali gdje je to-o! Gdje, gdje, gdje-e!

— Evo mi smo došli nekako u selo. Usta govore i ovo i ono — klepeću i klepeću, a noge sirotice idu. A sutra, kamo vi idete?

Prvi:

— Ta na dvor!

Drugi:

— A ja tom šugavom Sruljiku, da ga kap udari. Još od ljeta sam mu dužan.

Treći:

— A ja ću k župniku.

Z E M L J A

Kada se je Semen vratio kući, i to upravo zajedno sa zalazkom sunca, zatekao je i našao na svojem dvorištu petero otvorenih gazdinskih kola, natovarenih i krcatih svakakovom robom, a povrh svega je još stajala jedna kolievka. Konji su kraj kola bili liepi, a pred kućom su posjedali stari i mladi, sami nepoznati ljudi. I Semen, onako star, a bosonog, sa zabaćenim cipelama na ramenima, pristupi i pozdravi:

— Hvaljen bio Bog, dobri ljudi! Odakle ste došli toliki i kako da vas nazovem?

— Mi smo iz Bukovine. Eto, rat nas je odtjerao od rođene kuće. Ja sam Danilo, a evo, ova ovdje žena, to je moja stara, Marija, ako hoćeš pravo da znaš. A ovo, evo, to su moje dvie snahe s djecom, i još onda ova, to je moja kćerka, također sa svojom djecom; i, što da duljim, htjeli bi prenoćiti kod vas, samo ako nas primite.

— Prenoćite samo, i, kako Bog zapovieda, budite nam gosti. Eto, ja ću sjesti pokraj vas i malo ćemo se porazgovoriti, a žena će nam skuhati večeru. To mi je već druga, znate, mlada je, kako vidite, pa može sve, samo ako hoće.

— A ova moja, gledajte, to mi je prva i već je petdeset godina kako živi sa mnom, a sada najednom kao da je poludjela i bojim se sve, da ću je morati

negdje na razkršću kraj puta pokopati, jer, eto, kao da je pamet izgubila pod onim točkovima. Dok je još s kola gledala i vidjela naše selo, stalno je plakala i bježala natrag s kola, ali snahe su je stizavale i ponovno vraćale. A onda, kad više nije mogla ništa vidjeti od našeg sela, podpuno je zaniemila. Vidite je samo, kako sada sjedi ovdje među unucima...

— Ne čudite se tomu, Danilo, prijatelju moj! Ona je ostavila svoje rieči na prozorima i zlatnim slikama u svojoj kući, a one se sada nemilice lupaju izudarane, kao ptice što tuku u stiene po praznoj sobi. Sirotice vi. Molitve šapću po kutovima, a vaša će baka bez njih biti niema... Pokušajte, idite s njom u veliku sobu i pred slikom svetoga Nikole pročitajte joj koju molitvu; možda će joj se potom vratiti njezina rieč.

I obadva starca odvuku baku pred svete slike i naglas izgovore molitvu. Ali baka je šutjela.

— Izgubila je ona svoje rieči kraj onih svojih slika, pa će ih sigurno opet samo tamo i naći.

Opet su se našli pred kućom.

— Nije moja stvar, da vas baš u tančine izpitujem i da se zanimam, ali ipak zašto ste vi sa ovim okovanim kolima i s ovim vranim crnim konjima, a konačno i s mladom, pa i malom djecom napustili i ostavili svoje ognjište.

— Semene, prijatelju, eto, pa čuj. Na vrane konje i na ta okovana kola stavio sam svoju djecu i unuke, da ih ne prepustim oskvrnuću. Kad su ono tamo okovali našeg svećenika sa njegovom ženom, pa ih odpremili u

goru, pa kad su ono odveli u noći učitelja, sam Bog dragi znade kuda, a eno i načelnika objesili nasred sela i postavili kraj njega nekog vojnika, da ga čuva, kako ga ne bi tko pokopao, tada sam se odrekao svoje zemlje i krv svoju stavio na okovana kola, da je nitko ne oskvrne. Car je pravoslavan, dobro, ali i mi smo pravoslavni, pa eto najednom izdaje. To ti je jedno; a drugo — kuda ide Moskalj, tamo sunce zalazi. I Kina i Sibir, svi ti divlji narodi iz čitavoga svieta; svi oni nemoćne i stare kolju, mlade žene siluju, te im režu grudi, a malenu djecu to-vare na vlakove te ih razbacuju po pustim zemljama u dalekim carstvima... Ali prozori su u našem selu osliepili, 'a zvona zaniemila. Kazna se Božja spustila na nas i bije nas za sve grieh e čitavog svieta. I od te teške ruke milosrdnoga Gospodina, pokušao sam izvesti u kršćanski sviet (krv svoju, svoju rođenu djecu.

— Zovu nas na večeru, Danilo! A Boga ne srdite i pustite ga sa svojom nepotrebnom i nerazumnom žalošću!

— Jedite i grabite, uzimajte vi, ptice, što letite, a ne znate kuda i kamo. A mi, Danilo, mi ćemo obojica izprobati malo ovu ljutu, možda će nam se od nje izpraviti ova ostarjela ramena.

Večera nije nikome prijala, tek su samo dva starca pijuckali rakiju, a da se nisu ni dotakli jela.

— Pođite, hajde, vi djeco na počinak sa svojim ma-lišanima. I neka vam dobri Bog udielj krasne snove, a mi straci, mi ćemo još malo porazgovoriti.

— Danilo, prijatelju, ako se ne bi razsrdili, ja bih vam nešto rekao.

— Samo kažite! Ništa za to, jer ja sam razum i srčbu ostavio na svojem dvorištu, pa me možete i iztući; jer, kako vidite, ja sam već stara ptica, ali samo bez gnjezda.

— Eto, to i jest ono. Stara ptica neka ne ostavlja nikada staro svoje gnjezdo, jer novo ne će više moći izgraditi. Jer uvijek je bolje, da njegova glava ostane na starom, ali svojem gnjezdu, nego li negdje u jarku, kraj tuđega puta.

— Istina je to, Semene, istina prava, i ja vam za ove rieči zahvaljujem...

— A kamo ste se vi zapravo uputili? Za gospodom ili za židovima? Za njih imade car otvorenu blagajnu, ali vama je ta blagajna zatvorena. Ako odete među tuđi narod, u stranu zemlju, ili ako zabašete u velike nepoznate hladne zidove, sudbina će vas razbacati po golom kamenju i ne ćete moći, nego li snivati o našoj liepoj zemljici, a ruke će vam malaksati, od napornog rada bacajući svoje sjemenje u tuđu zemlju i razsipajući ga po kamenju, a na radost gospode, koja se tu bezposlena šeću. Bog vas ne će primiti s tuđega kamena, ali će izaći pred vas, ako vas ubiju na vašoj rođenoj grudi. Vratite se u svoj topli i mekani dom, na svoju zemlju, i znajte, da će vas tamo Bog blagosloviti čak i na vješalima...

— Grješan sam ja, grješan, dragi moj Semene, grješan i pred Bogom i pred ljudima. Imadem tamo njive, kao ovce dobro nahranjene, crne i valovite. Ja ću eto

odmah u zoru okrenuti kola, da ne izazivam gnjev Božji...

— Mi smo vezani samo sa zemljom; napustiš li je, to ti je suđeno da propadneš; zadržiš li je, to će ona iz tebe izsisati čitavu tvoju snagu, izcrpljujući postepeno pregrštima tvoju dušu; ti pripadaš njoj, grbiš se, a ona siše iz tebe krv, ali zato su u tebe ovce, stada, stogovi. I ona ti za tvoju snagu daje punu kuću djece i unučadi, koja se igraju, koja se smiju, kao srebrena zvonca, i rumene se crvena, kao mak. Ne idi, Danilo moj, ne idi sa gospodom i sa židovima i nemoj tražiti cara, jer ti cara niti ne trebaš; uvijek će i bez toga netko doći seljaku po porez.

— Za vašu rječ, Semene, neka vam Bog udiele svako dobro i neka vam plati; ja se vraćam kući i neka se vrši Božja volja.

Sada je i baka Marija progovorila:

— Hajdemo, Danilo, hajde, pođimo kući.

— Evo ti ga na, vidi ti stare kuje, čim je izašlo na njezinu, odmah je našla rječ!

— A sada popijmo i pijmo »za zdravlje i za zbogom«; i daj nam Bože, da preživimo ovo zlo vrijeme, pa onda kad umremo, da naše kosti iztrunu, eto ovdje, u toj našoj zemlji.

I pili su skupa oba starca, a s njima i stara baka, a zatim i zapjevali. Baka je sjedila u sredini i snažno ogrlila obojicu te vodila pjesmu:

Moja vjerna draga,
Golubica blaga
Na počinak ne će!
Djetence si njiše,
Sitnu knjigu piše,
I sa vjetrom lieće...

I tako su pjevali sve do jutra, a u zoru čim je sva-
nulo, okovana su kola zatutnjila i Danilo se vraćao kući.

A kad je sunce izlazilo, oba su se starca opraštala,
cjelivajući jedan drugome crne, navorane ruke, a rujno
je sunce bacalo daleko preko međa njihove sjene, tamo
daleko po zemlji.

Stari je Lazar u ranu zoru grabljao gredice. Prve su jutarnje zrake sunca probijale na zemlju, a Lazar je stresao siedom glavom, podbočio se na grablje i smiešio, jer je tako jako volio ovakvu proljetnu zoru. Ovako sa izlazkom sunca on je uvijek sebi dočaravao budućnost svoje djece, svojih unuka i praunuka.

Sasvim tiho pjevaju ptice, a rosa neprimjetno izgriza noge. Ali ovu rosu svaka travčica i biljčica prima tako zahvalno, upija je i drži na sebi kao kakav božji napitak.

— Ej, ej, ~~roso~~ moja, roso, izjedala si ti mene sve tamo od djetinjstva; sjećaš li se, kad sam tamo kraj ovaca znao plakati radi tebe. A kako li je bilo samo ono, kad sam bio mlad, pa sam morao zasukati duge hlače, kad bih se vraćao od svoje djevojke, a sve zato, da me majka ne izgrdi; pa onda kad sam postao gospodar i išao kositi pšenicu, a ti me izgrizaš i braniš izpod moje kose svaku stabljčiću, da je sutradan opet napojiš sa svojim ostrim napitkom; ali u jesen, u jesen si ipak najgora, jer ti onda sve oduzimlju, sve odkidaju od tebe, što si ti mjesecima napajala i kupala svojim sokom. Ti si upravo takva, kao i majka, koja brani svoju djecu.

— Oj roso moja, ali sam se nahođao po tebi, ali ti si mi se za to i osvećivala, izjedala si me i izgrizala; ali

ipak je to tvoje izjedanje bilo kao med, koji pali, ali i prija. Nisam te ja, eto, za svojih sedamdeset godina niti jednoga dana propustio, uvijek sam ja čekao na to sjajno sunašće i ono me je veliko i milostivo uvijek nanovo osušilo od tebe, a tebe je, roso moja, uzimalo k nebu, da te uveče opet izlije, kad se ono već onesviešćuje svaka travčica. Bože moj, Bože, eto, ti polievaš cielu tu zemlju s rosom tako, kao što to mi polievamo uveče naše bašče. Ej, ej, ti božja vodice, ti si davala snagu i zdravlje pšenici i ječmu, ali i ja sam postajao od tebe jači i oštiji. I sada sa dolazkom dana ja jako žalim, da me ti ne ćeš rositi, kad se ono porodi na svodu, sveto sunašće.

Pogled je spustio na svoju bijelu kuću.

— O, a ti moja liepa palačo, iz koje tako tihano izlazim svakoga dana, kako ne bi probudio ono mnoštvo unučadi, koja spava. Oni tako sladko snivaju, porazbacani na sve strane, da je upravo grjehota zaškripati vratima; njihov je san svet, jer ih je Gospodin Bog uzeo na svoja koljena, i oni rastu na božjim koljenima. A zatim odmah poslije mene ustaje moja stara, pogledava i pokriva djecu i hoda tiho kao mačkica, te im sprema doručak. Milostivi moj Bože, pa kako ću Ti se ja odužiti za tu Tvoju milost! Ti si me sa svojim suncem, kišom i olujom držao u snazi dugi niz godina, samo zato, da moja dječica žive i rastu!

— Ali unuci, unuci su drugčiji, nego li što je to nekada bila mladež, jer oni imaju svi nekakve knjige i časopise, pa i pjesme su im nekako drugčije nego one naše. A ta moja stara, baš je glupa, veseli se skupa s njima i stvara Ukrajinu; poludjela je, izgleda, od muka

i brige. Izmamljuju od nje novac za predstave i za knjige, pa čak i nju vuku u čitaonice, a ona se sretna vraća s njima kući i veseli se, kao da je još djevojka.

— Moj stari, govori ona, ah, da si samo vidio kakav je kozak taj naš Toma, u sivoj kapi, u plavim hlačama, a da si samo čuo kako mu ljudi plješću dlanovima, a on govori dalje, upravo sve onako kao da čita iz knjige, a košulja sve gori na njemu. Ah, kad bi ga ti barem jedanput vidio! Ja ti kažem, stari, da bi se i sam veselio i da bi osjetio, kako se nanovo sa svojim unucima pomlađuješ.

— Ali reci ti meni, odakle smogneš novaca za sve to, i za to plavo platno, i za te vatrene košulje, i tko im sve izveze, jer ti si, koliko znam, sliepa kao krtica, pa im to nisi mogla sama napraviti, a osim toga odkada si ti to poludjela za tom Ukrajinom? I dok vi to tako, a ja svakim danom vidim, da u mojoj čarapi nestaje novaca i da ih je uvijek sve manje.

— Ali unuci ne piju, ne plešu i ne idu u gostionicu, već samo zuje kao pčele: Ukrajina, Ukrajina. Maleni Kirilo dolazi k meni kao kakvóm djetetu: »Djede, djede, čujte, ja ću vam pročitati nešto tako liepo, čujte samo.« — I čita mi, čita on, i ja čujem da je dobro i liepo sve što je to tamo napisano, i za volju maloga, jer sâm ne znam čitati, sjedim s njime i potvrđujem mu sve mašuci glavom.

— Ti moji unuci, tako su dobri i liepi, pa neka ih Bog blagoslovi s tim njihovim nadama. Ja znam da oni hoće nešto novo, hoće da stvore nešto što još nije bilo, pa zato su i mladi.

Od svih misli odkinulo ga je sunce, koje je upravo izašlo kao zlato, a i stara, koja ga je dozivala na doručak.

— Ti vječno sunašce moje, ti me opet blagosivlješ polazkom na doručak. Ta ja sam već slab, a rosa, tvoja kćerka, nema više šta crpsti iz mene, pa u mene su već same kosti. Ali ja zato imam mnogo unučadi. I rosa ima koga polievati svojim biserjem. A ti, majko naša, sjajno sunašce, uvijek ih tako blagosiljaj pri polazku na doručak.

Stari Lazar je obrisao s orošenim listom vlažne oči i pošao u kuću među svoje unuke.

Tako je dugačka i jako široka, da ju okom ne možeš dosegnuti. Plovi u vjetru i utaplja se u suncu. Razlieva se u susjednim njivama. Kao široka, duga ribarska mreža. Lovi njive, kao sitnu ribu. Ova njiva.

Suha cima krumpira šušti na njoj. Pod grmom je maleno diete. Kraj toga još kruh i krastavac i zdjelica. Crni cvrčak dotaknuo se nožice tog djeteta i pobjegao. Zeleni konjić drži se podalje. Bakrenasta prepelica trčka-
ra brzo oko djeteta.

A ono plače za šuštanjem cime. I okrenulo se i palo. Palo je s ustima k grmu. Udara nožicama, jako se trza i polako postaje plavo.

A usred razgrnutog krumpira spava majka. Noge su joj kao rana, jer su izranjene, posječene, izorane. Privezana je crnom kosom do crne zemlje kao kamen.

Sunce bi rado položilo cielu svoju moć na njezino lice. Ne može je dignuti i zalazi za oblake.

Crna vrana se digla, oblieće, oblieće i grakće.

Napokon se trgla. Prisluškuje, prisluškuje.

— Joj mene, tko je to vidio! Kraj posla zaspati!

Uhvatila je budak i kopala, jedan grmić za drugim izkapa.

— Dobro da spava. Takova muka, takova muka je i njemu a i meni s njime. A zaraditi treba, jer u zimi ne će nitko dati ništa.

Nagnula se i kopa, brzo, brže. A onaj grm obilazi. Toliko mira, dok spava...

I.

Kovaljuk je dignuo prema gore bioku i rekao muzikantima:

— Svirajte u redu, kako mora biti, jer ovi će se svatovi proslaviti po čitavoj Ukrajini, i u Kolomiji i u Stanislavovu...

— Ovaj već ne treba svatova, ali još ima dva takova, koji moraju plesati

On je pokazivao na Fedjka Prodana, koji je ležao s razbitom glavom na sniegu. Kraj njega je sjedila njegova žena, držala nov šešir u rukama i pitala:

— A što ćeš sada učiniti i što poručuješ djeci?

I još mu je nešto govorila, ali to kao da je sve poručivala na drugi svijet.

A Dmitro Zolotyj hodao je izpred vratiju s komadom debele srčanike i rekao je gomili ljudi na ulici:

— Neka se ni jedan ne usudi doći ovamo, jer će odmah od ove srčanike zaspati, — to vam ja kažem!

— Koga tuku?

— Bogataše.

— A tko tuče?

— Svatovi.

— A Fedjka su već ubili?

— On je već na onoj strani.

— Njegova je smrt, a čija je tamnica?

Zvono je u selu počelo oglašivati uzbunu.

— Odmah će se ljudi sakupiti i ne će dati.

— Dat će, dat će, čekati će liepo ovdje upravo tako kao i vi — odgovorio je Zolotyj.

Kraj vratiju predsoblja odvijao se novi sukob. Mihajlo Pečenjuk uhvatio se rukama i nogama za vrata i ni Petrik Sinicja, ni dva Zolotyja: Ivan i Kalenik nisu ga mogli izvući napolje.

— Vi, izjelice gladne, ta ja sam jak i svaki dan jedem meso, a vi nezačinjenu juhu.

— Sad ćeš sivu zemlju grizti.

Iz hodnika je nadošao plač žena, kao crven mjesec.

— Ne govori im tako, Mihajlo, ne govori, nego ih liepo moli — rekla je žena.

— Govori, glupa babo, tu nema molbe, tu je smrt.

I kako su se oni tako pravdali, Petrik Sinicja je uzeo u zube Mihajlov prst i izvukao ga u jednom trenu napolje.

— Oho, Mihajlu će biti amen!

— Mihajliho, sjedajte na glavu, glavna je glava...

— Ti mi savjetuješ, eh, ali kad ti ja posavjetujem ovom toljagom.

— Krv iz njega curi kao iz praseta, a takva crvena, zdrava krv...

— Stani, gle, križa se, jer tuku i ne daju ni da se izmoli Otčenaš.

— Već je gotov. Mihajliha daje svieću, ali neupaljeno.

— Pa što onda što je jak — a evo već sada je bezdušna ilovača i gotovo!

— A žena ništa ne plače, obnemogla je sasvim.

Iz predsoblja je iztrčala gomila žena i Kasijan među njima. Zolotyji i Sinicja dali su se za njima.

— Ne ćeš se, bogatašu, sakriti u ženske suknje!

Žene su hrpimice okružile Kasijana.

— Ne dajte me, ne dajte me!

— Kasijanko se boji, a baš njega treba najbolje urediti! On je među bogatašima najviše ujedljiv.

— Boji se ovaj, a ne kao Mihajlo. Onaj se nije bojao.

— Gle, ženska nesreća, kako gle samo pljuju na Zolote.

— Uхватili su Petrika i svi su legli na njega.

— Ipak ne će dati...

— A što se vi odanle miešate? Vi dobro znate tući žene i židove vući za kose, a ako dođe za istinu, onda stojite podalje i zavijate kao štenad.

To je rekla obćinstvu jedna od tih žena, što je branila Kasijana.

— A vi, načelniče, zašto ne idete praviti reda, gle, pa to babe prave mjesto vas red?

— Kako ste pametni: idi, načelniče, pa crkavaj tamo, što su lopovi međusobno dogovorili, da će tući bogataše!

Postalo je vidno i javio se dan. Kuće na bielom sniegu stajale su kao gomila crnih velikih ptica. Šuma je mirno šaptala. Zvono je još oglašivalo uzbunu.

Iz gomile žena izašla je Ivaniha Zolota, uhvatila je okrvavljenoga čovjeka za rukav i rekla:

— Čovječe, deder pogledaj na ljude i na selo i na šumu, te se opameti! Ta šta si to napravio, ljudi nisu marva.

Za njom je izašla i Kalenikova žena.

— Ti, nesretniče, idi odmah u zatvor i ne dolazi kući, jer ja ću s djecom otići dalje. Ne dolazi nikako.

Muzikanti su prestali svirati, a Kovaljuk je stajao sa biokom i nije znao što da učini s njime. Sunce je pokazalo pola svojega zlatnoga oka.

Sva tri Zolotyja su pobacali toljage i palice i otišli u šumu. Kovaljuk je počeo plakati, a Petrik Sinicja uputio se kući i na pragu je pao i počeo na usta bacati pjenu. Gomila je krenula i počela dizati potučene.

II.

U kući Onufrija Meljnika imalo je selo suditi ubojicama. Svi bogataši nisu imali pravo dolaziti na sud — sudili su sami siromašni. Onufrij je složio sud, i državnog tužitelja i branitelja. Sam je sjedio za stolom i tako govorio:

— Selo je otrovano, ljudi se jedni drugih boje, u crkvi je svake nedjelje govor samo o siromašnima. Po selu hodaju žandari, i čuju se zvončići na kolima, koja dovoze komisije. Ruju grobove, režu, paraju, a nama biednima nema ni odkuda savjeta, a ni dobre rieči. Zato mi sami sudimo, a kad čujemo, da su skrivili, onda ćemo ih kazniti.

Tako je govorio Onufrij svim siromašnima. Oni su se skupili gotovo svi iz sela. Napunili su kuću, peć, postelju, predsoblje a i dvorište.

— A ako bi dolazio načelnik i htio nas raztjerati, nemojte ga pustiti, a ako bi se gurao, dajte mu nekoliko lievo i desno, pa neka bježi. A sada nam recite, gospodine tužitelju, obtužni spis.

Sa klupe se digao Jakiv Djidyk i počeo je.

— Ivan Zub, siromašan čovjek, kako znadete pravio je svojoj kćeri svatove. Znaite, kako je već kod siromašnog, uvijek on voli, ako k njemu dođe bogataš, jer kad dođe bogataš, to onda i slike zabliešte, jer ima tko pod njima sjedati. I sakupili se sami siromašni, ali pozvao je Zub još i trojicu bogataša: Fedjka Meljnikovoga, Mihajla Pečenjuka i Kasijana Kropyvku. I daj vam Bože zdravlja, živite u veselju i hvala vam liepa, što ste mi došli u kuću. Meni će tako biti svatovi veseliji. Tako govori Zub i moli, a biedni siromasi, koji su se šćućurili kraj praga slušaju. A molim, budite milostivi, a dosegnite i pokušajte. I uvijek k bogatašima. A bogataši, gospodine moj, uvijek piju, a siromašne sve dalje k postelji guraju. A Zub je zaboravio na goste, samo okolo bogataša hoda. To je prva točka. Ali Petrik Sinicja reče:

— Ti Zube, ti si, stari, valjda zaboravio, da kod tebe ima još i drugih gostiju, a ne samo ova trojica.

A Zub je bio već napit od rakije pa odgovori:

— Sinko, nemojte vi meni davati savjeta u mojoj kući. Kako ja hoću, tako će i biti.

— Oj, ne će biti baš tako, jer ja sam došao u svatove isto kao i drugi. Ja sam isto tako donio takove da-

rove kao i drugi, te mi treba ukazati takovu čast, kao i drugima.

Reče Sinicja ovo, a siromašni su razširili uši, i tako im je ta rieč mila kao sladak med. I na tome je privremeno ostalo. Počeli su donositi ručak. Pred bogatašima je uvijek slanina i meso, a začina samo malo, a pred siromašnima uvijek samo začin, a mesa malo. Odpuhaju siromašni, jedu ili ne jedu. A bogataši su si čak i laktove zamastili.

Ali je Ivan Zolotyj uzeo izpred bogataša bocu s rakijom i uzviknuo:

— Pijmo, braćo, makar i rakije, kad nam već ne daju jesti.

— Hej Zolotyj, a ono pred tobom, zar to nije dar božji? — reče Zub.

— Ali zašto je pred bogatašima toliko božjih darova, a pred nama samo malo?

A bogataši se samo crvene, pogledavaju, ali šute.

Prošla je i večera i muzikanti su počeli svirati. Plešu. Ali Pečenjuk je uzeo Kasijanihu na ples. I uvijek pleše i gura se. Petrik to više nije mogao izdržati i udari u lice Mihajla, a Mihajlo, ni dva ni tri, već vrati udarac Petriku.

— Hop! Prestanite svirati — viče Zub.

A Kasijanko reče Zubu:

— Znate što, Zube, evo vam petdeset leva i platit ću vam čitave svatove, ali samo vi posve izmetite ovo smeće iz kuće. To je druga točka.

Došlo je do takovoga stanja, da je čak nečiji život morao ići na smrt. Eh, Gospode, kad Kalenjuk Zolotyj

razpali Kasijanka po gubici, odmah je čak i puna zdjela nacurila. A Mihajlo je Kalenika uhvatio za kožu na vratu i izčupao ju u prstima tako, da je samo ostalo golo meso.

— Hej, bogataši, ili se odavle smjesta nosite, ili će od vas biti sami komadi! Da su barem poslušali. I počela je tučnjava. Svi, koji su bili plašljivi, pobjegli su, samo su ostala tri bogataša i pet siromašnih i žene. Žene su ostale sve, jer one znaju, da njih nitko u ovakovoj tučnjavi ne dira. I prvo su izveli Fedjka Meljnika. Izveo ga je Kovaljuk i Petrik i Ivan. I-Kovaljuk je samo jedanput udario biokom po njegovom glavi i lubanja je puknula na mjestu, a Fedjko je usnuo na mjestu kao kokoš.

Ali već s Pečenjukom Mihajlom nije bilo tako lako. Čovjek je jak kao medvjed, a k tome i nije plašljiv. S njime su se valjali oko tri sata po sobi: njih četiri, a on jedan. Istina, pomagale su i žene, ali šta babe mogu. Srušili ga u sobi — razbacao je četvoricu ljudi kao valjuške, srušili ga u predsoblju — opet se nije dao. Dovukli su ga k vratima, te se uhvatio za vrata. Ali Petrik Sinicja uhvatio mu je prst u zube i izvukao ga napolje, a kad su ga izvukli, ubili su ga kolcima. Ubili su ga Petrik i Kalenik i Ivan. Htjeli su još ubiti i Kasijana, ali jedno zato, što je jako molio žene, i one su ga držale pod suknjama, a drugo, što je nadošao dan i ljudi su se opametili.

I ubili su: Ivan Kalenik i Dmitro Zolotyj i Petrik Sinicja i Nikifir Kovaljuk.

— Evo, tužitelj je izrekao obtužbu, a sada ćemo slušati krivce, rekao je Onufrij.

— Ivan Zolotyj.

— Ovdje.

— Ti si kriv, što si ubio Mihajla i Fedjka Meljnika.

— Ne, nisam kriv.

— A tko je kriv?

— Nismo mi krivi, nego bogataši.

— Kako bogataši?

— A tako, krivi su što su nas htjeli protjerati sa svatbe.

— Htjeli su, ali vi se niste dali i njih ste odtjerali na onaj svijet.

— Pa zašto me onda pitate?

— Ivanku, ruj zmijo i ne podbadaj pod nos, jer ćeš odmah dobiti svoje. Reci, čime si ga ubio?

Tu je Onufriju počelo pomagati občinstvo.

— Ti, Zolotyj, ti reci sve po istini, jer ćeš odmah dobiti batina — rekli su iz hodnika gazde.

— Ja sam, bogibogme, udario samo jedan jedini put!

— Čime?

— Motikom.

— Po čemu?

— Po leđima.

— A Kalenik?

— Ja ne znam.

— Kad ne znaš, sjedaj.

— Kalenik Zolotyj.

— Ja sam.

— Jesi li ti ubio Mihajla?

— Ubilo ga njegovo bogatstvo.

— Samo ne tako pametno, Kaleniče.

— Kako pametno. Bio sam pijan, pa bili su svatovi, muzikanti su svirali, a bogataši su nas htjeli iztjerati, a mi smo njih htjeli samo iztući.

— Dobro, iztući ih, ali tko ih je ubio?

— Ja se ne sjećam.

— Pamet ti je nekako kratka.

— A čime si ga udario?

— S onim, što mi je došlo pod ruku.

Onufrij nije više ništa rekao, samo je mahnuo rukom na mladiće. Ovi su uhvatili Kalinika u šake.

— Dajte mu petnaest vrućih, pa će govoriti. I išlo se na daljnja preslušanja. Obćinstvo je htjelo svakako da ih kazni, ali Onufrij nije dozvoljavao i izpitivao je daljnje optuženike. Ali usljed toga, što optuženi nisu htjeli ništa izjavljivati pred Onufrijem, svi koji su stajali u hodniku počeli su vikati: Oni su ih ubili, i neka izpaštaju.

I izvlačili su jednoga za drugim i davali ih u sliedeće ruke. A ove ruke, mnogo njih, hvatale su ih, osvećivale se; i urlali su po selu, a za sobom su ostavljali strašan jauk žena i umiruće valove osvete.

— Gospode Bože, dok sam bio mlad, to si ti rjeđe dolazio k meni s mojim grijehom, a sada ni časa ne odstupaš od mene. A ja ti kažem, da za ničim ne žalim.

— Što ti to govoriš, stari, ta ne griješ!

— Gubite se svi iz kuće.

Izašli su, i mati pripovieda kćerkama, kako njihov otac imade već sedamdeset godina, da je bolestan, da je već deset godina, kako jedva govori, a sada grmi kao grom, te se pravda s Bogom. Plače mati, a i kćerke plaču. Za časak se tiho šuljaju u kuću.

— Grijeh grijehom, a ja zemlju i sada ne dam. On je bogataš, ima njiva, i dolazi meni otimati moje i hoće da mi poždere moju njivu. Ja oko nje radim i obilazim ju sa svake strane. A tamo gdje se nađe korova, ja se sagibam i pljevim. Krsta mi pucaju, a ruke sve gore od korova. A ja se ni u noći ne mogu smiriti i jezikom izlizati ruke, kao što pas liže ranu.

Stara se kraj njega križa.

— Moje zelene njive u proljeće šapću s vjetrom. A ja priliegam na njivu i zahvaljujem vjetru, što je on na zemlji, a i zemlji, što tako rodi. A razgovor njih dvoje rodio je u meni molitvu k Tebi, Bože, takvu molitvu, kakvu Ti nikada nisi čuo i zbog te molitve si mi dužan to darovati.

— Ej, tata, ne govorite tako.

— Govorim s Bogom, i gubite mi se s puta.

Opet izlaze i opet se potihno vraćaju.

— A kad ona zaspi izpaćena, kao ta mati, što je nahranila djecu, i pokrije se bielom pelenama kao labud krilima, tada sam se ja bojao bacati snieg, da se ne bi smrzla i probudila se. Zemlja je Tvoja kćerka i Ti si mi dužan oprostiti.

Stara plaćući maše glavom.

— Uzima i uzima. A ja svoju kosu pod ruku i njemu u samo srce... Jedi sada zemlju. Odsjedio sam bome, odsjedio u zidinama, i moja tuga za zemljom nije zahrđala. Ja sam došao i grlio svoje njive, ali bogataši su me obilazili iz daleka, a Ti si, Bože, dolazio k meni još sa svojom kaznom. Ja se nisam opravdavao, ali sam ja imao pravo.

Stara i kćeri počele su naricati.

— Kuje jedne, iznesite me van, a vi same ostanite u kući.

I kuje su izašle.

— To oni meni nisu ravni, kad su ono naši za međom pripremali neprijatelju kugle i topove. Mladi kao pjena, pjevaju, kad idu u smrt. A mi otraga kupimo naše pjevače i plaćemo. A oni uzkipjeli krvlju, crni, s obješenim mrtvim rukama... Samo se oči smiju, jer nema majke da ih zagrlji. A ja plaćem i mislim: dok mi ove nasmijsane oči, kao biser, zakapamo, dotle će međa biti naša... I zašto ih Ti, Bože, nisi blagoslovio?

— I od onda se ja Tebe, Bože, ne bojim!

— Oj djeco, molite se za grješnoga otca, jer on umire.

— Odmah ću umrijeti. Da mi u lies nasipate zemlje i da me ne oblaćite. Ja hoću samo s njome biti, tako, kao Naši... A Ti, Bože, ako možeš, oprost, a ako ne, neka se vrši Tvoja volja — baci me u Tvoj vječni zatvor. Ti imaš pakao. A ja se višemu od Tebe ne ću tužiti...

— Skinite me na zemlju, da je još jedanput poljubim.

— Oj djeco, naš je otac već umro u griehu.

Obćinari su se polagano sakupljali u kancelariji. Svaki je prije nego li što je ulazio u sobu, čistio nos u predsoblju sa krajem bunde i još ga dlanom popravljao. I tako je svaki išao među ljude. »Hvaljen Isus« — »Uviek budi hvaljen« i sjedao je na klupu, koja se protezala pod zidom naokolo sobe.

Bilo ih je već skoro polovica, stariji su sjedili bliže stola, a mlađi malo dalje. U kutu oko peći stajale su slamarice jedna na drugoj, a kraj njih crna limena kanta. To je bila bolnica. I kada je jedanput ili dvaput godišnje liečnik napisao pismo na obćinu, da će toga i toga dana biti u selu, onda je načelnik zvao k sebi pandura Tomu:

— Već sutra moraš, jadniče, urediti kancelariju, jer gle, došlo je pismo, da će doći liečnik. Oprat ćeš pod, posipat ćeš pieskom, razmjestit ćeš slamarice po podu, nadkrit ćeš ih plahtama, nalit ćeš te smrdeće vode iz kante po kutevima — te ćemo zatvoriti oči. Naredba je, da bolnica mora biti spremna za kugu i tako mora biti!

I tako je pandur jedanput ili dvaput godišnje pravio iz kancelarije bolnicu. A kad su se potom obćinari sakupljali na sjednicu, svi su kihali i govorili:

— Ala to strašno smrdi!

Oni, koji su bili u vojsci, govorili su, da je sigurno liečnik radio »reperaciju« i uzpavljavao, i od toga sad

tako škaklja u nosu. Ali Pavlu Dzinju bilo je najbolje. On je uvijek na sjednici driemao. I kad su obćinari kihali od bolničkog zadaha, uvijek su govorili:

— Pavlo ima slabu glavu, i mi samo kišemo, ali on baš spava. Treba reći doktoru, da nam ne uzpavljuje obćinare, jer sjednica ne će biti baš za ništa.

Pavlo se nije branio, nego je gledao prestrašenim očima na obćinare, a lice mu je bivalo još crnije nego što je bilo. Njega su držali u obćini »za budalu« — i svi su ga izsmijavali.

Sada su obćinari sjedili na klupi i razgovarali — polagano, lieno. Svaki je sjedio kako mu je bilo bolje i kako je navikao. Ivan Plavjuk, koji je sjedio kraj samoga stola i bio je najstariji, nagnuo se na trbuh, složio ruke kao na molitvu, stavio ih među koljena i pljuvao, pušeci lulicu. Manovi, nos i koljena bili su si susjedi. Evo, tako je on sjedio i pripoviedao o sajmu.

— Dajte mi mira s takovim sajmovima, kao što su današnji! Židovi su s gospodom zauzeli čitav sviet. Tko prodaje — žid, a tko kupuje — gospodin! A ljudi, tu i tamo, netko prodaje kakav veći komad. Tèle, kravicu — to još, ali volove, to nikako.

— Bogme je postalo tiesno! A svaki misli: kupit ću tele, zaparit ću mu malo pljeve, bacit ću bundeva i nešto će iz njega izrasti. Tiesne su godine nastale!

— Istina je, da su tiesne. Nekada je davno bilo, da su svećenici vikali na narod, da ne pije, da ne ljenčari, a sada, vidite, narod i ne pije i ne ljenčari, a opet nema novaca. Narod se je upro posve, ali na Uzkrš riedko koji

ima slanine. Tako je teško, kažem vam, kao s kamena doći do novaca!

— Sve se promienilo. Nekoć prije, nije se vidjelo ni ove stoke. Sada je sva stoka šarena — tirolska, a nekoć je bila samo bijela. Ja baš nisam tako star gospodar; a po ženi sam dobio tako bijele volove kao snieg, a rogove su imali takve, da nisu mogli kroz vrata. A bilo je, da su trčali kao konji. A kad sam išao u grad, morao sam ih zauzdati. Govorili su, da je to mađarska stoka, kao što za ovu kažu, da je tirolska. Ali onda je ta stoka bila kud i kamo jeftinija, da-da-da-a!

— Jeftino se prodavalo i jeftino se kupovalo, ali je bilo bolje. Gle, ta nije to samo stoka drugačija. A jesu li svinje od davnine takve? Bile su, vidite, svakakve boje i dlaku su imale dugu i na nogama čuperke, a sadašnje su sve bijele i gladke. Kad staneš na svinjsku pijacu, ona je posijana s njima, kao s bijelim cviećem. Samo se trbušasti Mazuri šeću među njima.

— Ta ima ih svake vrste. A zar su svi ljudi jednaki? Eto, bio sam nekako u Kolomiji i gledam — ide nešto takovo kao vrag, Bože mi prosti! Lice i ruke su mu posve crne. Pomislio sam si: kad bi ovaj stao u noći na mostu, trebalo bi svakoga blagosivljati vodicom. I zbilja! Neka-kav žid je rekao, da i ovakovih ljudi ima pod suncem.

— Ta sigurno je da ima svakakove vrste. Moj Vasilj, kad je bio u Beču u vojsci, rekao je, da je vidio takve svinje, koje nemaju ni uši, ni njuške, niti im se noge vide, već samo tielo.

— Ima svega na svijetu, a nevolje najviše...

Razgovor je prestao, jer je ušao načelnik.

— Šta ima novoga, načelniče, u gradu?

— Samo da je novaca, onda bi u gradu bilo dobro. Vidim, gospoda samo idu u restauracije, te piju i jedu što je najbolje, a i novaca imaju. Da se je barem za jedan tjedan pretvoriti u gospodina! — govorio je načelnik.

— E, a u kakvog gospodina. Jer ima i takvih, koji na slami spavaju, a zubima uši triebe. Odozgo ima prsluk, ali košulje nema. Samo metne komadić platna na grudi i obukao se! A mnogi pak je tako gladan, da bi i izprešane makove pogačice pojeo — rekao je Procj, koji je nekada služio na dvoru.

— A bio sam i kod bilježnika radi kuluka. On mi je tamo nešto pleo i govorio, da bi bilo bolje kad bi ljudi u vašem selu što manje tih novina poštom dobivali. To je, kaže, zavaravanje. Seljaka, kaže, ima nešto previše. I kad samo dvadeseti dio daje po lev za novine, sakupe se debele tisuće novaca zabadava, zaludu. Nekakav tamo gospodičić, kaže, sam koješta napiše, izmisli svašta, podmaže i izgadi, a glupi seljaci, kaže, čitaju i već se oblizuju gutajući sve sline, da će gospodsko polje prieći na narod.

— A vi ste sigurno stajali i povlađivali? — pitao ga je mladi obćinar Petro Antoniv.

— Ne, uzeo sam se u koštac s njim za nekakvu tamo vucibatinu, koji zavarava ljude! Dobro je rekao velečastni iz Hruševa, da se narod daje nagovarati od svakakvih kriminalaca, a po tome, kaže, ako do nečega dođe, oni nestanu, a glupi narod sjedi po zatvorima. Zar su ih malo izmrcvarili i osakatili?! Ja ne volim, kad mi netko na nos svašta vješa. Kao da sam ja obćinu prodao ili

izdao. Kao da se guram da me birate. Izabirite koga hoćete, a mene pustite u miru.

— Vi bi se gurali, ali mi vičemo: gic, gic! Vi bi još i kobasice donieli djeci kući, — rekao je Petro Antoniv.

— Šuti, — povikao je načelnik, — šuti, jer ću te dati okovati, ti šmrkavče jedan! Evo vidite i sami, gazde, zar sam ja s njime pasao svinje?

— Vi mi niste brisali nos, a moj govor možete povlađivati tako kao i onom bilježniku.

Svađa je prelazila već u tučnjavu, i stari se Ivan umieša u stvar.

— Ti, nesretniče Petre, nemoj biti tako tvrdoglav, ta znaš dobro, da mlađi mora zašutjeti pred starijim. Jedan je čovjek takav da se ne boji ničega, a drugi se boji. Ja sam, ljudi, uvijek stajao i stojim na narodnoj strani, ali bogibogme, na vaš sastanak ne bi otišao. Nekako sam jesenas bio u gradu. Sreo me je šumar i reče: Dođite na sastanak, da makar pod starost vidite, kako se seljaci organiziraju. Ja mu rekoh: Bogibogme, ne ću doći. Dobro je to što se organiziraju, jer kako to govore, občina je veliki čovjek, ali ja ne ću doći. Ja sam, rekoh, izrastao i posiedio, ali u zatvoru nisam ni sata prosjedio. A treba li mi sada pod starost te sramote? Tako mi se čini, da bi svako maleno diete pokazivalo: gle, ujko Ivan je sjedio u zatvoru! Ne ću i ne ću doći! Moj Nikola ide, ali ja ne ću doći.

Stari je Ivan nekako amo tamo ublažio svađu. Ali gnjev je ostao jednako.

— Mi razgovaramo i razgovaramo, a vi, načelnice, ne govorite zašto ste nas zvali? — pitao je Ivan, da se ne bi svađa opet nastavila.

— Ja vas više ne ću sazivati, samo da dobijem svoje i pljunem na ured, neka vam šmrkavci načelnikuju.

— Ho, ho, što vi mislite, da načelnika ne ćemo možda naći. Mi bi iz našega sela mogli čitavu okolicu obskrbiti načelnicima — nije popuštao Petro.

— Crkveni odbornik ima nešto reći na sjednici — govorio je načelnik.

Uzme rječ crkveni odbornik Vasilj.

— Ne znam, je li to bilo u četvrtak ili u petak, kad li dotrči k meni pisarev sin. Ej, reče, ujače, ja sam vidio, kako je stara Romaniha odniela jednu dasku izpred crkve. Otiđem ja drugi dan pred crkvu, i zbilja vidim, daske nema. I to baš jedne od onih što su ostale od gradnje zvonika. Istina je, da su te daske već iztrunule, ali kako dolazi do toga, da izpred crkve nešto oduzima? Evo, vidite, tako stara žena i dira u ono što nije njezino. Otišao sam ja k velečastnom i to mu izložio, a on reče, da se to ima iznieti na občinskoj sjednici, jer, veli, nije red da se crkva podkrada! Pa ja ne bi, do vraga, ništa rekao, kad bi bilo moje, ali to je crkveno, pa moram to i braniti — obtuživao je Vasilj.

Svi su obćinari šutjeli, jer tko bi se nadao, da je stara Romaniha takva kradljivica. Nikada se nije u selu čulo o njoj, da bi ona krala.

Poslije nekoliko časaka uniđe Romaniha. Stara, poderana, s modrim licem. Stala je kraj vratiju i počela brzo govoriti kroz plač:

— Ja sam, gazde moji sladki, ukrala onu dasku, baš sam je ukrala, da, to da znate, kako se za mene brine pod starost moj sin. Ta ja nemam u kući ni šačice slame, niti za podpaliti vatru. Sjedim kraj peći i smrzavam se. Cielom selu šijem i predem, da mi sve prsti utrnu. Oči su mi već oslabile. Pa još u koliko šivanjem i zaradim, da se mogu prehraniti — ali nemam ni groša za ogrjev. A ja sam svojemu sinu sve dala, sebi sam ostavila samo jedan kut, a on ne dođe niti jedanput mjesečno da me obiđe. Da dođe i reče: vraže, sotono, što ti radiš!? Ali ni to ne!

— Ali krasti izpred crkve? I onako vam nije daleko do smrti, ženo, pa morate paziti, da nešto na onaj sviet sa sobom ne ponesete. Vi ste stara žena, i zato velim, da vas se ni ne zatvori, niti ne tuče, već samo da dadete jedan lev za crkvu i idite s milim Bogom, i da ne čujem više za nikakovu krađu, — sudio je načelnik.

Romaniha se bacila na zemlju kao ofurena.

— Oj, mili načelniče, ja ću i umrieti, i ne ću imati leva! Odkuda bi ja smogla lev, odkuda, odkuda, odkuda?

— Mora biti! — bio je odgovor.

Obćinari su šutjeli. Čuli su da baka biedno živi i znali su, da nema novaca. Ali opet je ukrala, što je istina, istina je, k tome još izpred crkve! Već su mislili reći da odplaćuje po sekser, po dva, kada je uzeo rieč Petro Antoniv.

— Ja bi, ljudi, rekao, da se takovu biednu udovicu ne kazni. Crkva se ne će pomoći udovičinim levom. Negdje to pripoviedaju, da su davno crkve upadale u zemlju, i na tom mjestu se pojavljivalo bezkonačno jezero, baš na

tom mjestu. Kad bi se ovakovih krvavih udovičinih leva nakupilo i stavilo u crkvenu blagajnu, sigurno ne bi nijedna crkva izdržala udovičinih suza. To bi čini se bilo nepravedno. I mjesto da crkva dađe baki, to će ona još od nje uzeti ovaj hladni lev! Ja sam nedavno bio kod bake radi pređe. Ulazim, a u sobi je njezinoj hladnije nego li u gazdinoj staji. Na kraju peći tinja žižak, kao zrno pšenice, i to vam je sva vatra u sobi. Baka sjedi i trlja prste kao drvene. Ja bi rekao, ljudi, da ju ne sudite na kaznu plateža toga leva,

Načelnik je srdito pogledao na Petra. Obćinarima kao da je kamen pao sa srдца. Svi su jednoglasno rekli, da ne treba baka platiti lev. I stari je Ivan rekao: sačuvaj Bože! Još su rekli da se pozove bakin sin, i stari Ivan uzeo ga koriti.

— Ej, čuješ li ti, ona te je na njivi pod grmljem dojila i tamo te zaklanjala u sjenu pred suncem. Ona te je prala i krpala i plakala za tobom, kad si išao u vojsku, a ti joj ne bi pod glavu niti zavežljaja slamke bacio? Ej, da sam ti ja načelnik, ja bih te na vatri pekao — govorio je Ivan.

Kad se je kadgod majstor malo ponapio, ni premalo ni previše, onda je pripoviedao jedan doživljaj iz svojeg života. Svi, što su bili u krčmi, slušali su ga pozorno, pa čak je i židov slušao.

»Ta ne ću vam ja, ljudi, šta bilo brbljati. Bio sam majstor, bio sam gazda — cielo će to selo potvrditi. Sada sam propalica, i to može selo potvrditi — ne ću vam govoriti prazne rieči. Ne ću reći, nego što je istina, a to nije grieh. Ali kako je to na mene palo? Za to vi pitajte...«

»Dođem gazdi, pogledam tvorivo, mjesto, pogodimo se, izpijemo aldumaš i hajd na posao! Pljunem u šake, sjekiru u ruke i gledaj. Zgrada je kao sat izrasla na dvorištu. S koje god strane gledaš — sat.«

»Izađem u nedjelju iz crkve, idem kući i računam u svojoj glavi. Ako poživim samo deset godina, posve ću izgraditi selo. Tako ću ga izgraditi, da će biti milina vidjeti ga...«

»Kod kuće se naručam i idem na njivu pogledati žito. Okrenem se na zbite planine, bacim oko na selo, a moje, gospodine moj, moje zgrade, kao ta lagana ptica, što se jedva zemlje dotiče. Kad stanem, tako mi je milo kao majci, koja gleda na svoju djecu. A tako mi je lako, da bih sto milja preletio...«

»A tako mi je Bog ugađao, da štogod pomislim, sve imam. Ja sam si kupio njivu, jednu, pa i drugu, kravicu, ovčice. Sve je išlo kao iz vode.«

»Mati je, nekada, sjela kraj mene i pričala«:

»Oj, sinko moj, dao ti je Bog krasan dar u ruke, i nema toga dana i sata, da ne bih dragom Bogu zahvaljivala za tebe«. Govori: »Stari, stari, a deder stani i pogledaj na našega Ivana, kakav je on gazda«. A žena to sluša i kreće se po kući kao vitka jela...«

Na ovom se mjestu Ivan uzpravio, lice mu je sjalo od velike radosti. Ovi, što su ga slušali, gledali su na njega s nekakvim sažaljenjem, ali su šutjeli. Ivan ih je osvojio svojim govorom. Pravio je iz krčme crkvu.

»Ali potom je, bracane moj, otišlo sve strmoglavce. Kao kad bi uzeo na dlan perje i puhnuo, tako je to sve otišlo. Nije ostalo ništa, da se oko prsta omota...«

»Došao je jedne nedjelje čovjek iz Luhoviska i reče: Tako i tako, naš velečastni vas zove k sebi. Spremio sam se i pošao. To nije tako daleko i dođem k luhoviskom župniku.«

»A nešto mi je već putem u duši bilo tjeskobno. Dođem ja, poljubim velečastnog u ruku, a on mi reče, da je tako i tako, i da u našem selu treba graditi novu crkvu. Mi se, reče, nismo pogodili s tim Huculom*), što gradi crkve, a čuli smo, da si ti dobar majstor, te smo se dogovorili, da nam ti gradiš crkvu.«

»Kad sam ja to, znate, čuo, odmah me je oblio znoj kao bolestno blažće. Gle, još dandanas ne pantim, što

*) Huculi, stanovnici visokih Karpata (gorštaci).

sam ja na to rekao velečastnom, i kako sam izašao iz kuće. Nešto me je obsjelo...«

»Vraćam se kući i pred očima mi je sad crno sad žuto, vjetar, da me s nogu ruši. A u glavi kao kad bi cigani bubnjima udarali. A misli mi se jedna za drugom nizaju. Ja si sve mislim: dragi moj, ta to nije šupa, ta ovdje, dragi, daju tisuće na tvoje ruke, i crkvu ljudi vide iz svih sela. Dobio sam takav strah, da te Bog sačuva! Evo tako, kao da me je tkogod posjekao sjekirom po glavi...«

»Dođem ja kući, ali ni žena ni djeca mi nisu mili. Ništa ja nikome ne govorim — mislim samo u sebi.«

»Legao sam spavati. Spavam kao kamen, spavam — i ne mogu se izspavati. I ja sanjam, da ležim negdje u višnjevom voćnjaku i sviram u frulu. Višnje su procvale, čak mlieko kaplje iz njih, a ja ležim i sviram u frulu. Ali negdje kraj toga voćnjaka našla se crkva, ja sam je već negdje sagradio, a ona se našla kraj voćnjaka. Kad najedanput negdje zagrmi, kao kad bi se gora srušila! A to se crkva razletjela u prah. A ono zvono, koje stoji na samom vrhu, tako vam zvoni, ali tako žalostno, tužno! Samo zvoni. Ja se hoću negdje pridći, ali me je crkva posve pritisla. Negdje se napravila velika voda, negdje po vodi vrane, takvih vrana pliva, da je voda sva crna crnata. A zvono gore stalno zvoni i crkve nema, a zvono gore stalno zvoni...«

»Ja zovem negdje u pomoć, te su me probudili i malo osviestili.«

»Ništa dalje ne pamtim. Dosta je bilo i to, da sam odležao tri mjeseca i potom nisam više bio ni za što...«

»Hucul je sagradio ipak crkvu u Luhovisku, a mene je riešio svieta, riešio zauviek...«

Dalje majstor nije pripoviedao svoju poviest, jer su svi znali što se potom dogodilo.

Napokon i nije mogao pripoviedati, jer kad je došao do toga mjesta u pričanju, stavljao je pred sebe flašu rakije i pio iznad mjere. Zato su se oni, koji su ga do sada slušali i šutke sjedili, razpričali i žalili majstora.

»Evo vidite, čovjek sebi i ovo i ono zamišlja, a to je sve božja moć. Kod Boga to nema, da je taj otmjen, a onaj star, a taj siromašan; kod Boga su svi jednaki. Što ima Bog dati, to daje i najsiromašnijem i najbogatijem...«

»A to je već istina, da se od božje moći nitko ne može sakriti, ali ima takvih ljudi, koji čovjeku škode. Gle, Hucul mu je učinio nekakovu nevolju, ili je podsipao, ili mu razum zavezao, i što se zbilo iz čovjeka? — ništa, učinilo se blato. Ta eto, kako je to, da čovjek čovjeka tako upropasti...«

»Eto, to ti je huculska vjera, da ga kap udari! Gle, šugavi čifut živi samo od našeg posla i rada, ali on je bolji od Hucula. Jer on uzme novac, oduzme imetak, ali ne uzima pamet. A Hucul učini to, da čovjek zaboravlja na sviet i sve o svietu. Hucula tjeraj iz kuće kao psa!...«

»Istinu kažete, oj, bogibogme, živu istinu. I Ivan je poslije toga poludio. Odtjerao ženu u grob, djecu protjerao iz kuće, i potrošio sve što je imao. Ima kućicu, ali tako strašnu, otrcanu, da je strašno u nju unići. Gle, malo poslije otići će odavle kući i razbiti će prozore i leći će kraj peći i pjevat će. Kao da sada ima dobru i zdravu pamet? Ta pametan ne bi razbijao prozore u svojoj kući,

i ne bi ih kupovao dva puta mjesečno. To se samo tako čini, da on dobro govori, ali mu u glavi ipak stalno nešto manjka...«

»Pustila ga, nevjera, badava. Tako ga je zamotala, da ga do smrti ne će nitko razmotati. Slomila mu volju. Njega se ne hvata niti posao, niti ništa, a ono što malo zaradi, to sve potroši u krčmi...«

»Neka Gospodin Bog čuva svakog dobrog čovjeka...«

Ovaj vam Antin, što tamo pijan galami na gumnu, bio je čitavog života jako nesretan. Sve mu je bježalo iz ruku, a ništa u ruke. Kupio je kravu, a ona mu krepala, nabavio svinju, a ona dobila kugu. I uvijek se događalo nešto slično.

Ali kad mu je umrla žena, a za njom odoše i njegova dva sina, postao je Antin sasvim drugačiji. Propio se, pio i samo pio; i zapio tako komad njive, pa onda vrt, a sad je već i kuću prodao. Prodao je konačno i tu svoju kuću i kod načelnika izvadio plavu radničku knjižicu, pa je naumio potražiti neko mjesto i eto otići će u strani svijet za slugu.

Sjedi on tako pijan i na glas računa, da ga čuje čitavo selo i sve ponavlja kome je prodao njivu, pa onda kome vrt, a opet kome kuću.

»Prodao sam i nemam više ništa! Nije to moje i gotova stvar! Nije mo-o-je! Jao, Bože, da mi se sad digne iz groba djed, pa da to vidi! Gospodine moj, bila su tu četiri dobro izhranjena vola, pa dvadesetičetiri jutra zemlje, i onda zgrade, da im nije bilo para u čitavom selu! Svega je imao. A unuk, eto!«

Pokazivao je u selu svoju plavu radničku knjižicu.

»Oj, ljudi, pijem, a i nastavit ću s pićem. Pa ja pijem za svoje i tko mi što može. A on, taj načelnik, sve mi

govori: Eto, dragi moj, profučkao si čitav imetak! Pa udara žig, i prigovara, grdi! E, vidio sam ja već i bolje načelnike.«

»Da je tebi, moj brajane, tako lagana smrt, kao što je meni sada pri duši lako!«

»Idem ja iz te kuće, i znam da odlazim iz nje zauviek, pa što ću, poljubio sam prije odlazka i prag na kućnim vratima, i otišao. Nije to više moje i gotovo! Tjeraj ga kao psa iz tuđe kuće. To se barem smije — samo izvoli. Znam ja dobro, da je to sve bilo nekada moje, ali sada je tuđe. I odlazim napolje, gubim se, a vani čujem kako šuma titra i kao da mi govori: vrati se Antine, pa vrati se, idi natrag kući, vrati se, dragi!«

Antin se udara šakama po prsima, da se čak selom čuje jeka od tih udaraca.

»Da znate, osjećam da me obuzela takova žalost, neka velika nepoznata žalost. Pokušao sam poći natrag u kuću. Sjedio sam, mislio i razmišljao, pa čak i pošao — ali nije to više moje, i šta se tu sada može, kad to sve nije više moje...«

»Samo bih želio da mojim neprijateljima bude tako skapavati, kako je meni bilo kad sam napuštao i odlazio iz svoje kuće!«

»Izlazim i napuštam kuću i odlazim van, a u meni neka težina, sapinje me. Zelena mahovina obavila je krov, znam ja, trebalo bi to popraviti. Gotovo, — sirotice moja, ja te više ne ću popravljati. Pa i kamen, kamen bi se razpuknuo od žalosti gledajući na sve to.«

Poslije tih rieči nesmiljeno udara Antin rukama u zemlju, i sve lupa kao po kamenu.

»Sjeo sam tako izpod kućne strehe. Još ju je pokojnica obmazivala, a ja sam taljigama navažao ilovaču. I htio sam ustati, i nešto me zaustavlja, drži me, zakoraknem, — ali me ne pušta. A meni je bilo žao, ne, nije mi bilo žao, ne, ne, nije mi bilo ništa žao! Ali ipak osjećam kako propadam... Sjedio sam i plačem, plačem, kao da netko sa mene dere kožu. A ljudi se sve skupljaju oko mene, kao na kakovo čudovište.«

»Gle, tamo je kraj vrata svećenik izgovorio nekoliko molitava. Svi su se ljudi na to razplakali. Jer reče, bila je ta njegova, uredna žena, marljiva i vriedna...«

»Ja sam propalica, da dragi moji, propalica sam, a vi se zgražajte i prevrćite u grobu. Šta mogu, propio sam sve do posljednjeg. Sve, sve, čak sam i platno zapio. Čuješ li me Marija, a i ti Vasiljko, pa i ti Jurčiku, čujete li, sve vam je ćaća propio i sada će hodati u košuljama napravljenim od vreća i ne će mu preostati ništa drugo, nego da židovima nosi vodu...«

Antin je sada pokazao na načelnikovu kuću.

»Ali ta naša načelnikova, to je dobra žena. Pružila mi je i dala za put kruha, a sve tako, da načelnik slučajno ne vidi. Neka Gospodin Bog bude milostiv i dobar tvojoj dječici, za sve vieke viekova, svagdje i uvijek. I neka vam dragi Bog dade, da vam svima bude bolje, nego li što je meni sada...«

»Pa onda se pitam, kakovo ja to imadem pravo sjediti na tuđim pragovima i stepenicama? Kakovo? I polazim. Ali tek što sam krenuo i pošao napried, čujem kako za mnóm zaplakaše prozori. Ma eto, kad vam kažem, upravo zaplakaše kao malena dječica. Šuma im sve

to pripovieda, a oni puštaju sve suzu za suzom. Pa i ista kuća je za mnom zaplakala. Kao ono kad plače diete za majkom — tako i kuća zaplakala za mnom.«

»Obrisao sam okrajkom odijela prozore, da ne vidim njihov plač za mnom, jer sve je to sada uzaludno, i tako sam otišao za uvijek.«

»A sada je u meni sve strašno i osjećam kako polagano i polagano ruje u meni, kao što voda nagriza kamen. A preda mnom je sve mračno, taman je sviet preda mnom...«

Antin je pokazivao rukom unaokolo i okruživao pogledom sve što je vidio.

»Ima u mene još novaca, ima u gazde za piće, pa ćemo zato i piti. S našim ću se ljudima još jednom napiti, s našima ću sve potrošiti. Neka dobro upamte, kako sam ja, Antin, gazda, napuštao svoje i odlazio iz sela.«

»A ovdje, ovdje, tu u njedrima imam plavu radničku knjižicu. I to je sada i moja kuća, i moje njive i moji vrtovi. Idem, idem s njome na kraj svieta! Knjižica je od cara i s njom su mi sva vrata otvorena. Svuda mi je pristup slobodan. Svuda. Mogu s njom i gospodi, i židovima i kojoj god vjeri!«

I.

Odkada su Ivana Djiduha zapamtili gazdom u selu, od onda je on imao uvijek samo jednoga konja i malena kola s hrastovom rudom. Konja bi stavio u zapregu na lievu, a samog bi sebe upregao pored njega na desnu stranu; na konja bi stavljao remeni upreg i ular, a sebe bi Ivan upregnuo u malenu užanu vuču. Ulara nije trebao, jer je lievom rukom bolje upravljao rudom, nego li pomoću ulara.

I kad su vukli snoplje s njive, ili đubre na polje, to su jednako i na konju i na Ivanu izskakivale žile, jednako im se, kad su vukli gore, obojima napela užeta kao strune i jednako su im se, kad su se spuštali, vukla po zemlji. Gore je konj išao kao po ledu, a Ivana kao kad bi tkogod toljagom udario po čelu, tako mu je velika žila nabrekla na čelu. Odozgo je konj izgledao kao kad bi ga Ivan objesio na ular za nekakav veliki promah, a lieva ruka Ivana obvila se mrežom modrih žila, kao željeznim lancem.

Kadkada bi ujutro, još prije izlaska sunca, išao Ivan na njivu poljskim putem. Nije imao ulara na sebi, nego bi išao po desnoj strani i držao je rudu kao izpod ruke. I konj i Ivan držali bi se dobro, jer su se obadva preko noći odmorili. A kada bi morali silaziti nizbrdo, bježali

su. Bježali bi u dolinu i ostavljali za sobom tragove točkova, kopita i širokih Ivanovih peta. Trava i korov kraj puta njihali bi se, naginjali se na sve strane za kolima i bacali rosu na taj trag. Ali nekada bi usred najvećega zamaha, na samoj sredini brda, počeo Ivan klecati na nogu i zaustavljati konja. Sjedao bi kraj puta, uzeo nogu u ruke i slinio, da nađe to mjesto, gdje se zabila bodljika.

— Šta ćeš tu nogu prati slinom, kad je niti lopatom ne ćeš ostrugati — govorio je u srčbi Ivan.

— Djede Ivane, dajte bičem onoga lievoga, neka potrči, kad već jede zob... Tako se netko podrugivao Ivanu, vidjevši ga sa svoje njive. Ali Ivan je odavna privikao na takova podrugivanja i mirno je vukao bodljiku dalje. A kad je nije mogao izvući, onda ju je šakom zatjerao dublje u nogu i ustajući rekao:

— Neboj se, iztrunut ćeš i sama ćeš izpasti, a ja nemam vremena gnjaviti se s tobom...

Ivana su još u selu zvali i Prelomljenim. Imao je u pojasi manu, jer je uvijek hodao pognut, kao da su mu dva željezna kraka vukla tielo k nogama. To ga je vjetar podduvao.

Kad je došao kući iz vojske, nije našao kod kuće ni oca, ni majke, već samo srušenu kućicu. A od celog imetka mu je otac ostavio ništa manje, nego li komadić briega, koji je bio najviši i najgori od celog seoskog polja. Na njem su žene kopale piesak i on je zievao izkopanim jamama i udubinama prema nebu, kao strašni gorostas. Nitko ga nije orao ni sijao i nije bilo na njemu nikakove međe. Samo je jedini Ivan uzeo kopati svoj

dio i sijati ga. Obadva, Ivan s konjem, dovažali su đubre pod brieg, a onda ga je Ivan sam u vreći nosio na vrh. Nekada se na doljnje njive javljala s vrha njegova glasna vika:

— E-ej, ako te bacim, razletit ćeš se na tisuću komada, kako si težak!

Ali ipak ju nije nikada bacio, jer mu je bilo žao vreće i polako bi je spuštao s pleća na zemlju. A jedanput uveče pripoviedao je ženi i djeci ovakovu zgodu.

— Sunce peče, ali ne samo da peče, nego čak baca vatru, a ja na koljenima idem i nosim đubre na vrh, da mi sve koža puca na njima. Znoj se probio izpod svake dlake, a u ustima bi je tako slano, čak gorko. Jedva sam dokučio vrh. A gore je dunuo na mene vjetrić, ali tako lagan, da je milina! A gle, kad me je najedanput počelo nešto poprieko probadati kao noževima — mislio sam, da ću svisnuti!

Od ove zgodе Ivan je hodao uvijek sagnut u pojasu, a ljudi su ga nazvali Prelomljenim.

Ali premda ga je taj vrh slomio, ipak mu je davao dobre plodove. Ivan je zabijao kolje i kolce, nosio grumenje zemlje obraslo travom, te je obložio svoj dio naokolo, da mu jesenje i proljetne kiše ne bi odnašale đubre i ne zanašali ga u jaruge. Cieli svoj viek je bio na tom vrhu.

Što je više stario, to mu je bilo teže slomljenom silaziti s vrha.

— Takav pasji vrh, da strmoglavce čovjeka gura dolje!

Nejedanput, kad je sunce zalazilo, našlo je Ivana na vrhu i nosilo je njegovu sjenu zajedno s vrhom daleko na njive. Te je njive zasjenjivala Ivanova sjena, kao u pojasu sagnutog gorostasa. Ivan je tada prstom pokazivao na svoju sjenu i govori vrhu:

— Evo, ti si me nesretniče, savio u dugu! Ali dokle god mene nose noge, moraš roditi kruha!

Po drugim njivama, koje je Ivan sebi kupio za novce donesene iz vojske, radili su sinovi i žena. Ivan je najviše obilazio oko tog vrha.

Još su Ivana u selu znali i po tom, što je u crkvu išao samo jedanput u godini, na Uzkras, i što je vježbao kokoši. Tako ih je naučio da se nijedna nije usudila stupiti na dvorište i čeprkati đubre. Koja je samo jedanput s nogom začepkala, ta je stradala ili od lopate, ili od toljage. Makar bi se Ivaniha ljutila ili molila, to ne bi ništa pomoglo.

Dodajmo tome možda još i to, da Ivan nije nikada jeo kod stola, nego uvijek samo na klupi.

— Bio sam sluga, a potom sam deset godina bio u vojsci, i ja stola nisam poznavao, i kod stola mi jelo ne ide u tek.

Evo takav je bio Ivan, čudan i po prirodi i po poslu.

II.

Gostiju kod Ivana puna kuća, gazda i gazdarica. Ivan je prodao sve što je imao, jer su sinovi sa ženom odlučili otići u Kanadu, i stari je napokon morao popustiti.

Pozvao je Ivan čitavo selo.

Stajao je pred gostima, držao čašu rakije u desnoj ruci i, vidjelo se, okamenio se, jer nije mogao progovoriti niti rieči.

— Liepo vam zahvaljujem, gazde i gazdarice, što ste me držali za gazdu, a moju, za gazdaricu...

Nije dovršio i nije se s nikim kucnuo, samo je tupo gledao pred sebe i kimao glavom, kao kad bi govorio molitvu i na svaku njezinu rieč povlačivao glavom.

Kao kada kadikad nekakav doljnji val izbaci veliki kamen iz vode i postavi ga na obalu, to taj kamen stoji na obali težak i bez duše. Sunce odkida s njega criepiće negdašnjeg mulja i slika po njemu malene, fosforne zvijezde. Ljeska se taj kamen mrtvim bljeskom odbijeni od iztoka i zapada sunca i svojim kamenim očima gleda na živu vodu i žali što ga ne pritišće teret vode, kao što ga je pritiskao vjekovima. Gleda sa obale na vodu, kao na izgublenu sreću.

Ivan je gledao tako na ljude, kao taj kamen na vodu. Potresao je siedom kosom kao kovanom grivom od ocjelnih žica i dovršavao:

Liepo vam zahvaljujem, i neka vam Bog da, što si od njega želite. Neka vam Bog da zdravlje, djede Mihajlo...

Pružio je Mihajlu čašu i cjelivali su si ruke.

— Kume Ivane, neka vam Bog dade dugi život na ovome svijetu i neka vas milostivi Gospod odvede na mjesto i neka vam pomogne sa svojom milošću opet postati gazdom!

— Da Bog dade... Gazde, dajte molim, izvolite... Mislio sam, da ću vas postaviti za stol, kad dođete u sinovljeve svatove, ali se je dogodilo drugčije. To je već tako nekako došlo, da ono što naši djedovi i otci nisu znali, moramo mi znati. Božja volja! Dajte, uzmite, gazde, ono što imamo, i oprostite ako što nije u redu.

Uzeo je čašu rakije i prišao ženama, koje su sjedile na drugom kraju stola od postelje.

— Timofiho, kumo, ja hoću da pijem u vaše zdravlje. Gledam na vas i, kao što se kaže, sjećam se mladih dana. He, he, h-e-e-e? Ala ste bili jaka djevojka, zdrava! Mi smo se s vama ne jednu noć pozabavili, a kod plesa ste išli uzpravno, kao što paun ide zemljom! Da, da, kumo, gdje su te naše godine! A sada založite i oprostite, što sam pod stare dane spomenuo ples. Izvolite...

Pogledao je na svoju staru, koja je plakala među ženama i izvadio iz njedara maramicu.

— Stara, uzmi, evo ti maramica i liepo se obriši, da tu ne vidim nikakovih suza! Pazi na goste, a za plač još ima dosta vremena, još ćeš se naplakati, da će ti oči izcuriti.

Otišao je gazdama i vrtio glavom.

— Nešto bi rekao, ali bolje da šutim, da ne vriedam slike u kući i vas kao pošteni svijet. Ali ipak, ne daj Bože, nikom dobrom, prieći na žensku pamet! Gle, vidite, kako plače, a radi koga, radi mene. Radi mene gazdarice moja? Jesam li ja tebe pod stare dane izkrčio iz tvoje kuće? Šuti, nemoj jecati, jer ću ti odmah izčupati siede vlasi, pa ćeš otići u tu Hameriku kao židovka.

— Kume Ivane, a pustite vi ženu. Ta znate da ona nije neprijatelj ni vama, a ni svojoj djeci, ali joj je žao za rodbinom i za svojim selom.

— Timofiho, kad ne znate, šutite! Njoj je žao, a zar ja s radošću idem tamo?!

Zaškrgutao je zubima kao žrvnjem, zagrozio ženi pestnicom kao batom i udarao se u grudi.

— Uzmite i zatjerajte mi sjekiru, evo tu u utrobu, i možda će ta žuč puknuti, jer ne ću više izdržati! Ljudi, takova tuga me obuzela, takova tuga, da ne znam što se sa mnom događa!

III.

— A molim, gazde, uzmite samo bez nećkanja, i oprostite, jer mi smo već putnici. I meni se starome ne čudite, što malo navaljujem na ženu, ali to nije zabadava, e, nije to bez razloga. Toga ne bi nikada bilo, da nije nje bilo sa sinovima. Sinovi su, molim vas, pismeni, i kad su dobili nekakovo pismo i nekakovu mapu i tako su prišli staroj te pilili, pilili, dok je nisu slomili. Dvie se godine nije u kući ništa drugo čulo, samo Kanada i Kanada. A kad su mene pritisnuli, kad sam vidio, da će me ovdje neprestano pod starost griziti ako ne odem, prodao sam sve do posljednjega. Sinovi ne će da budu slugama poslije moje smrti i govore: »Ti si naš otac, i dovedi nas zemlji i daj nam kruha, jer kad nas razdieliš, onda ne ćemo imati šta staviti u usta«. Neka im Bog pomaže jesti taj kruh, a ja već i onako nisam daleko od smrti. Zar, gazde, mogu ja prelomljen još hodati? Ja sam iz-

nemogao — celo tielo jedan žulj, kosti iztrunute, i dok ih ujutro svedeš skupa, deset puta jauknem!

— To je već, Ivane, gotovo, a vi se sada ne podavajte tuzi. Možda ćemo i mi svi za vama, kad nam pokažete put! Za ovim se krajem ne izplati žaliti! Ova zemlja ne može izdržati toliko naroda i toliku biedu. Seljak ne može, a i ona ne može, oboje već ne mogu. I bez skakavaca nema pšenice. A porezi rastu: što si prije platio lev, sada košta pet, dok si prije jeo slaninu, sada guliš kumpir. Oj, uhvatili su nas, tako su nas uhvatili u šake, da nas iz njih nitko ne će moći iztrgnuti, jedino još preostaje bježati. Ali jednom će doći na tu zemlju nevolja, jer će se narod poklati. Nemate vi za čime žaliti!...

— Zahvaljujem vam za ovu rieč, ali ja je ne primam. Sigurno je, da će se narod poklati. A zar se Bog ne srđi na takove, koji prodaju zemlju? Sada nikome ne treba zemlje, samo mjenice i banke. Sadašnji su mladi gazde postali pametni, koji za zemljom više ne čeznu. A pogledajte samo na ove stare gusle, zar su one za prodaju? Ta to je šuplja vrba, dirni je prstom, pa će se razpasti! Zar mislite, da će ona stići na mjesto? Evo, prevrnut će se negdje u grabu i psi će je raznieti, a nas će potjerati dalje i ne će dopustiti ni da se za njom okrenemo! Odakle će Bog takovoj djeci donieti blagoslov? Stara, e deder, suđi i sama!

Pristupila je Ivaniha, stara i mršava.

— Katerino, šta si ti, nesretnice, u svojoj glavi misliš? Gdje ću te staviti u grob? Da li te riba ima pojesti? Ta na njoj ovdje nema poštena riba ništa uzeti ni na jedan zub. Evo je!

Nategnuo je kožu na ženinoj ruci i pokazivao je prisutnima.

— Sama koža i kost. Kuda je takovoj, gazde, ići iz zapečka? Bila si uredna gazdarica, teško si radila, nisi ljenčarila, ali si se pod starost spremila na daleki put. Gle, vidiš, gdje je tvoj put i tvoja Kanada? Evo tamo?

I pokazao joj je kroz prozor groblje.

— Nisi htjela ići na ovu Kanadu, i sad ćemo otići u sviet i razselit ćemo se pod starost kao list po polju. Bog zna, kako će biti s nama... ja hoću da se pred ovim našim ljudima s tobom oprostim. Tako kako smo vjenčanje uzeli pred njima, tako isto hoću, da se pred njima oprostim s tobom prije smrti. Možda će tebe baciti u more, a da ja neću niti vidjeti, a možda će baciti mene, da ne ćeš ti vidjeti; i oprost mi, stara, ako sam ti što nekada krivo rekao, što sam te kadkada uvriedio, oprost mi prvi i drugi i treći puta.

Ljubili su se. Stara je pala Ivanu u naručaj, a on je rekao:

— E, siroto, sada te, nesretnice vozim u daleki grob...

Ali ove rieči nije više nitko čuo, jer je od ženskoga stola dosegao plač kao vjetar, koji je prohujao kroz oštre mačeve, od kojeg su sve mužke glave seljaka poniknule na grudi.

IV.

— A sada idi, stara, među gazdarice i pazi da svaka dobije svoje, i napij se jedanput, da te bar pod starost vidim pijanu.

— A vas, gazde, imam još moliti za dvie stvari. Možda će sinovi javiti poštom u selo, da nas sa starom više nema. To vas molim, da dadete za nas služiti misu, i da se sastanete tako, kao što ste se danas sastali na ručak, i izmolite Otčenaš za nas. Možda će nam dragi Bog, manje grieha pripisati. Ja ću ostaviti novce Jakovu, jer on je mlad i pošten čovjek i ne će utajiti djedove novce.

— Dat ćemo, dat ćemo, a i Otčenaš ćemo izmoliti za vas...

Ivan se zamislio. Na njegovom se licu pokazivao nekakav stid.

— Vi se ne čudite starome, i nemojte se izsmijavati djedu. Ja i sam kao da se stidim, da vam to moram kazati, ali čini mi se, da bi sagriješio, kad vam to ne bih rekao. Vi znate, da sam si ja na svojem vrhu gore postavio kameni križ. Teško sam ga vozio i teško sam ga na vrh vukao, ali sam ga ipak postavio. Tako je težak, da ga vrh ne će skinuti, mora ga na sebi držati tako, kao što je mene držao. Htio sam ostaviti toliko uspomene iza sebe.

Stisnuo je ruke u šaku i pritiskao ih k usnama.

— Tako žalim za tim vrhom, kao diete za prsima. Ja sam na njemu prošao svoj viek i osakatio se. Kad bih mogao, spremio bih ga u njedra i uzeo sa sobom u sviet. Žao mi je za najmanjom kriškom u selu, za najmanjim djetetom, ali taj vrh ne ću nikada prežaliti.

Oči su zatreptjele velikom žalošću, a lice je zadrhtalo, kao što dršće crna zemlja pod suncem.

— Ove vam noći ležim u šupi i mislim, te mislim: — Milostivi Gospode, ta što sam ti tako mnogo sagriješio, da me tjeraš preko dalekih voda? Ja sam čitav život samo rob, i rob, i rob! Ne jedanput, kad se je dan svršavao, pao sam na njivu i revno se molio Bogu: Gospode, nemoj me nikada ostaviti bez crnoga komadića kruha, a ja ću uvijek raditi, doklegod mogu rukom i nogom micati . . .

— Po tome me je obuzela takova tuga, da sam grizao brkove i čupao si kosu i valjao sam se po slami kao životinja. I nečisti je ušao u me! Ne znam ni kako ni kada, samo sam se našao pod kruškom sa užetom. Nije mnogo manjkalo i ja bih potegnuo. Ali dragi Bog zna što mu je raditi. Sjetio sam se svojega križa i sve me je prošlo. Iju, kako sam potrčao, kako sam potrčao na svoj vrh! Za sat sam već sjedio pod križem. Sjedio sam, sjedio dugo i bilo mi je nekako lakše.

— Gle, stojim pred vama i govorim s vama, a taj vrh mi ne izlazi iz glave. Vidim ga opet, i vidim, i umirat ću i vidjet ću ga. Sve ću zaboraviti, a njega ne ću zaboraviti. Pjesme sam znao, pa sam ih na vrhu zaboravio, snagu sam imao i tu sam na njemu ostavio.

Jedna se suza kotrljala po licu, kao biser po pećini.

— Ja vas molim, gazde, da vi, kada budete u svetu nedjelju blagosivljali polja, da vi nikada ne mimoidete mojega vrha. Neka koji mlađi potrči i neka poškropi križ svetom vodicom, jer znate, da velečastni ne će ići gore. Jako vas liepo za to molim, da mi mojega križa nikada ne

mimoilazite. Molit ću se za vas Bogu na ovome svijetu, samo učinite djedu njegovu volju.

Molio je — kao da se htio pred njima razprostiri poput plahte, kao kad bi dobrim sivim očima htio zauvijek zakopati u srca gostiju svoju molbu.

— Ivane, kume, a ostavite vi tugu na stranu i posve je odbacite. Mi ćemo vas uvijek spominjati, sigurno uvijek. Bili ste čovjek na mjestu, niste nikoga napadali, nikome niste preorali, niste ni presijali, tuđega zrnca niste dirnuli. Oj ne! Ljudi će vas spominjati i vaš križ ne će a da ne obiđu na svetu nedjelju.

Tako je Mihajlo tješio Ivana.

V.

— Već sam, gospodo gazde, sve rekao, a sada tko me voli, taj će sa mnom piti. Sunce već zalazi, a vi još niste sa mnom izpili niti čašu rakije. Dok sam još u svojoj kući i imam goste za svojim stolom, dotle ću s njima piti, a tko me mrzi, i taj će također.

Počela je pijanka, takva pijanka, koja čini od seljaka poludjele dječake. Na brzu ruku pijan, Ivan je dao pozvati glazbu, da sviraju mladeži, koja je napunila celo dvorište.

— Hej vi tamo, imate tako plesati, da se sve zemlja trese, pa da ne ostane nijedne travke na dvorištu!

U kući su svi pili, svi govorili, a nitko nije slušao. Razgovor je tekao sam za sebe, jer je trebalo razgovarati, moralo se govoriti, pa makar i u vjetar.

— Kad sam ga očistio, bila ga je milina vidjeti. Vranac se ljeskao kao da je srebrom posut, a bielac kao maslac posut sniegom. Konji su mi bili u redu, da ih je i car mogao jašiti! A novaca sam imao, oj, oj, imao, imao!

— Kad bi se mogao naći usred takove pustinje — samo ja i Bog da budemo! Da hodam kao divlja zvier samo da ne vidim ni tih židova, ni gospodu, ni »ksjondze«*). O, onda bi se to zvalo, da sam gospodin! A ova zemlja neka propadne, neka i odmah propadne, ne bi žalio ništa. Zašto? Tukli su i mučili naše otčeve i u jaram ih zaprezali, a nama već ne daju niti komadić kruha požderati... E, kad bi to bilo tako po mojemu...

— Još se nije našao takav poreznik, da bi s njega stegnuo što za porez, oj, ne! Bio Čeh, bio Niemac, bio Poljak — g...., da oprostite, uzeli su. Ali kad je došao Mazur**), taj je našao čak i pod višnjom bundu. Velim vam, Mazur je nevolja, izpali mu oči i zato ne ćeš imati radi njega grieha...

Bilo je mnogo svakakvog razgovora, ali on se razlietao u razne strane, kao natrulo drvo u staroj šumi.

Uz šum, galamu i vrisak i uz žalostnu veselost gusala urezivalo se pjevanje Ivana i staroga Mihajla. To pjevanje, što se najedanput čuje po svatovima, kad stari ljudi

*) Ksjondzi — poljski svećenici.

**) Mazur, posprdno ime za Poljake.

dobiju volje i počnu starodavne pjesme. Rieči pjevanja idu kroz staro grlo sa zaprekama, kao kad bi kod njih ne samo na rukama nego i u grlu narasli žuljevi. Idu rieči tih pjesama, kao žuto jesenje lišće, što njime vjetar tjera po zamrznutoj zemlji, a ono se svaki čas zaustavlja na svakom jarku i dršće poderanim rubovima, kao pred smrću.

Ivan i Mihajlo tako su jako pjevali o momačkim godinama, koje su znali sprovesti na kedrovom mostu, a koje se više nikada ne će k njima natrag vratiti.

Kad je došlo da zapjevaju koju melodiju u vis, onda su se stiskali za ruke, i to tako snažno, da su im čak pucali zglobovi, a kad su prelazili na jako žalostnu melodiju, onda su se naslanjali jedan drugom i pritiskivali čelo na čelo, te su tugovali. Ovijali su se rukama oko vrata, cjelivali se, udarali šakama u prsa i u stol i tako su se uz svoj zahrđali glas raztuživali, da nisu napokon mogli izgovoriti niti rieči, samo: Oj, Ivanko, brate, oj, Mihajlo, prijatelju!

VI.

— Čaća, čujte, već treba ići na željeznicu, a vi ste se razpjevali kao da se ništa ne događa.

Ivan je razkolačio oči, ali tako čudno, da je sin probledio i ustuknuo natrag. Ivan je pokrio glavu dlanovima i nešto je dugo mislio. Zatim je ustao od stola, prišao k ženi i primio je za rukav.

— Stara, hajde, marš, ajnc, cvaj, draj! Hajde, obući ćemo se po gospodski i otići ćemo gospodovati.

Izašli su oboje.

Kad su ulazili natrag u sobu, ciela je soba zaplakala. Kao da se oblak plača, koji se nadvio nad selom, prolomio, kao da je zlo ljudsko prekinulo dunavski nasip — takav je nastao plač. Žene su sklopile ruke i tako ih spletene držale nad starom Ivanihom, kao da je brane da što ozgo ne bi palo i da ju ne zdrobi na mjestu. A Mihajlo je uhvatio Ivana za ramena i drmao ga svom snagom i derao se kao lud.

— Hej, ako si gazda, onda zbacij sa sebe te gradske prnje, jer ću te izpljuskati kao k.....!

Ali Ivan se više nije obazirao. Uhvatio je staru oko vrata i s njom zaplesao.

— Svirajte mi polku, onako po gospodski, imam novaca!

Ljudi su se okamenili, a Ivan je drmao ženu, kao da je nije mislio pustiti živu iz ruku.

Utrčali su sinovi i na silu su ih oboje iznieli iz kuće.

Na dvorištu je Ivan plesao dalje nekakovu polku, a Ivaniha je uhvatila rukama prag i govorila:

— E, ala sam te izhodala, ala sam te izgrizla ovim nogama!

I sve je rukom pokazivala u zraku, kako je duboko ona taj prag izderala.

VII.

Plotovi kraj puta su pucali i padali — čitavo je selo izpraćivalo Ivana. On je išao sa starom, pognut, u gradskom sivom odielu, i svakog časa plesao polku.

Istom kad su se svi zaustavili pred križem što ga je Ivan postavio na vrhu, on se malo osviestio i pokazivao staroj križ.

— Vidiš, stara, naš križić? Tamo je uklesano i tvoje ime. Ne boj se, i moje i tvoje...

Vasylj Stefanyk (Predgovor)	5
Moja rieč	17

SINOVI

Sinovi	23
Večernji suton	31
Jesen	37
Pismo	43
Odlazak iz sela	49
Sin mu se objesio	53
Djeca	59
Majčin sinčić	63
Dječji doživljaj	69
Marija	73

LJUDI

Majka	87
Anđeo	91
Šteta	97
Sama samcata	101
Katrusja	105
Novost	111
U krčmi	115
Lesjeva čeljad	119
Pobožna	125
Badnja noć	129
Podpis	135
Idući iz grada	141

Z E M L J A

Ta naša zemlja	151
Rosa	157
Na njivi	161
Sud	163
Međa	173
Sjednica	176
Majstor	185
Plava knjižica	191
Kameni križ	195